

КОЛОНКА ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА

Редакційна колегія:

ВІДНЯНСЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу всесвітньої історії та міжнародних відносин Інституту історії НАН України;
ГАМАН-ГОЛУТВИНА О.В.,
доктор політичних наук, завідувач кафедри порівняльної політології Московського державного інституту міжнародних відносин (Російська Федерація);
ГУБЕРСЬКИЙ Л.В.,
доктор філософських наук, професор, академік НАН України, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України;
ГУМЕНЮК Б.І.,
доктор історичних наук, професор, МЗС України;
ДЕНИСЕНКО А.В.,
доктор історичних наук, головний редактор наукового щорічника «Україна дипломатична»;
ДАНИЛЕНКО С.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
ЖАЛОБА І.В.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОШІКА В.В.,
доктор політичних наук, професор, директор Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОШЕЛЬ О.А.,
доктор історичних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
КОСМИНА В.Г.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
КОТИК В.Д.,
доктор політичних наук, МЗС України;
КУДРЯЧЕНКО А.І.,
доктор історичних наук, директор Інституту всесвітньої історії НАН України;
КУЛІНИЧ М.А.,
кандидат історичних наук, ректор Дипломатичної академії України при МЗС;
КУЛЬЧИЦЬКИЙ С.В.,
доктор історичних наук, професор, завідувач відділу Інституту історії України НАН України;
ЛАТІЙ Г.Г.,
Спеціальний представник України з питань Близького Сходу та Африки;
ЛЕЩЕНКО Л.О.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
МАНЖОЛА В.А.,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародних відносин і зовнішньої політики Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
НОВІС А.,
доктор історичних наук, професор, Вроцлавський університет (Республіка Польща);
ПОГОРСЬКА І.І.,
доктор політичних наук, професор, Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України;
РЕНДЮК Т.Г.,
доктор історичних наук, МЗС України;
ТАУКАЧ О.Г.,
головний редактор журналу;
ТРОЯН С.С.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЦВАТИЙ В.Г.,
кандидат історичних наук, доцент, перший проректор Дипломатичної академії України при МЗС;
ЧЕКАЛЕНКО Л.Д.,
доктор історичних наук, професор Дипломатичної академії України при МЗС;
ШМЕЛЬОВ Б.О.,
доктор історичних наук, керівник Центру політичних досліджень, професор, перший проректор Міжнародної вищої школи (Російська Федерація);
ШЕРГІН С.О.,
доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри регіональних систем та європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС;

Рекомендовано до друку Вченою радою Дипломатичної академії України при Міністерстві закордонних справ України, протокол №08 від 25.06.2013 р.

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Ольга Таукач, Юлія Валеева, Володимир Семенов, Леся Савчин, Галина Яворська, Олексій Суслім.

Позиція авторів не завжди збігається з позицією редакції. Усі права захищені. Передрук матеріалів без посилання на «Зовнішні справи» не дозволяється. Редакція не несе відповідальності за зміст рекламних оголошень.

«Зовнішні справи», науковий журнал 2013, № 6. Виходить щомісяця. Засновники – Міністерство закордонних справ України, Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ України, Державне підприємство «Журнал Міністерства закордонних справ України «Політика і час».

Адреса редакції: 01018, м. Київ, Михайлівська площа, 1.

Телефон/факс: 38 044 279 39 18

Електронна пошта: o.taukach@mfa.gov.ua, www.uaforeignaffairs.com

Видавець: ДП «Політика і час»

Реєстраційне свідоцтво КВ № 14838-3809 ПР від 29 грудня 2008 р.

Друк: ТОВ «Вістка». Тираж 1000 примірників. Відпускна ціна редакції – 15 гривень. Передплатний індекс: 74402. «Зовнішні справи», 2010.

Ви пригадуєте, коли останнього разу каталися на каруселі, зручно вмотивившись на різнокольорових звірятках і вітаючи піднятою рукою оточуючий світ?

«Наше життя – мов карусель – ми усього лиш обертаємося у певному місці з певною швидкістю. Наше обертання нікуди не спрямоване. Ані вийти, ані пересісти», – написав один із найвідоміших авторів сучасної японської літератури Харукі Муракамі у збірнику оповідань «Нічия на каруселі». Чому нічия? Тому що ми нікого не обганяємо і ніхто не обганяє нас, однак сприймаємо своє обертання, як люту нічию у битві з уявними ворогами.

Яскравий дитячий атракціон на декілька хвилин допоможе повернутися в дитинство і подивитися довкола очима, не затьмареними вигаданими та правдивими проблемами і турботами. З довірою та надією.

За висловом польського письменника Владислава Гжещика, «у театрі життя єдині справжні глядачі – діти».

У шістдесят третє 1 червня дорослі відзначили Міжнародний день захисту дітей (International Children's Day). Ця щорічне свято було започатковане в листопаді 1949 р. в Парижі рішенням конгресу Міжнародної демократичної федерації жінок, і з 1950 р. дата 1 червня стала офіційною. Практично відразу ініціатива здобула підтримку Організації Об'єднаних Націй.

Чи стало від того безпечніше? Однозначно буде так, якщо нам вдасться зберегти та захистити дитину у власно-му світосприйнятті.

Читаймося!

Наш передплатний індекс 74402

Передплатити «Зовнішні справи» ви можете у наших партнерів:

- ДП «Преса» Тел./факс: +38 (044) 289-07-74;
- ТОВ «НВП «Ідея», вул. Артема, 84, м. Донецьк. Тел. +38 (062) 304-20-22;
- ООО Фірма «Періодика» Тел. + 38(044) 550-94-51, +38 (044) 550-41-33, через термінали самообслуговування мережі «24 nonstop» та в мережі Інтернет на сайті www.epodpiska.com;
- АТЗТ «Саміт» (Київ, 044), 521-40-50 (багатокан.), 521-23-75;
ТОВ «Саміт-Кременчук» (Кременчук, 0536(6)), 5-69-27, 777-971, 779-755;
філія ТОВ «Саміт-Кременчук» (Полтава, 0532), 63-68-40;
ДП «Саміт-Дніпропетровськ» (Дніпропетровськ, 056), 370-44-23, 370-45-12;
АТЗТ «Саміт-Харків» (Харків, 0577), 142-260, 142-261;
ДП «Саміт-Крим», (Сімферополь, 0652), 516-355, 516-356;
філія ДП «Саміт-Крим» (Ялта, 0654), 32-41-35,

або придбати вроздріб у редакції журналу «Зовнішні справи» за адресою: 01025, м. Київ-25, вул. Велика Житомирська, 2. Тел./факс: +38 (044) 279-39-18. Відпускна ціна видання – 15 гривень.

6

8

10

16

20

26

28

38

52

62

5 Міністр закордонних справ України Леонід Кожара взяв участь у 28-му засіданні Ради міністрів закордонних справ країн-членів ОЧЕС

ПОЛІТИКА

6 Володимир Ливинський. Діалог між владою і бізнесом

8 Федір Лук'янов. Зосереджена Америка

ГЕОПОЛІТИКА

10 Павло Ігнат'єв. Парламентські вибори в Пакистані – 2013: деякі підсумки

16 Ігор Горобець. Пакистан: між ядерним статусом і долею дефолтної держави

19 Жан-Домінік Джуліані. Розчаровані європейці, або Як Франція дивиться на кризу в Європі

20 Олександр Лозовицький. Еволюція геополітики Франції: від «національної величі» до «соціального партнерства»

26 Вадим Гречанинов. Сучасний В'єтнам – робота на майбутнє

ДИПЛОМАТІЯ

28 Микола Кулінич. Дипломатія як мистецтво

30 Вячеслав Ціватий. Дипломатія: майстерність слова, мистецтво дій, мовленнєва комунікація

34 Марина Гаврилова. Європейський фонд підтримки демократії – новий інструмент громадської дипломатії Європейського Союзу

38 Євген Магда. Основні засади сучасної енергетичної дипломатії Російської Федерації

ДОСЛІДЖЕННЯ

42 Ірина Вишневська. Експертні «козири» – шлях до виграву

ЕКОНОМІКА

48 Тетяна Перга. Чи допоможе «зелена» економіка розв'язати проблеми глобального розвитку?

ІСТОРІЯ

52 Владислав Акулов-Муратов, Ольга Будько. Латинська мозаїка

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

58 Ольга Зернецька. Глобальні ефекти соціальної мережі Facebook

61 Григорій Перепелиця. Політологія міжнародних відносин

ОСВІТА

62 У Дипломатичній академії – 16-й випуск магістрів

Міністр закордонних справ України Леонід Кожара взяв участь у 28-му засіданні Ради міністрів закордонних справ країн-членів ОЧЕС

В Одесі відбулося 28-ме засідання Ради міністрів закордонних справ країн-членів Організації Чорноморського Економічного Співробітництва (ОЧЕС), яке проходило під головуванням Міністра закордонних справ України, Діючого голови ОЧЕС Леоніда Кожари.

Рада підбила підсумки піврічної діяльності Організації під головуванням України, яке тривало з січня по червень 2013 року. У ході Міністерського засідання глави делегацій країн-членів Організації представники інституцій системи ОЧЕС, спостерігачі та секторальні партнери виступили із заявами й обговорили головні події, що відбулися у звітному періоді, поточну ситуацію, а також перспективи співробітництва у різних сферах діяльності

Організації, обмінялися думками щодо її майбутнього.

Міністр закордонних справ України у своєму виступі окреслив ситуацію та бачення українського головування щодо підсумків діяльності протягом першого півріччя. У цьому контексті він зосередив окрему увагу на пріоритетах, визначених Україною на період головування, серед яких – розвиток регіональної торгівлі, транспорту, охорона навколишнього середовища, гуманітарне та культурне співробітництво, а також інші клю-

чові сфери діяльності Організації в рамках календаря заходів під час українського головування.

У цьому контексті було відзначено проведення засідання міністрів економіки країн-членів ОЧЕС, що відбулося в Ялті 23 травня 2013 р., засідання міністрів транспорту в Одесі 29 травня, низку засідань Робочих груп, семінарів та інших заходів у різних сферах співпраці.

У ході 28-го засідання Ради міністрів закор-

донних справ Україну було призначено країною-координатором Робочої групи з туризму та Робочої групи з торгівлі та економічного розвитку, а також продовжено повноваження як країни-координатора Робочої групи з транспорту на дворічний період.

Наприкінці засідання головування в Організації перейшло від України до Вірменії, яка головуватиме в ОЧЕС протягом шести місяців, починаючи з 1 липня 2013 року.

Урегулювання конфліктів і боротьба з транснаціональними загрозами в центрі уваги учасників Щорічної конференції ОБСЄ з огляду зобов'язань у галузі безпеки

Темою Щорічної конференції ОБСЄ з огляду зобов'язань у галузі безпеки, що розпочалася у Відні 19 червня ц. р., став пошук спільних відповідей на виклики та загрози безпеці на шляху до створення Євроатлантичного та Євразійського безпекового співтовариства.

У конференції беруть участь близько 200 посадовців, експертів і науковців із 57 держав-учасниць ОБСЄ, країн-партнерів ОБСЄ, а також міжнародних і регіональних організацій. У ході заходу обговорюватимуться питання протидії транснаціональним загрозам і викликам, запобігання та вирішен-

ня конфліктів, контролю над звичайними озброєннями та заходів зміцнення довіри і безпеки, а також питання, пов'язані з Афганістаном.

Заступник Міністра закордонних справ України Андрій Олефіров, представник Українського Головування в ОБСЄ, у своєму вступному слові наголосив на необхідності практичної імплементації існуючих зобов'язань у галузі сучасних транснаціональних загроз. На його думку, зусилля повинні спрямовуватися на те, щоб «формат ОБСЄ залишався актуальним та ефективним у боротьбі з цими загрозами».

«Тривалі конфлікти на

просторі ОБСЄ залишаються серйозною загрозою для регіональної стабільності і є серйозною проблемою для всіх держав-учасниць», – зазначив заступник Міністра. «Потрібно активізувати зусилля, спрямовані на вирішення конфліктів, у тому числі на поглиблення діалогу між сторонами, зміцнення довіри і суспільного примирення. Політична воля сторін і їхня налаштованість на мирне врегулювання залишаються ключовими факторами у вирішенні конфліктів».

У своєму виступі А. Олефіров також акцентував увагу на питанні контролю над звичайними озброєння-

ми та заходах зміцнення довіри та безпеки, що є невід'ємними елементами всеохоплюючого підходу ОБСЄ до питань безпеки. Він наголосив на необхідності подальшого підвищення ролі ОБСЄ у протидії розповсюдженню зброї масового знищення.

Говорячи про можливі наслідки для безпеки держав-учасниць ОБСЄ від виведення у 2014 р. міжнародних сил із Афганістану, А. Олефіров наголосив: «У наших спільних інтересах – надання в необхідному обсязі підтримки і допомоги Афганістану як країні-партнеру ОБСЄ».

Діалог між владою і бізнесом

Понад 3 тис. інвесторів, експертів і політиків із 62-х країн світу, 11 підписаних угод та низка домовленостей – такими є результати дводенного міжнародного бізнес-форуму «ABC Ukrainian Partners». Це перший за останні роки настільки масштабний діалог влади із закордонним бізнесом.

Суворя бюджетна економія, брак недорогої, але кваліфікованої робочої сили та високі податки – причини, що підштовхують закордонних інвесторів до пошуку країн, де бізнес розвивати вигідніше, ніж у себе вдома.

Перед бізнесменами виступили Віце-прем'єр-міністр України Олександр Вілкул, Прем'єр-

міністр України Микола Азаров та його колеги з Литви й Чорногорії, колишній Президент Європарламенту Пет Кокс і колишній Віце-прем'єр Польщі Лешек Бальцерович. Гостям першого за роки незалежності форуму репрезентували успішні підприємства, які вже залучили іноземні інвестиції.

На сьогодні кошти європейських бізнесменів – це

майже 80% усіх інвестиційний надходжень в Україну.

Спрощення умов ведення бізнесу повинно зацікавити підприємців. Прем'єр-міністр Микола Азаров заявив, що нині головна мета – потрапити до першої десятки «Doing business» – одного з найавторитетніших світових рейтингів. За ним визначають, де краще відкривати свій бізнес. Заохочуватимуть інвесторів передусім податками, зокрема, їх постійним зниженням.

Урядовці пропонують будувати відносини з підприємцями на засадах державно-приватного партнерства. За словами Віце-прем'єр-міністра Олександра Вілкула, приклад слід брати з Європи: там близько 30% нових доріг держава й бізнес будують спільно. В Україні нині в такий спосіб зводять 6 мульти-

функціональних арен і модернізуватимуть два аеропорти – в Одесі та Дніпропетровську. Інвестори вкладатимуть 25% своїх коштів, а на решту – братимуть кредити. Процентні ставки з них компенсуватиме держава.

Учасники конференції працювали за тематичними секціями, де відбувалися панельні дискусії, круглі столи й обговорення.

У панельній дискусії «Doing business in Ukraine: створення кращого інвестиційного клімату – спільна справа Уряду та бізнесу» взяли участь Міністр доходів і зборів України Олександр Клименко та президент Польсько-Української торгової палати Яцек Пехота. Як зауважив модератор дискусії, директор з розвитку бізнесу компанії «PricewaterhouseCoopers Україна» Енді Кузіч, 90% людей у залі – представники бізнесу. Відтак запрошені отримали можливість безпосередньо поставити свої запитання представникам державної влади.

Упродовж першого дня конференції на НСК «Олімпійський» відбулося п'ять круглих столів і чотири панельні дискусії, у яких взяли участь Перший віце-прем'єр-міністр України Сергій Арбузов, Віце-прем'єр-міністр України Костянтин Грищенко, Міністр економічного розвитку і торгівлі Ігор Прасолов, Міністр аграрної політики Микола Присяжнюк, Міністр охорони здоров'я Раїса Богатирьова, Міністр промислової політики Михайло Короленко, Міністр фінансів Юрій Колобов, голова

Національного банку України Ігор Соркін та інші.

Другий день розпочався з ділового сніданку за участю Прем'єр-міністра України Миколи Азарова та топ-менеджерів провідних інвестиційних, фінансово-банківських і бізнес-структур. Прем'єр нагадав про інфраструктурні можливості України, великий науково-технічний потенціал і природні ресурси. Глава Уряду також висловив надію, що бізнес-форум покаже Україну з нового боку. Крім того, Прем'єр-міністр закликав інвесторів вкладати кошти в економічний розвиток країни, а влада, за його словами, буде й надалі створювати всі необхідні для цього умови.

На пленарному засіданні виступили Прем'єр-міністр України Микола Азаров, Прем'єр-міністр Республіки Литва Альгірдас Буткявічюс, Прем'єр-міністр Чорногорії Міло Джукановіч, Президент Європейського Парламенту упродовж 2002-2004

років Пет Кокс, Віце-прем'єр-міністр Республіки Польща упродовж 1997-2000 років Лешек Бальцерович і виконавчий секретар СНД Сергій Лебедев.

Підсумком форуму стало підписання з діловими партнерами в «Холі Чемпіонів» НСК «Олімпійський» 11 урядових угод у сфері освіти, розвитку гірничо-металургійного комплексу, розбудови інфраструктури. Домовилися, наприклад, що Україна та Китай спільно втілюватимуть у життя проект залізничного експресу, що сполучатиме Київ із міжнародним аеропортом «Бориспіль».

Микола Азаров закликав інвесторів вкладати кошти не лише в столичний бізнес, а й у регіони і повідомив, що Міжнародна конференція ABC: Ukraine & Partners тепер проходитиме щорічно.

Володимир Ливинський,
магістрант
Дипломатичної академії
України при МЗС

Зосереджена Америка

Федір ЛУК'ЯНОВ,
головний редактор журналу
«Росія в глобальній
політиці», Голова Президії
Ради із зовнішньої та
оборонної політики Росії

Ситуація навколо Сирії демонструє одне: будь-яка, навіть найбільш помилкова стратегія – це краще, ніж її відсутність. Так висловився мій американський знайомий, у нещодавньому минулому високопоставлений дипломат, із яким ми днями обговорювали дії провідних держав у зв'язку з цим конфліктом.

Під «найбільш помилковою» співрозмовник, щоправда, мав на увазі саме російську політику, однак обурювався куди більше поведінкою США. Мовляв, Москва дотримується обурливої лінії, підтримуючи огидного тирана, але робить це вміло, послідовно, розуміючи, чого хоче. У Вашингтона ж немає ні першого, ні другого, ні третього.

Про російське цілепокладання можна сперечатися, але кроки інших залучених держав дійсно справляють дивне враження. Обговорення питань щодо Сирії на «великій вісімці» показало: втручатися ніхто не готовий і не

хоче, але щоб якось замаскувати цей факт, робляться загрозливі заяви на адресу і Дамаска, і тих, хто за ним стоїть (читай – Росії). Оскільки заяви не супроводжуються осмисленими діями, ефект зрештою є протилежний. Ті, хто закликають негайно вжити заходів, ще більше обурюються, ті, хто, за ідеєю, повинні злякатися і присмирніти, починають поводити себе впевненіше.

Визначальною є позиція Вашингтона, який усіма правдами й неправдами намагається ухилитися від прийняття рішень. Оголошення Барака Обами про намір постачати зброю повстанцям вже проголосили поворотним пунктом у війні, але на ділі все невиразно. Численні застереження (окремі види озброєнь, тільки поміркованим опозиціонерам, у разі, якщо політичні та дипломатичні заходи не спрацюють ...) послаблюють ефект. Тим більше, що удар виявився незрівняно слабшим, ніж замах. Кілька місяців тому Обама сказав, що застосування Дамаском хімічної зброї стане «червоною лінією», після чого настане відплата. І всі зрозуміли його як втру-

чання. Тепер виявилось, що відплата за застосування (яке нібито мало місце) ніяке не втручання, а це половинчасте постачання зброї...

Головне, що незважаючи на масштабну антиасадовську пропаганду на Заході, відсутні серйозні політичні кроки, що могли б накрутити атмосферу навколо Башара Асада та його режиму, змусити його відчувати повномасштабний тиск. Як це робиться, добре відомо, досить згадати психічні атаки на владу Іраку та Лівії, які передували втручанням, звинуваченням в усіх смертних гріхах, ініціюванням резолюцій РБ ООН тощо. Зараз, за винятком малозрозумілих і також досить млявих звинувачень у використанні хімічної зброї, нічого не відбувається. Дивно, наприклад, що ні США, ні завжди заклопотаний чужими правами Євросоюз не б'ють на сполох із приводу біженців (ООН наводить усе більш похмуру статистику, але без особливої реакції). Свого часу біженська тема стала спусковим гачком ескалації навколо Балкан і двічі призводила до військового втручання. Сирійців, що

рятуються від війни, досить уже у всіх сусідніх країнах, і за колишньою логікою цього вистачило б, щоб оголосити про гуманітарну катастрофу або навіть, як пропонують деякі дипломати, звинуватити Асада в агресії. Хвилі біженців поширюються по всьому регіону, а сирійський президент несе відповідальність за те, що у нього відбувається, і можна подати справу так, що нестабільність у сусідніх країнах – результат його дій, а це вже агресія.

Офіційно провести такі рішення через РБ ООН неможливо через Росію, але розгорнути кампанію для формування громадської думки вето Москви не завадить, навіть навпаки. Однак замість цього і в Європі, і особливо в Америці російський фактор використовується як благословенне виправдання – розвести руками і сказати, що зробити нічого не можна. Якби Росія була реальною перешкодою, тиск на неї став би потужнішим.

На сьогодні ж заклинання про ізоляцію Путіна на «вісімці» та взагалі самоті Кремля перед обличчям загального осуду різко контрастують із результатами офіційних переговорів.

Російська лінія поведінки справді незвично пряма ось уже два з половиною роки. Усі спроби західних коментаторів углядіти «пом'якшення» і «велику гнучкість» на ділі виявляли саме гнучкість на протилежному боці – американському. Крім тих при-

чин завзятості, про які вже не раз писали (прагнення зберегти сирійську державність, оскільки будь-яка альтернатива Асаду не виглядає надійною, бажання не допустити повторення лівійського прецеденту), є ще більш банальна. Навіщо, власне, Росії змінювати підхід? Поразка Асада, яку вже давно пророкують, усе не настає. Помітної рішучості завдати йому цю поразку не видно. Отримати вигоди зі «здачі» Асада навряд чи вдасться – жодного торгу, окрім ярмарки амбіцій і марнославства, із сирійського питання не відбувається. До речі, і для США насправді успіх у Сирії не настільки важливий, щоб Вашингтон був готовий іти на складне розмінювання з широкого кола, яке виходить за

рамки цієї теми. Так що мотивів для зміни немає. Якщо, звичайно, не почати керуватися пафосною риторикою про волелюбний народ, який страждає від диктатора, але в цю просту картинку, здається, не вірять уже й ті, хто її малює.

Утім, безнадійність сирійської ситуації в тому, що дивідендів Росія не отримає і з власної непохитності також. Повернення до колишнього становища в Сирії неможливе: навіть якщо Асад залишиться надовго, колишньої країни більше немає. Змусити сторони до мирного діалогу, швидше за все, не вдасться: мирна конференція відкладається щомісяця. Шанси на військову перемогу однієї зі сторін мінімальні – зовнішні сили, які поста-

вили на Асада і його опонентів, просто ляжуть кістками, щоб не програти. Так, серйозне постачання зброї повстанцям може стати реальністю в тому разі, якщо виникне загроза їх розгрому урядовою армією. Цього не допустять ні Америка, ні Європа, ні монархії Перської затоки. Так само і зворотне: Росія (і Іран) не дозволить Асаду ослабнути настільки, щоб почати програвати. Більш імовірним є наростання іноземної участі у вигляді різного роду найманців на кшталт «Хезболлах» з боку влади або воїнів джихаду з боку опозиції. Це тільки підкреслить регіональний характер того, що відбувається, оскільки зовнішні сили мають обмежений вплив.

Сирійська війна включає в себе безліч вимірів сучасної міжнародної ситуації, один із них – еволюція американської політики. Після ривка до гегемонії в першій половині 2000-х років настав відкат. За відходом з Іраку була поява концепції «лідерства з-за лаштунків», непрямого залучення, випробуваного в Лівії. Тепер немає і його, наявне прагнення затягнути час, щоб знайти обґрунтування для невтручання. Примітно, що цього тижня сталася ще одна більш ніж

знакова подія: оголошено, що США розпочинають прямі переговори з талібами про майбутнє Афганістану.

Через майже 12 років після того, як американські війська усунули «Талібан» від влади, вони фактично починають розмову про її передачу назад. Невтішний підсумок багаторічної кампанії, але головне – цілком зрозумілий сигнал про визнання меж власних можливостей.

Тепер варто стежити за Іраном: чи спробує Білий дім скористатися приходом «реформатора», щоб вийти з глухого кута та розпочати примирення із заклятим ворогом.

Користуючись відомою фразою канцлера Горчакова, Америка зосереджується. Для її майбутніх позицій у світі Сирія та навіть Іран менш важливі, ніж створення економічного співтовариства США та ЄС, про що зацікавлені країни оголосили на «вісімці». Якщо це вдасться, а перешкод тут достатньо, то можливість нового Заходу впливати на світові процеси, нав'язувати свої правила гри різко зросте. Незалежно від того, скільки ще жертв принесе сирійська війна і як суніти та шиїти будуть ділити Близький Схід.

Парламентські вибори в Пакистані - 2013: деякі підсумки

УДК 94:327

Павло ІГНАТЬЄВ,
професор, доктор політичних наук

Пакистан – одна зі стратегічно розташованих країн Південноазійського регіону. Вона наділена унікальним транзитним потенціалом завдяки сусідству з Синьцзян-Уйгурським автономним районом КНР, населеними пуштунськими племенами землями Афганістану, іранським Белуджістаном та індійськими штатами Гуджаратом, Раджастханом, Пенджабом та Джамму і Кашміром.

Країну «чистих вірою» заселено вкрай нерівномірно. На її території мешкає 185 млн. осіб, із яких 136 млн. проживають у східних регіонах, що прилягають до індійського кордону. Демографічний центр зміщено на схід, де шість великих міст (Карачі, Гайдерабад, Мултан, Лахор, Фейсалабад, Сіялкот) лежать на берегах річки Інд чи в районах, через які протікають її притоки. Певним чином це можна вважати наслідком колоніальної доби, коли на

рівнинах навколо Інду ще в 1850-х рр. було створено велику зону зрошувального землеробства. Як наслідок, найбільше голосів на виборах дають регіони, розташовані на сході Сінду і Пенджаб. Якщо в сенат усі федеральні одиниці делегують по 23 представники, то в нижній палаті парламенту чисельно домінують вихідці з двох вищезазначених провінцій. Заселені племенами пуштунів, брахуїв і белуджів західні та південно-західні регіони Пакистану освоєні людиною незначною мірою через наявність там складного рельєфу, нерегулярне випадання опадів і обмежену площу земель, придатних для обробітки. Оскільки захоплення субконтиненту відбувалося зі сходу на захід завдяки зусиллям Британської Ост-Індської компанії, прикордонні з Афганістаном і Іраном гірські та пустельні території опинилися під колоніальною владою найпізніше, що визначило низький рівень розвитку цих земель і відсутність у їх межах сильної централізованої влади, спричинену опором місцевих племен колонізаторам.

Пакистан складається з чотирьох провінцій: Пенджабу, Сінду, Белуджістану, Хайбър-Пахтунхви і двох територій – Азад Кашміру та земель пуштунських племен федерального управління. Земля п'яти річок Пенджаб – демографічний

The article analyses the outcome of parliamentary elections of 11 May 2013 in Pakistan. The reasons behind electoral performance of different political parties that represent most populated provinces of Punjab and Sind are examined.

Key words: elections, political parties, Pakistan.

локомотив країни має площу 205,3 тис. кв. км і займає 25,9% території (друге місце після Белуджістану) у її центрально-східній рівнинній частині, будучи єдиною федеральною одиницею зі спільним кордоном із рештою провінцій. Значний водний потенціал місцевості завжди приваблював сюди переселенців, і нині тут мешкає 81,3 млн. жителів, а саму її називають «Зерновою коморою сходу». Частка Пенджабу в пакистанському ВВП становить 59%, у нижню палату парламенту провінція делегує 148 депутатів із 342, а якщо брати до уваги її жіночу квоту – то 183 [1].

Сінд – провінція на південному сході, названа на честь річки Інд, що протікає нею у своїй нижній течії. Місцеві жителі вважали свою землю батьківщиною Мохенджодаро – однієї з найдавніших на півострові Індостан

землеробських цивілізацій. Ця федеральна одиниця має площу 140 тис. кв. км і населення 55 млн. осіб. У нижній палаті парламенту її представляють 75 депутатів, якщо брати до уваги жіночу квоту. Основні сфери зайнятості сіндів пов'язані з важкою промисловістю та суднобудуванням на узбережжі Аравійського моря, текстильною галуззю, вирощуванням і переробкою рису, пшениці й бавовни. Унаслідок орієнтації на зовнішню торгівлю Сінд, який має 246 км берегової смуги та два великі порти (Карачі й імені Мухаммеда бен Касіма), забезпечує 80% усіх митних зборів у країні. На провінцію припадає 90% пакистанських зовнішньоторговельних операцій, натомість на сусідній Белуджістан, що також має низку портів, лише 10%. Суттєва відмінність між Сіндом і Пенджабом полягає в тому,

що найбільше місто Сінду та Пакистану 18-мільйонне Карачі, вміщає у своїх межах понад 7 млн. пуштунів, колишніх фермерів сіндів і купецький прошарок урдумовних мухаджирів – заможних мусульман із ділових прошарків населення Британської Індії, які перебралися до Пакистану під час або після її деколонізації. Якщо у великих населених пунктах Пенджабу і його столиці Лахорі ситуація є доволі спокійною, то в сіндському мегаполісі Карачі, який забезпечує 20% національного ВВП, відбуваються постійні сутички між сіндами, пуштунами та мухаджирами. Відповідно, спільно керувати містом можуть лише політичні сили, які представляють ці групи населення – Партія пакистанського народу, Національний рух мухаджирів і пуштунська Національна народна партія [2].

Партійне життя Пакистану характеризується наявністю великої кількості партій і рухів, але до останнього часу традиційно вважалися лідерами парламентських перегонів лівоцентристська Партія пакистанського народу

(ППН), заснована колишнім міністром закордонних справ Зульфікаром Алі Бхутто в 1967 р. на зібранні активістів у Лахорі, та Мусульманська Ліга (Наваза). Перша мала популістську програму та спиралася на сільських мешканців Сінду, обстоювала розвиток Пакистану за канонами «ісламського соціалізму», зазначаючи у програмних документах, що капіталізм та іслам несумісні, оскільки перший несе експлуатацію людини людиною заради отримання прибутку, а другий передбачає суспільну рівність. Сам З. Бхутто на мітингах постійно обіцяв кожній родині «roti, karga, makaan» – тобто їжу, одяг і дах над головою. Програма його політичної сили також пропагувала захист релігійної толерантності, демократичний розвиток країни, створення ринкової економіки з «соціальним обличчям», яка гарантуватиме забезпечення інтересів кожного пакистанця, відміну феодальних відносин у сільській місцевості шляхом проведення революційної земельної реформи. Після вдалих показників ППН на вибо-

рах 1970 та 1977 рр. у ній виявила себе гостра криза, пов'язана з військовим переворотом Зія уль-Хака. Захопивши владу в країні, останній почав переслідувати її активістів, а Зульфікара Алі Бхутто було страчено в 1979 р. після вироку суду в Лахорі, що ґрунтувався на сумнівних показах. За таких обставин боротьбу з військовим режимом очолила донька політика Беназір Бхутто, яка зробила чимало для демократизації Пакистану. Завдяки цьому в 1988 р. вона стала першою жінкою-прем'єр-міністром у мусульманському світі. Однак її уряд (1988-1990, 1993-1996) не досягнув визначних успіхів, наштовхнувшись на супротив населення Пенджабу та впливового генералітету, який побоювався можливої помсти за страту батька в роки правління Зія уль-Хака [3].

Інша впливова політична сила, Мусульманська Ліга, що сприяла проголошенню незалежності Пакистану, розпалася на декілька партій унаслідок смерті її лідерів Мухаммеда Джіни та Ліаката Алі Хана, поразки на виборах у Східному Пакистані в 1954 р., зростання впливу генералітету на ситуацію в країні. Найбільшою серед новоутворених партій у 1993 р. стала Мусульманська Ліга (Наваза), названа на честь юриста за освітою та відомого промисловця з Пенджабу Мухаммеда Наваза Шарифа. Цікаво, що її активісти вважають себе законними наступниками першої Мусульманської Ліги, повідомляючи читачам у програмних документах про важливу роль політичної сили у здобутті неза-

лежності Пакистану. Партія позиціонує себе як консервативна правочентристська сила, спроможна проводити реформи для створення привабливого ділового клімату в країні, здійснювати приватизацію великих державних підприємств і будувати мегаоб'єкти. У Пакистані вважають, що сам Наваз Шариф був змушений піти в політику з особистих мотивів дещо раніше, коли в 70-ті роки за розпорядженням Зульфікара Алі Бхутто було націоналізовано деякі підприємства його родини. Однак, коли до влади прийшов Зія уль-Хак, кар'єра колишнього опозиціонера в провінції Пенджаб почала стрімко розвиватися, адже протягом 1981–1990 рр. він устиг побувати на посадах міністра фінансів і головного міністра.

Цей політик перебував при владі двічі (1990-1993, 1997-1999 рр.) і досягнув значних успіхів. Зокрема, у першу каденцію ним було здійснено обмежену лібералізацію економіки, збудовано найкращу в Пакистані 367-кілометрову трасу М-2 (Ісламабад – Лахор), відремонтовано низку стратегічних магістралей, проведено телефонний зв'язок до віддалених населених пунктів, передано пакистанцям у власність 65 тис. легкових автомобілів, вантажівок і автобусів у рамках втілення у життя програми «Жовте таксі» зі створення нових робочих місць за рахунок пільгових державних позик. Щоправда, опозиція звинуватила тогочасного прем'єр-міністра в тому, що М-2 майже ніхто не використовує, а на імпорту легкових машин японського виробництва

було витрачено 1 млрд. доларів. У зовнішньополітичній царині Н. Шариф посприяв примиренню розрізнених загонів моджахедів, які в 1992 р. захопили Кабул, а також почав налагоджувати відносини з пострадянськими республіками Центральної Азії.

Друга каденція цього політика спочатку видавалася доволі вдалою, адже він зумів позбавити президента повноважень розпускати парламент і відправляти уряд у відставку. До цього тричі очільники держави користувалися подібним правом (у 1990, 1993, 1996 рр.), що призвело до нечуваної політичної нестабільності. У серпні 1997 р. вищим органом законодавчої влади було прийнято Закон із протидії тероризму, який давав можливість створювати спеціальні анонімні анти-терористичні суди для розгляду справ протягом семи днів. За Шарифа Пакистан став у травні 1998 р. ядерною державою, однак невдовзі після цього відбувся процес примирення з Індією, унаслідок чого 21 лютого 1999 р. сторонами була оприлюднена Лахорська декларація, у якій вони погодилися: запобігати випадковому застосуванню ядерної зброї; активізувати діалог із Кашмірської проблеми; не втручатися у внутрішні справи одна одної; боротися з проявами тероризму. Відкриття автобусного сполучення між Лахором і Амрітсаром наприкінці лютого 1999 р. й урочиста участь у цьому процесі Наваза Шарифа разом із його індійським колегою Аталом Ваджапаї Біхарі дали нагоду політичним оглядачам заговорити про успіш-

ну «автобусну дипломатію». Однак прем'єр-міністр мав складні відносини не лише з Партією пакистанського народу, активістів якої активно переслідувати суди та правоохоронні органи під час його другої каденції, а й із генералітетом, що не мав наміру визнавати його домінування на політичній арені та жорсткий і критичний стиль спілкування. Як наслідок, останній спровокував Каргільський прикордонний конфлікт із Індією в 1999 р. і здійснив військовий переворот, змусивши політика виїхати у вигнання до Саудівської Аравії. Наваз Шариф повернувся на батьківщину лише у 2007 р., але на той момент його партію під тиском режиму Первеза Мушаррафа вже залишило багато функціонерів і в ній відбувся розкол.

Непереконливий результат Мусульманської Ліги (Н) на парламентських виборах 2008 р. мав своє пояснення. По-перше, трагічне вбивство бойовиками Беназір Бхутто в гарнізонному місті Равалпінді, яке відбулося наприкінці грудня 2007 р., породило хвилю симпатії серед населення до її родини і допомогло здобути перемогу Партії пакистанського народу, а одному з її лідерів та вдівцю Бхутто Алі Зардарі – посаду президента. По-друге, сам Наваз Шариф не міг балотуватися і вести кампанію аж до 2009 р., поки з нього не зняли звинувачення щодо «викрадення» літака, пов'язані з тим, що 12 жовтня 1999 р. він заборонив посадку в аеропорту Ісламабаду авіалайнера, на борту якого перебував тоді вже колишній очільник генштабу армії Первез

Мушарраф. Крім того, значний вплив на населення мала критика лідерів Мусульманської Ліги (Н), яку проводили лояльні до тогочасного президента-генерала засоби масової інформації. Як наслідок, Партія пакистанського народу на чолі з колишнім спікером нижньої палати парламенту Юсуфом Резою Гілані отримала 124 місця з 340 у нижній палаті парламенту, а Мусульманська Ліга (Н), яку очолював Чоудрі Нісар Алі Хан, здобула лише 91 мандат і опинилася в опозиції. Сам Первез Мушарраф був змушений піти у відставку всередині серпня 2008 р. та виїхати у вигнання до Лондона, щоб уникнути імпідменту.

Правління Партії пакистанського народу в період з 2008 по 2013 рр. викликало велике незадоволення населення, незважаючи на конституційну реформу 2010 р., що зменшила повноваження президента на користь прем'єр-міністра і збільшила автономію провінцій. Це було пов'язано з низкою причин. Насамперед, у племінному поясі продовжувалася кампанія нападів безпілотників США на талібів, унаслідок чого гинули й мирні жителі, які опинялися під час ракетних обстрілів поруч із бойовиками. У 2004-2012 рр.

літальні апарати «Predator» або «Reaper» використовувалися 344 рази зі значними втратами серед населення пуштунського поясу. Крім того, без відома офіційного Ісламабаду США провели операцію з ліквідації Осамі бен Ладена в курортному місті Абботтабад 1 травня 2011 р., що викликало обурення пакистанців з огляду на порушення суверенітету країни. Наприкінці листопада 2011 р. авіація НАТО завдала помилкового удару по пакистанському прикордонному пункту, спричинивши загибель 28 солдат. Уряд також зі значною затримкою відреагував на паводки в Сінді у 2010 р., а сам президент Алі Зардарі в той період перебував із візитом у Європі. Тоді було пошкоджено 650 тис. будинків і затоплено 485 тис. га землі фермерів. Нарешті, ППН так і не змогла вирішити головну хронічну проблему пакистанської економіки – покласти край перебоєм із постачанням струму, незважаючи на колосальні поклади кам'яного вугілля в пустелі Тар і газові родовища Белуджістану. Частково це було викликано небажанням офіційного Ісламабаду погіршувати відносини із США, які виступали проти імпорту Пакистаном при-

родного газу з Ірану через 2775-кілометровий газопровід, який міг бути продовжений до КНР, Індії та Бангладеш. Як наслідок, режим Алі Зардарі остаточно погодився на цей проект лише у 2013 р., але час було втрачено, так само, як і його популярність серед населення. Також уряд не наважився приватизувати компанії, що постачали електроенергію пересічним пакистанцям. Це спричинило продовження практики крадіжок струму та неефективного субсидування галузі. З політичних міркувань не було проведено й податкову реформу (нині податок на фізичні особи сплачує лише 0,5% населення країни, що є південноазійським рекордом), яка могла охопити більшість пакистанців, тому країна зберегла надзвичайну залежність від американських кредитів і відсутність свободи маневру у зовнішній політиці. Хронічний конфлікт Партії пакистанського народу з судовою гілкою влади зрештою призвів до усунення з посади прем'єр-міністра доволі популярного Юсуфа Рези Гілані та заміни його влітку 2012 р. Раджею Первезом Ашрафом, який незадовго до виборів опинився в епіцентрі корупційного скандалу і був змушений піти у від-

ставку. Хоча експерти вважають, що навіть збереження на посаді Ю. Гілані не могло принести перемогу Партії пакистанського народу у 2013 р., адже під час її правління в країні спостерігалися значна інфляція та зростання цін на продукти харчування.

На виборах 11 травня 2013 р. мали право брати участь 86 млн. осіб і 60% із них проголосували. Згідно з попередніми підрахунками, партія Наваза Шарифа виграла 127 місць і він тепер зможе керувати країною без необхідності вдаватися до широких коаліцій. Партія Пакистанського народу отримала 32 мандати і стала головною опозиційною силою, а «Пакистанський рух за справедливість» Імрана Хана взяв 31 мандат. До влади в Пакистані після 14-річної перерви практично повернувся «пенджабський лев» Наваз Шариф, який зробив гаслом своєї кампанії вислів «Сильна економіка – сильний Пакистан». Ділові кола вже встигли привітати його з перемогою, а фондовий ринок країни в Карачі позитивно відреагував на цю подію. Характерно, що результати паралельних провінційних виборів дали можливість ППН сформувати уряд у Сінді, а Мусульманській Лізі (Н) – у Пенджабі,

однак партія Алі Зардарі втратила підтримку в решті провінцій.

Цікаво, що на відміну від попередніх періодів, коли Мусульманська Ліга (Н) і ППН конкурували між собою за місце у владі та опозиції, цього разу проти них виступала партія «Пакистанський рух за справедливість» («Пакистан техрік-е-Інсаф»), яка позиціонувала себе як третя сила, що закликала до радикальних змін і пообіцяла «здійснити цунамі на виборах». Її лідером є 60-річний колишній спортсмен Імран Хан, який у 1992 р. став пакистанською знаменитістю, коли привів національну команду до єдиної перемоги на Чемпіонаті світу з крикету, маючи серйозну травму спини. Згодом він уславився своїми благодійними проектами, адже побудував шпиталь для хворих злоякісними захворюваннями та надавав значну допомогу населенню після паводків 2010 року. На виборах 2008 р. його партія здобула тільки 1 голос, який допоміг стати парламентарем саме йому, однак нині «Рух за справедливість» суттєво покращив свій результат. Це не викликає подиву, адже схожий на кіноактора колишній спортсмен сформував собі політичний імідж безкомпромісного критика обох найбільших партій, виступаючи за проведення податкової реформи та боротьбу з корупцією, створення держави ісламського благоденства на зразок того, як це відбувається в монархіях Перської затоки. Однак одним із головних гасел його передвиборчої кампанії було «Американці повинні піти з Пакиста-

ну!», адже воно базувалося на осудженні атак безпілотників, що порушували суверенітет країни ще з часів правління генерала Первеза Мушаррафа, і погрозах збивати їх винищувачами. Як наслідок, Імран Хан здобув доволі багато голосів на пуштунських землях, регіоні, що найбільше постраждав від авіаударів американських літальних апаратів, а також у Пенджабі, адже він є етнічним пуштуном, який народився в Лахорі.

Поразка Партії Пакистанського народу, яка здобула лише 31 мандат у нижній палаті парламенту, визначалася не тільки прорахунками її правління та потягом населення до змін. Додалися об'єктивні вади передвиборчої кампанії, що доволі непрофесійно проводилася її активістами. Справа в тому, що таліби погрожували вбивати представників цієї політичної сили і під час передвиборчої кампанії дійсно загинуло 130 осіб. Невідомі 9 травня 2013 р. викрали в місті Мултан на півдні Пенджабу 27-річного молодшого сина колишнього прем'єр-міністра Юсуфа Рези Гілані – Алі Хайдера Гілані. Тому 14 травня 2013 р. Гілані пішов у відставку з посади заступника керівника партії, щоб вирішити цю проблему. Сам Алі Зардарі не міг агітувати, бо на той час був главою держави, а його син і випускник Оксфорда 24-річний Білавал Бхутто не зумів зарекомендувати себе в якості лідера політичної сили, незважаючи на те, що у країні 65% населення є його ровесниками. На початку травня Білавал вирішив виїхати з Пакистану, побоюючись за своє життя, і не повертався до

дня виборів 11 травня, спілкуючись із виборцями за допомогою відеоконференцій, однак навіть коли він виступав на мітингах у великих містах країни, йому не вдалося зацікавити широку аудиторію, адже молодий політик значно краще знав англійську мову, ніж урду чи пенджабську.

Цікаво, що навіть сам президент Алі Зардарі не наважився піти на виборчу дільницю, а проголосував дистанційно, використовуючи пошту – таке право дає виборче законодавство вищим державним чиновникам і військовослужбовцям. Пакистанські політологи також розкритикували невдалу кампанію ППН, що ґрунтувалася на спогадах про минуле та постійному згадуванні мучеників – Зульфікара Алі Бхутто та Беназір Бхутто. Натомість Мусульманська Ліга (Н) запропонувала конкретну кампанію реформування Пакистану, виходячи з проблем, характерних для країни протягом останніх п'яти років. Зокрема, у передвиборчому «Маніфесті-2013» ця політична сила пообіцяла домогтися високих темпів зростання економіки, залучити частину грошових переказів від 8 млн. пакистанців у якості інвестицій, створити сприятливий діловий клімат, запросити приватний сектор до участі у здійсненні великих будівельних проєктів, змусити всіх платити податки за одночасної відмови від збільшення розміру ставок оподаткування, скоротити субсидії, забезпечити всіх пакистанців електроенергією (нині 40% населення не має доступу до неї), надавати допомогу дріб-

ним фермерам і гарантувати продовольчу безпеку. На мітингах очільник партії Наваз Шариф також пообіцяв побудувати високоякісне шосе Лахор – Карачі та придбати для залізниць поїзди-кулі. Більше того, причина переконливої перемоги Мусульманської Ліги (Н) у Пенджабі очевидна – цей промислово розвинений регіон у роки правління ППН залишався без світла понад 12 год на добу і його великий бізнес зазнавав значних економічних втрат. Особливо напруженою ситуація була у весняно-літній період, коли вимикали кондиționери й державні службовці просто відмовлялися виходити на роботу, де температура повітря піднімалася до 40 градусів за Цельсієм, а у приватному секторі розпочалися масові звільнення. Уряд навіть був змушений запровадити спрощений дрес-код для представників бюрократичного апарату, який складався з легких сорочок поверх штанів світлих кольорів і сандалів на босу ногу. Уся складність ситуації полягає у тому, що виробництво електроенергії в країні збиткове, а значний відсоток населення взагалі не платить за світло. На тлі демографічного вибуху необхідно постійно створювати нові робочі місця, але енергетична криза призводить до протилежних наслідків. Крім того, пакистанці середнього віку також згадують, що в роки правління Беназір Бхутто в країні не було досягнуто суттєвих економічних зрушень, а її уряд доклав багато зусиль для створення руху «Талібан», який і сьогодні дестабілізує Пакистан.

Не зумів уплинути на ситуацію і 69-річний Первез Мушарраф, який повернувся з багаторічного вигнання в Лондоні «рятувати» Пакистан 23 березня 2013 року. Невдовзі після того, як колишній президент ступив на пакистанську землю, він опинився під домашнім арештом за трьома звинуваченнями в перевищенні влади й організації вбивств у час свого правління в 1999-2008 рр. Однак є підстави вважати, що його вишлють з Пакистану, оскільки раніше він вважався одним із найбільш відданих союзників США в антитерористичній кампанії в Афганістані й досі належить до складу впливового генералітету. Між політичною елітою і збройними силами завжди існувала негласна домовленість, що військову верхівку не можна переслідувати навіть після того, як її представники йдуть у відставку, тому пенджабські генерали вбачають у справі П. Мушаррафа серйозний прецедент, який вони повинні не допустити.

Доволі важко прогнозувати, як будуть розвиватися події в Пакистані, адже

Мухаммеду Навазу Шарифу доведеться з чистого аркуша розбудовувати відносини з генералітетом і проводити переговори з рухом «Талібан», ураховуючи, що у війні між урядовими військами та бойовиками з часів правління П. Мушаррафа вже загинуло 40 тис. осіб, а антитерористична кампанія обійшлася урядові в понад 67 млрд. дол. [4]. Крім того, досі не зрозуміло, чи будуть втручатися в політичні процеси. Починаючи з 2008 р., очільник генерального штабу генерал Ашфак Первез Каяні тримав армію поза політикою й допоміг організувати більш-менш безпечні парламентські вибори 2013 р., спрямувавши для охорони суспільного порядку 70 тис. військовослужбовців, однак у минулому саме генералітет завжди був головним гравцем на політичній арені. Експерти вважають, що Н. Шариф не забув військовим колишніх принижень і зробить усе можливе, щоб зменшити оборонні видатки та налагодити відносини з Індією, споживчий ринок якої представлено

1,24 млрд. осіб. У цьому контексті доцільно враховувати, що більшість перенаселених регіонів Пакистану межує з промислово розвиненими індійськими штатами, що створює належні передумови для розвитку співпраці. Нарешті, примирення з Індією зменшить вплив армії на політичні процеси.

У свою чергу, індійський прем'єр-міністр Манмохан Сінгх запропонував пакистанській стороні ще у 2012 р. укласти революційну угоду про створення зони вільної торгівлі, яка дасть змогу виключити з безмитного переліку лише 100 чутливих категорій товарів, і постійно нагадує, що Індія надала Пакистану статус найбільшого сприяння в 1996 р., проте не отримала від нього подібної поступки у відповідь. Офіційний Делі також зацікавлений у транзиті пакистанською територією своїх товарів до Афганістану через провінцію Пенджаб. Нині Пакистан закуповує багато товарів за кордоном, натомість міг би брати їх безпосередньо у індійських виробників. Це стосується чаю, спецій, медикаментів, транспортних засобів і запасних частин до них. Експерти прогнозують, що товарообіг країн може зрости з 2,5 млрд. дол. у 2012 р. до 15 млрд. дол. після введення в дію положень угоди, запропонованої індійською стороною [5].

Однак країною, яка може допомогти Пакистану вирішити хронічну енергетичну кризу, є Китай – світовий лідер із продажу обладнання для відновлювальних джерел генерації енергії. У 2012 р. їх двостороння торгівля сягнула 12 млрд. дол., а загалом про-

тягом 5 останніх років Пакистан закуповував 55% китайського експорту озброєнь, одночасно вдаючись до політики військової кооперації з ВПК КНР. Тепер Китай може стати у пригоді в питанні подолання енергетичної кризи в Пакистані, ураховуючи, що у 2007 р. в дію вступила угода про вільну торгівлю між обома країнами. Із 2013 р. під управлінням КНР функціонує стратегічний порт Гвадар у пакистанському Белуджістані, який обіцяє стати складовою важливого енергетичного коридору [6]. Крім того, допомогти розв'язати хронічну кризу з постачанням струму новому урядові може Саудівська Аравія, яка в минулому вже продавала до Пакистану нафту за заниженою ціною, коли при владі перебував Наваз Шариф.

Якщо забути про виборчу ейфорію та розглянути проблеми Пакистану критично, то можна помітити, що вони мають складний комплексний характер. Зокрема, викликає серйозний сумнів спроможність нового режиму бути цілком незалежним від США, які щорічно надають офіційному Ісламабаду 1,5 млрд. дол., і вжити без серйозної підтримки міжнародних фінансових інституцій. У 2013 р. борг країни наблизився до 60 млрд. дол., а через рік на обслуговування відсотків за ним доведеться взяти з бюджету 6 млрд. доларів. Експерти вважають, що Пакистан потребуватиме позик на суму від 9 до 11 млрд. доларів для уникнення знецінення національної валюти, адже навесні 2013 р. золотова-

лутні резерви країни становили всього 6,7 млрд. доларів. У майбутньому уряд Наваза Шарифа повинен вжити таких непопулярних заходів, як скасування паливних і продовольчих субсидій та проведення всеохоплюючої податкової реформи при тому, що 50 млн. осіб живуть у бідності та можуть дуже болісно відреагувати на подібне оздоровлення державного бюджету [7].

Отже, уперше влада в Пакистані перейшла від одного демократично обраного уряду до іншого, адже раніше цього не вдалося здійснити внаслідок військових переворотів чи несподіваних рішень президентів розпустити парламент і відправити у відставку кабінет міністрів. Навіть після попередніх парламентських виборів 2008 р. передання владних повноважень, як такого, не відбулося, оскільки Первез Мушарраф був змушений залишити посаду президента та виїхати у вигнання. Перемога Мусульманської Ліги (Н) поки не гарантує цій політичній силі стабільності, адже після виборів 2008 р. ППН була популярною в усіх провінціях, а за підсумками виборчих переговорів 2013 р. її вплив зберігся лише у Сінді. Пакистан постав перед складними внутрішніми викликами, оскільки ситуація може ще

більше загостритися з виведенням військ НАТО з сусіднього Афганістану в 2014 р. і посиленням впливу на політичні процеси там руху «Талібан». Тому в довгостроковій перспективі в країні й надалі триватиме домінування збройних сил.

Використана література

- [1] *The National Assembly: composition* // *The National Assembly of Pakistan official site*. – Режим доступу до сайту: <http://www.na.gov.pk/en/composition.php>
- [2] *Parties struggle to gain influence in Karachi* // *Deutsche Welle*. – 2013. – May 21. – Режим доступу до сайту: <http://www.dw.de/parties-struggle-to-gain-influence-in-karachi/a-16826884?maca=en-rss-en-all-1573-rdf>
- [3] *At a glance: The Pakistan Peoples Party (PPP)* // *Dawn*. – Режим доступу до сайту: <http://dawn.com/2013/04/02/pakistan-peoples-party-ppp-2/>
- [4] *10 reasons why this Pakistan election is a game-changer* // *The Huffington Post*. – 2013. – May 10;
- [5] *Venkat Narayan. India wants new Pak regime to pursue ambitious FTA* / *Narayan Venkat* // *The Island*. – 2013. – May 16.
- [6] *Nick Macfie. China's Li offers to help end Pakistan energy crisis* / *Macfie Nick* // *Reuters*. – 2013. – May 22.
- [7] *Pakistan's new government must put development before debt repayment* // *The Gaurdian*. – 2013. – May; *Katharine Houreld. IMF likely to be next Pakistan government's first stop* / *Houreld Katharine* // *Reuters*. – 2013. – May 9.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано підсумки парламентських виборів у Пакистані, що відбулися 11 травня 2013 року. Названо причини успішних і неуспішних результатів різних політичних партій, які представляють найбільш населені провінції – Пенджаб і Сінд.

Ключові слова: вибори, політичні партії, Пакистан.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы итоги парламентских выборов в Пакистане, состоявшихся 11 мая 2013 года. Приведены причины успешных и неуспешных результатов разных политических сил, которые представляют наиболее населенные провинции – Пенджаб и Синд.

Ключевые слова: выборы, политические партии, Пакистан.

Пакистан:

між ядерним статусом і долею дефолтної держави

Ігор ГОРОБЕЦЬ,
кандидат історичних наук,
доцент Дипломатичної
академії України при МЗС

Сучасна внутрішньополітична ситуація в Пакистані визначається боротьбою кланів за владу. «Пакистанська народна партія», представлена президентом А. Зардарі, репрезентує інтереси родини Бхутто – великих землевласників провінції Сінд. Їм протистоїть «Мусульманська ліга» Наваза Шарифа, яку підтримує міська буржуазія Пенджабу. Натомість спірний між Пакистаном та Афганістаном Південний Вазиристан залишався під контролем радикальних ісламістських угруповань.

Після відставки 18 серпня 2008 р. президента Первеза Мухаррафа першим випробуванням для нової цивільної пакистанської влади стали терористичні акти 26 листопада 2008 р. у індійському місті Мумбаї. У зоні пуштунських племен активною терористичною діяльністю

займалися прихильники Байтулли Мехсуда – лідера «Техрік-і талібан Пакистан». Вважається, що на початку 2009 р. головна пакистанська спеціальна служба «Об'єднане розвідувальне управління» розформувало свій відділ, який доти офіційно займався контролем внутрішньої та зовнішньополітичної активності головних суб'єктів національної політики.

Світова економічна криза суттєво погіршила становище Пакистану. У листопаді 2008 р. Ісламабаду цільовим пільговим займом у розмірі 4 млрд. дол. допомогла Саудівська Аравія. Суттєву підтримку надавали й пакистанські «гастарбайтери». Рішення Президента США Барака Обами, прийняте 17 лютого 2009 р. про додаткове направлення до Афганістану 17 тис. американських військових спонукало польових командирів талібів Моулаві Назіра, Гюля Бахадра, Байтуллу Мехсуда об'єднати свої сили у Вазиристані. Після цього регулярна пакистанська армія була введена в округ Сват у провінції Вазиристан. На думку багатьох аналітиків, Пакистан балансував на межі територіального розколу. Зокрема, у березні 2009 р. «пакистанські таліби» атакували національну збірну Шрі-Ланки з крикету та поліцейську

Pakistan: between the nuclear status and the fate of a default state

The article deals with the peculiarities of functioning of the Pakistani "default democracy". The author has presented the specificity of interaction between the main political players in Pakistan: civil elite, Islamists and the military. It has been proved that the nuclear status is still the only factor safeguarding the unity of Pakistan.

Keywords: Pakistan, nuclear weapons, default state, Islamists.

академію в Лахорі. Метою акцій було зупинення бойових дій у епіцентрі ісламістського руху долині Сват. У підсумку 12 квітня 2009 р. Президент Пакистану А.А. Зардарі підписав угоду про врегулювання в районі Сват, де світські суди замінили закони шариату. Водночас щоденно за транзит вантажів сил НАТО до Афганістану через порт Карачі й далі сухоходом Пакистан отримував 1,1 млн. дол. на день. Американський конгресс готовий був надавати Пакистану впродовж п'яти років щорічно по 1,5 млрд. дол. в обмін на посилення цивільного контролю за пакистанськими військовими, що викликало обурення командуючого Ашфака Кіані.

Верховний Суд Пакистану 16 грудня 2009 р. відновив судове переслідування колишніх корумпованих чиновників. 19 квітня 2010 р. набула чинності 18-та поправка до Конституції Пакистану, яка позбавила президента права призначати губернаторів, командувати збройними силами, розпускати центральний і регіональні уряди. Розпускати парламент тепер президент

повинен лише за рекомендацією прем'єр-міністра. Пакистанська армія увесь цей час перебуває в стані громадянської війни з власними талібами. Причому командувач сухопутними військами Пакистану генерал Ашфак Парвез Каяні не був готовий здійснити черговий військовий переворот. У підсумку латентна громадянська війна впродовж 2010 р. стала реальністю в Пакистані. Голова Верховного Суду Пакистану Іфтіхар Чоудрі закликав відновити слідство проти президента А.А. Зардарі за звинуваченнями у корупції.

Обидві палати парламенту Пакистану 17 квітня 2010 р. прийняли 18-ту поправку до Конституції, якою повернули країну до парламентської форми правління. Головою виконавчої влади став прем'єр-міністр, який формує засади зовнішньої політики та несе за неї відповідальність. За президентом залишилися важливі зовнішньополітичні представницькі функції. Тоді також було здійснено адміністративне перейменування «Північно-Західної Прикордонної провінції», яка тепер має назву Хай-

бер-Пахтунхва.

У Пакистані міністр закордонних справ, на відміну від Індії, не є другим за рангом міністром уряду, але належить до кола найважливіших міністрів. Керівництво апаратом МЗС Пакистану здійснює кадровий дипломат, який відповідає за ведення переговорів із Індією та курує відносини Пакистану з Асоціацією регіонального співробітництва країн Південної Азії.

У січні-березні 2011 р. Пакистан стурбовано стежив за подіями «Арабської весни», тобто за суперечливим процесом зміни правлячих режимів у більшості арабських країн. «Жасминова революція» в найбільш європеїзованій країні Магрибу Тунісі відбулася 17 січня 2011 року. Президент Єгипту з 1981 р. Х. Мубарак 11 лютого 2011 р. пішов у відставку. Цю подію Президент США Б. Обама порівняв із падінням берлінського муру. Масові протести в Лівії розпочалися 15 лютого 2011 року. Але вже 23 березня 2011 р. сили НАТО та Ліги арабських держав бомбували позиції Каддафі. У форматі проєк-

ту «глобальної демократичної революції» 29 березня 2011 р. розпочалися заворушення в Сирії.

Громадянська війна в Ємені становить небезпеку для союзних Пакистану Саудівської Аравії та Султанату Оман, де працюють чимало вихідців із Пакистану. За версією російських аналітиків на чолі з С. Кургіняном, захід уклав союз із ісламістами проти Індії та Пакистану з ризиком перетворення керованого хаосу на некерований. У Пакистані також велика кількість енергійної молоді може бути стимулом до заворушень.

Лише на початку липня 2012 р. Пакистан в обмін на термінову фінансову допомогу США в розмірі 1,1 млрд. дол. погодився відновити транзит для сил НАТО в Афганістані. Зроблено це було на фоні протестів пакистанських радикальних ісламістів. Верховний Суд Пакистану 12 липня 2012 р. зажадав від прем'єр-міністра Раджі Первеза Ашрафа передати до суду корупційні справи президента Алі Асіфа Зардарі.

Наприкінці грудня 2012 р. з нагоди п'ятої річниці

вбивства Беназір Бхутто з першою політичною промовою виступив її 24-річний син Біловал Бхутто Зардарі, що вважалося початком його політичної кар'єри. У адміністративному центрі провінції Белуджистан місті Кветта 11 січня 2013 р. шиїтські смертники здійснили терористичний акт, за наслідками якого загинули 115 людей. За день до цього в теракті, організованому сепаратистською «Об'єднаною армією белуджів» загинули ще 40 людей.

За своїм менталітетом, як слушно зазначає російський дослідник ісламу Г. Мірський, шиїти відрізняються від сунітів. Шиїти є бунтарями за натурою, вони готові скинути будь-якого правителя, якщо вважають його несправедливим. Утім, лунають ідеї використання шариату як ідейної зброї проти екстремізму.

Індійський науковець Вікрам Суд відверто називає пакистанську армію «з її колосальними корпоративними інтересами» головним провідником не лише пакистанської, індійської та афганської політики,

«контролером ядерної сфери, захисницею віри й держави, а й економічним власником країни». На його думку, «у пакистанській армії є два типи офіцерів: націоналістичні джихадисти та ісламістські джихадисти». Головним інструментом відтворення ісламізму є система освіти Пакистану. «Військово-розвідальна каста» країни диференціюється за своїми зовнішньополітичними орієнтирами. Одна частина орієнтується на США, інша – на Китай. Ісламський світ надто розколотий, аби на рівних протистояти Заходу. Стабільний авторитаризм у Пакистані не створив навіть передумов для формування консолідованого демократичного режиму.

Натомість гостра внутрішньополітична криза в Пакистані доповнювалася паралічем цивільних структур влади, а глибока соціально-економічна криза органічно доповнювалася неефективною національною стратегією розвитку Ісламської Республіки Пакистан. Надто ризикованою виглядає тактика використання терористичних угруповань з метою досягнення геополітичних переваг над Індією. Адже пакистанська державність залишається привабливою мішенню для антисистемних сил.

Верховний Суд Пакистану 15 січня 2013 р. постановив заарештувати прем'єр-міністра країни Раджі Первеза Ашрафа, якого звинуватили у отриманні хабарів за часів перебування на посаді міністра енергетики. Того ж дня в Ісламабаді сталися масові заворушення, організовані богословом Тахіром Кадрі, який заперечував, що його

підтримують пакистанські військові. За даними Світового банку, у Пакистані на 1-2 дол. на день живуть 84,7% населення. Пакистан не має ані ефективної ринкової економіки, ані ефективних державних структур. Додаткове напруження між центральною владою Пакистану та пуштунами провокує будівництво Калабагської греблі, яка загрожує екологічною катастрофою для Північно-Західної Прикордонної провінції.

Пакистанські ісламісти вважають за потрібне навести лад, тобто усунути «неправедних правителів», які сіють соціальну несправедливість, займаються корупцією та деморалізують мусульман. Особливий інтерес у цьому сенсі становлять екстремістські неурядові релігійно-політичні організації. Пакистан, зважаючи на інтенсивне поширення антизахідних та антиамериканських суспільних настроїв, перетворюється на центр їхньої діяльності. Тому ісламський фундаменталістський проєкт залишається актуальною альтернативою існуючому політичному режиму в Пакистані.

Один із лідерів бойовиків пакистанських талібів Аднан Рашид 23 березня

2013 р. анонсував убивство Первеза Мушаррафа, який планував повернутися до Пакистану заради участі в запланованих на 11 травня 2013 р. парламентських виборах. Утім, 24 березня 2013 р. Первез Мушарраф повернувся до Ісламабада. Уже тоді не можна було виключати, що на нього чекає доля Беназір Бхутто. У контрольованій талібами провінції Сват 14 квітня 2013 р. було вбито лідера партії «Авами» Муккарам Шаха, який там проводив передвиборчу кампанію. У відставку був вимушений піти Прем'єр-міністр Пакистану Саям Файяд. Водночас 16 квітня 2013 р. пакистанський суд заборонив колишньому президентові країни П. Мушаррафу балотуватися до парламенту. Однак дозвіл балотуватися вперше в історії Пакистану отримали відкриті транс-сексуали. Зважаючи на західну політичну моду, таким чином влада Пакистану страхувалася від критики своїх виборів як недемократичних. Усупереч цим спробам під домашнім арештом опинився колишній союзник Заходу експрезидент Первез Мушарраф. Його допитували у справі про вбивство Беназір Бхутто. Суд м. Пеша-

вар 30 квітня 2013 р. заборонив пожиттєво П. Мушаррафу балотуватися на посаду Президента Пакистану. Ситуація загострювалася. У Ісламабаді 3 травня 2013 р. було вбито прокурора Зульфікара Алі, який розслідував убивство 2007 р. Беназір Бхутто. Він звинувачував П. Мушаррафа в недостатніх заходах безпеки проти талібів. На фоні загострення протистояння на афгансько-пакистанському кордоні з міркувань особистої безпеки Пакистан залишив син Беназір Бхутто – Білавал.

Виборча кампанія вкотре довела, що Пакистан має «закрите суспільство», елітарну політику, яка використовує окремі демократичні інструменти у власних цілях збереження влади. Основними конкурентами на виборах 11 травня 2013 р. була партія

«Мусульманська ліга» Наваза Шарифа та партія гравця у крикет Імран Хана. Пакистанські таліби назвали вибори антиісламським актом і перешкоджали голосуванню жінок. Зрештою, переконливу перемогу на виборах здобула партія «Мусульманська ліга» на чолі з Навазом Шарифом.

Американський політолог індійського походження Параг Ханна прогнозує, що за наступні двадцять років населення Пакистану збільшиться до 200 млн. осіб, і «цю масу не зможуть утримати під контролем навіть військові», адже «як за демократії, так і за диктатури, народ звик до корупції і відсталості».

Головну проблему пакистанської авторитарної модернізації досить ємко сформував сингапурський реформатор Лі Куан Ю, який констатував, що найбільшим питанням для авторитарної модернізації є якість головного модернізатора. Адже наявність сильних лідерів у Пакистані завжди послаблювала демократичні інститути, які й без того не мають стабільної соціальної підтримки. Загрозливо виглядає розчарування більшості пакистанського суспільства в націоналістичному режимі військових.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто особливості функціонування пакистанської «дефолтної демократії». Показано специфіку взаємодії головних суб'єктів пакистанського політичного процесу: цивільної еліти, ісламістів і військових. Доведено, що лише ядерний статус поки що зберігає єдність Пакистану.

Ключові слова: Пакистан, ядерна зброя, дефолтна держава, ісламісти.

АННОТАЦИЯ

В статье рассмотрены особенности функционирования пакистанской «дефолтной демократии». Показана специфика взаимодействия главных субъектов пакистанского политического процесса: гражданской элиты, исламистов и военных. Доказано, что только ядерный статус пока что сохраняет единство Пакистана.

Ключевые слова: Пакистан, ядерное оружие, дефолтное государство, исламисты.

Розчаровані європейці, або

Як Франція дивиться на кризу в Європі

Жан-Домінік ДЖУЛІАНІ,
голова фонду Робера
Шумана, Париж

Журнал «Росія у глобальній політиці» опублікував статтю Жана-Домініка Джуліані, голови фонду Робера Шумана, у якій автор аналізує взаємини між Францією й інститутами ЄС, а також реакцію французів на дії Європейського Союзу під час кризи. На думку автора, першій хвилі кризи Франція протистояла успішно, беручи участь у створенні «Великої двадцятки» та мобілізації коштів МВФ, розробляючи разом із Німеччиною схеми надання допомоги проблемним країнам Європи. Однак усе одно Париж стикнувся з проблемами дефіциту, що виник три десятиріччя тому, і державного боргу, що за цей час стабілізувався на рівні 91% ВВП. Боргова криза в Європі викликала велику стурбованість у французів, які традиційно відрізняються схильністю до накопичення.

Кожен новий уряд намагається зробити економічну систему менш марнотратною. Проведено пенсійну реформу, прийнято програму бюджетної економії, але до кінця 2012 р. державний дефіцит Франції продовжував перевищувати 3% ВВП, допустимі відповідно до «Пакту стабільності».

Приналежність Франції до єдиної Європи ось уже понад півстоліття залиша-

ється однією з основ її зовнішньої політики та міжнародного курсу. Париж, однак, звик до неординарних кроків і тому є непростим співрозмовником. Прикладів чимало. Це відмова в 1954 р. затвердити Європейське оборонне співтовариство (ідея його створення належала самій же Франції), два вето Парижа на вступ до Європейського співтовариства Великої Британії (1963 р. і 1967 р.), «криза порожнього крісла» (червень 1965 р. – січень 1966). Нарешті, саме французи відхилили проект Договору про Конституцію Європи (підготовлений під керівництвом Валері Жискар д'Естена). Франція не перестає дивувати партнерів, яким не завжди вдається зрозуміти настільки часті зміни настроїв і настільки тверду прихильність національному суверенітету.

Париж часто виступає з новими ідеями, про які заявляє на повний голос, і дивується, якщо їх відмовляються прийняти. Францію нерідко підозрюють у бажанні поширити вплив на різні частини Старого Світу. Їй дорікають, що вона ставить на перше місце свої відносини з Німеччиною, бажаючи встановити спільно з нею «кондомініум» у ЄС. Однак Париж вважає за природне, щоб країни з найбільш розвинутою економікою та значним населенням відігравали в Євросоюзі керівну роль. Це викликає критику інших держав, незадоволених

винятковістю місця, займаною двома згаданими країнами в лоні Євросоюзу, і міжурядовим характером процесу прийняття рішень. Подібна критика не позбавлена підстав. Вона провокується специфічним французьким розумінням структур Євросоюзу.

Франція пишається тим, що стояла біля витоків європейського будівництва. Міністр закордонних справ Франції Робер Шуман, реалізуючи ідею Жана Монне, ініціював 9 травня 1950 р. проект об'єднання Європи та визначив те, що стане єдиним підходом: поетапний характер процесу інтеграції, конкретність заходів, використання загальних ресурсів (вугілля і сталі) під контролем наднаціональних і незалежних інститутів. Усе це повинно було сприяти «фактичній солідарності» та зробити перспективу війни «абсолютно неможливою»... Генерал де Голль, який очолював опір нацистам, надав офіційну форму франко-німецькому співробітництву та дружбі, підписавши Єлисейський договір 22 січня 1963 р., і ратифікував Римський договір, який піддавав критиці, перебуваючи в опозиції. Саме з французької моделі управління, що вирізняється високою ефективністю, побудовано управління в Європейському Союзі. Французи зробили чималий внесок у будівництво ЄС і залишаються у своїй переважній більшості відданими ідеї єдиної Європи.

Утім вони мають особливе уявлення про Євросоюз. На їхній погляд, це союз суверенних держав, які здійснили перегрупування, щоб спільно використовувати наявні у них кошти для набуття більш вагомої позиції у світі. Незважаючи на критичні висловлювання, на думку Жана-Домініка Джуліані, французи пишаються тим, що ЄС отримав Нобелівську премію.

На політичному рівні всі президенти Франції з 1957 р. і всі партії парламентської більшості завжди підтверджували вибір на користь Європи, особливо в періоди кризи, коли потрібно було приймати непрості рішення. Але в уяві французів Європа залишається «наддержавою», політичним організмом, що бере на себе ухвалення рішень і здійснення певних дій. Тому Франція та французи були розчаровані роботою європейських інститутів під час нинішньої економічної кризи.

Еволюція геополітики Франції: від «національної величі» до «соціального партнерства»

Олександр ЛОЗОВИЦЬКИЙ,
кандидат політичних наук,
доцент, член Правління
Асоціації «Україна –
Франція», голова
Міжнародного Комітету
дружби та співробітництва з
Францією і Монако

У Франції геополітика увійшла в моду протягом останніх 50 років. Нині термін «геополітика» використовується щораз, коли пояснюють – тобто намагаються пояснити – не пояснене: геополітичним стає будь-яке запутане питання, що виходить за рамки раціонального та стосується глобальних інтересів, тобто таких, що не піддаються чіткому визначенню. Однак, геополітика вивчає відносини між простором і політикою в контексті впливовості просторового фактора на політику та поведінки політичних діячів. Геополітика є породженням чистого розуму, але як будь-яка наука – виникла аж ніяк не випадково. Її формування наприкінці XIX – на початку XX ст. нерозривно пов'язане з розвитком сприйняття географії в суспільстві. У

цей час склалися перші сучасні геополітичні напрями в країнах, які мали панівне становище на морях (США та Велика Британія). Формування німецької геополітики пов'язане значною мірою з реакцією континентальної держави на геополітику морських держав.

Незабаром геополітика вийшла за рамки теоретичних дискусій і стала впливати на реальну політику, особливо під час воєнних дій. У наші дні складається враження, що геоекономіка має суттєвий дестабілізуючий вплив на геополітику. Розглянувши теоретичні аспекти та взаємини між геополітикою і політичною практикою, необхідно визначити, яке місце займала геополітика в інтелектуальному та політичному житті Франції в той час, коли ця наука тріумфально розвивалась у англосаксонських країнах і Німеччині та, нарешті, в останні десятиріччя в П'ятій Республіці знову стали цікавитися геополітикою.

Один із найістотніших моментів геополітичного розуміння Світу полягає у виявленні взаємозалежності між інтересом та ідеологією.

Розглядаючи взаємозв'язок геополітичних ідей із конкретними подіями та місцем Франції у світі на межі століть, з еволюцією нового світового геополітичного ладу, контури якого проступили після

розпаду «соціалістичної системи», становлення та розвитку демократичної Росії, можна виявити співвідношення між «високою» та «низькою» геополітикою. До «високої» відносяться офіційні зовнішньополітичні документи й праці експертів, до «низької» – набір символів і соціальних імперативів про місце країни у світі, розповсюджуваний ЗМІ, офіційною пропагандою. Можна стверджувати, що відтепер геополітика все більше залежить від суспільної думки та міфів суспільної свідомості. Новизна ситуації полягає й у тому, що значно активніше в політичній сфері починає застосовуватися глобалізаційна аргументація. За сутністю, геополітика стає новою ідеологією.

Після розпаду світової комуністичної системи та Радянського Союзу сучасні політичні відносини

характеризуються загостренням боротьби різних центрів сили, блоків, союзів, тимчасових альянсів за сфери впливу. Докорінна зміна сучасного світоустрою та глобалізаційної ситуації після припинення ідеологічного протистояння двох соціальних систем відбувається на тлі повсюдного посилення погроз безпеки та проявів міжнародного тероризму, що актуалізує необхідність відновлення ідейно-теоретичних і методологічних основ дослідження державних геополітичних інтересів як важливого фактора сучасного політичного процесу. Цей процес вибудовується відповідно до інтересів, які в сучасних умовах стають важливими факторами, що детермінують характер відносин між державами, пов'язаних із вирішенням територіальних і ресурсних проблем.

У новому столітті сучас-

на цивілізація зустрілася з посиленням боротьби за сфери впливу різних соціальних сил, блоків і союзів, етнічних і конфесійно-національних рухів. Це спонукує суб'єкти міжнародних відносин використовувати різні засоби діяльності, включаючи пошук і формулювання відповідних соціально-економічних, геополітичних та ідеологічних концепцій, що акумулюють їхні інтереси. У сформованій геополітичній ситуації стає необхідним усвідомлення громадянами докорінних інтересів держави, що може стати важливим фактором у зміцненні національно-державної ідеї.

Формування власного курсу в глобальному середовищі спирається на виважене розуміння національного інтересу й того місця, яке він повинен займати в розбудові відносин з іншими країнами. Відповідно до правильного розуміння національного інтересу визначаються й пріоритети геополітичної діяльності. Необхідно підкреслити, що ефектив-

на геополітична стратегія можлива лише за об'ємного бачення світу, постійної аналітичної роботи, відмови від імпульсивних рішень.

Якщо не зважати на окремі та не надто послідовні спроби більш ґрунтовно переглянути сталі поняття, традиційна західна геополітика так і не відповіла на кинутий новою реальністю виклик, не змогла визначити, що геополітичні інтереси стали одним із рушійних факторів сучасного політичного процесу. Збереження геополітики ледве чи не в первісному вигляді неминує призводити до обмеження її рефлексивної та практичної корисності, маргіналізації як «приватної» галузі знання, хоча в ній закладено величезний потенціал свідомого впливу на дійсність. Перешкодити цілком реальному знеціненню традиційної геополітики здатне розширення предмета її досліджень для того, щоб визначити геополітичні інтереси як детермінанти сучасної й перспективної та багато-

рівневої глобальної політики в багатовимірному та багатополлярному світі, інтегрувавши слабо пов'язані сьогодні між собою міркування про різні їх аспекти. З огляду на таке визначення нова фундаментальна геополітика зможе аналізувати розвиток подій із урахуванням геополітичних інтересів не тільки на глобальному, а й регіональному, субрегіональному та навіть внутрішньодержавному рівнях. Геополітика сучасності – це сукупність десятків, навіть сотень паралельних і пересічних процесів із властивостями, що віддзеркалюють взаємодію інтересів різних держав.

Протистояння між провідними державами світу, перемістилося зі сфери ідеології у сферу геополітики. Це означає, що проблема забезпечення безпеки не зникла, а набула нових характеристик. Геополітика стає тим наріжним каменем, що заважає затвердити безконфліктний світ, структуруючи геополітичні інтереси на

три компоненти: геополітичну практику, геополітичну ідеологію та геополітичну науку.

Відносини між цими трьома сторонами геополітики мають досить складний характер. Ідеологія є невід'ємною частиною суспільної свідомості, у якій отримують теоретичне вираження різноманітні інтереси та цінності різних суб'єктів соціального життя: соціальних груп, спільнот, класів, націй, держав. Особливістю нашого часу стало те, що з'явилися нові форми ідеології, які відбивають інтереси союзів держав, блоків, альянсів, створюваних для досягнення фундаментальних цілей домінування, експансії, панування; цілей, покликаних до життя процесами глобалізації, інтеграції, регіоналізації. Зіткнення інтересів і цінностей призводить до ідеологічного протистояння, ідеологічної конфронтації. У цьому контексті ідеологія виступає формою вираження та реалізації конфронтаційних відносин.

Геополітичне значення цього факту полягає в тому, що двополярність світу, заснована на класовій ідеології, поступилася місцем однополярності. Однак планетарна дихотомія, не зникла. Більше того, спостерігаються тенденції до її посилення. Основне протиріччя епохи переміщується у сферу відносин між державами, що розрізняються рівнем розвитку та географічним положенням. Геополітичний інтерес, що раніше концентрувався у сфері політичних відносин, перемістився у сферу економічного протистояння, в основі якого лежить територіальний, геополітичний

інтерес. Однак відмова від політичної ідеології лише оголила більш глибокі підстави глобального геополітичного протистояння. Це підтверджує наявність загального поля дії геополітичних і регіональних закономірностей.

Геополітичні інтереси Франції та інших держав є прагматичними, якщо не сказати егоїстичними. У боротьбі інтересів за виживання, безпеку нації, цілей досягають насильством, кровопролиттям, війною, удосконалюванням засобів захисту своєї безпеки. Безпека держави виступає домінуючим геополітичним інтересом, одним з елементів національного інтересу держави, що забезпечує поряд з іншими елементами оптимальне існування. Їх основу традиційно становили фізичне виживання та політична незалежність, збереження в недоторканності її території та кордонів, а згодом ще й забезпечення безпеки та добробуту громадян. Вирішальну роль у формуванні, функціонуванні, забезпеченні ефективності системи інтересів і мотивацій відіграє, з одного боку, адекватне матеріальному та духовному потенціалу народу усвідомлення національних цінностей, ідей і цілей, з іншого – їх закріплення в політичній, соціально-економічній організації суспільства, державному та культурному будівництві, у практичній політиці. Національні цінності, інтереси та цілі – триада першоджерел, основних рушійних сил системи геополітики Франції, що визначає їх зміст, характер, конфігурацію та спрямованість.

На початку третього

тисячоліття концептуальні аспекти бачення сучасної цивілізації ґрунтуються на новітніх засадах міжнародних відносин – свобода вибору, пріоритетний характер загальнолюдської ідеї, деідеологізація, інтернаціоналізація діалогу та переговорів, необхідність співтворчості та співрозвитку як умови успішного вступу в мирний період. Сучасну геополітичну ситуацію можна класифікувати як синтез науки з політикою, як застосування наукових методів і підходів до міжнародної діяльності. Питання закономірності розвитку геополітики держави в умовах глобалізації у сучасних науках відноситься до числа дискусійних.

У період 1890-1945 рр. стали популярними роботи англо-американських (А. Мехен, Х. Маккіндер) і німецьких геополітиків (Ф. Ратцель і особливо К. Хаусхофер). На той час у Франції не було помітних теоретичних розробок у цій сфері. Звичайно, було чимало робіт, у яких висвітлювалися питання співвідношення між простором і політикою (Жак Ансель, Поль Відаль де Ла Бланш, Марі-Франс Гаро, Жан-Батіст Дюрозель, Мішель Корінман, Ів Лакост, Елізе Реклю, Мішель Фуше), але не виникло жодної систематизованої геополітичної доктрини. Тому необхідно зрозуміти специфіку Франції стосовно Великої Британії та Німеччини, її найближчими та постійними суперниками.

З кінця 70-х рр. XX ст., коли з'явилися ознаки швидкого розпаду геополітичних конфігурацій планетарного масштабу, у

Франції значно зросла зацікавленість питаннями геополітики. Навіть термін «геополітика», який раніше вживали лише фахівці, раптом перейшов до лексики політиків і журналістів. Геополітика увійшла в повсякденне життя французів через атласи, книги, навчальні програми, лекції. До сфери геополітики стали відносити всі міжнародні проблеми, пов'язані з простором, але за такого поширення термінології зміст її стає розпливчастим і втрачає довершеність.

З кінця XIX ст. до 60-х років XX ст. у Франції не було створено геополітичних конструкцій, порівнянних із доктринами Маккіндера чи Хаусхофера, що наочно ілюструє особливості Франції: по-перше, її становище та роль у світі в 1871-1958

рр., а по-друге, відносини, що існували в ці роки між ученими та політиками. Ця проблематика дає змогу говорити про особливе місце, що належить Шарлю де Голлю, який є єдиним із видатних французьких геополітиків цих і подальших років.

Варто вказати, що проблематика Франції була зовсім іншою. Якщо Німеччина сприймала себе як «спізнілу» націю, що зіштовхнулася із зайнятою Європою та поділим світом, то Франція вважала себе «старою нацією», терпляче сформованою монархією й остаточно об'єднаною республіканцями, що зрівняли в правах усі її провінції. У той час як Німеччина була постійно стурбована територіальним питанням, французькі володіння в Європі вже мали чіткі

обриси, незважаючи на те, що у 1871 р., унаслідок поразки Франції у війні проти Пруссії, французів позбавили двох провінцій – Ельзас і Лотарингія.

Унаслідок поразок 1814-1815 рр. у війні Наполеона I проти об'єднаної Європи та в 1871 р. французькі плани гегемонії в Європі були остаточно поховані. «Гордовита Франція Людовика XIV», велика нація, що поширювала ідеї революції в Європі 1792-1815 рр., поступилися місцем країні, яка намагалася заспокоїти своїх сусідів, поступово примушена боротися за власне існування. У 1848 р., під час «весни народів», революційний уряд, який скасував владу Луї-Філіппа, зробив усе можливе, аби показати Європі, що він не має наміру підняти смолоскип 1792 р. і почати новий похід в ім'я Революції. З 1848 по 1870 р. Наполеон III виступав на захист права народів вільно розпоряджатися своєю долею, але в 1870-1871 рр. під керівництвом «залізного канцлера» Отто фон Бісмарка Німеччина «вільно розпорядилася своєю долею», об'єднавшись у

війні проти Франції.

У період 1871-1945 рр. цілі французької геополітики зводилися до прагнення чинити опір Німеччині, що мала значну перевагу в чисельності населення, промисловому потенціалі та військовій силі. Однак Франція більше не була здатна самотійно захищати свою територію в намірі протистояння Німеччині, а повинна це робити за допомогою союзників. Протягом цього періоду Франція трималася напоготові та її геополітика в Європі зводилася до трьох тез:

- залучити й втримати як союзника Велику Британію, традиційно стурбовану становищем на морських комунікаціях;
- мати у своєму розпорядженні союзників, які знаходяться в тилу Німеччини та можуть у разі збройного конфлікту нав'язати війну на два фронти;
- прагнути максимально послабити Німеччину, як тільки виникнуть для цього сприятливі обставини за сценаріями 1918 та 1945 років.

Тобто для Франції в той

час ішлося про виживання. З часу Французької революції (1789 р.) і до початку війни проти монархічної Європи (1792 р.) Франція намагалася донести до європейців ідеї прав людини та звільнення народів від рабства. Це був повний розрив із політикою французьких монархів XVII-XVIII ст., для яких найважливішим пріоритетом була боротьба проти Габсбургів, які прагнули взяти в кільце французьке королівство. Водночас для католицької Франції були потрібні будь-які союзники, від турків до протестантів, аби вони були здатні перешкодити здійсненню задумів Габсбургів. За часів Бурбонів Франція прагнула бути сильною, але зовсім не мала наміру повернути до себе інші європейські країни.

У період Третьої Республіки Франція, зазнавши нищівної поразки у 1870 р., перебуваючи в ізоляції 1870-1894 рр., не могла собі дозволити розкіш ідеологічних амбіцій. Їй були життєво необхідні союзники, і Російська імперія, – на той час символ і уособлення жорстокої монархічної сваволі, – виявилася ідеальним союзником, що знаходився в тилу Німеччини.

У 1918-1919 рр. Франція, отримавши перемогу завдяки своїм союзникам, у тому числі й США, знову опинилася в полоні ідеології. У 1919 р. її стараннями було створено дві геополітичні конструкції, штучність яких проявилася у 90-і рр. XX ст.: Югославії та Чехословаччини. Розвал цих багатонаціональних держав показує, що в ім'я своєї безпеки, тобто для нейтра-

лізації німецької загрози завдяки створенню дружніх держав уздовж кордонів Німеччини, Франція також пішла шляхом геополітичної раціоналізації, використовуючи, зокрема, концепцію об'єднання південних слов'ян, виявляючи імперську сутність.

Імперія є результатом випадкових територіальних придбань, наслідком адекватної реакції на сприятливий збіг обставин. Як тільки її будівництво виявляється більш-менш закінченим, настає час дати їй геополітичне обґрунтування. Для Великої Британії це завдання виявилось порівняно простішим: вона повинна була забезпечити контроль над ключовими пунктами найважливіших морських торгових шляхів. Утримуючи у своїх руках ці пункти, вона контролювала весь світ. У першій половині XX ст., у підсумку зростання зовнішнього тиску та внутрішніх протиріч, Велика Британія дещо скоротила зону свого впливу та зосередила зусилля на захисті Індії, найкоштовнішого придбання англійської корони, а також морських шляхів, що поєднують Лондон із цією колонією. Оскільки Німеччина не була обтяжена вже існуючою імперією, то під час правління кайзера Вільгельма II, а потім за часів Гітлера вона дозволила собі зайнятися геополітичною раціоналізацією, плодами якої стали Mitteleuropa під час війни 1914-1918 рр. і Східна континентальна імперія в епоху нацизму.

Друга колоніальна імперія Франції (XIX – початок XX ст.) була породженням обставин. Завою-

вання Алжиру було розпочато Карлом X напередодні свого падіння. Під час II Імперії індокитайська авантюра почалася з ініціативи купки місіонерів, торговців і морських офіцерів. Нарешті, велика експансія в Тунісі, Марокко та тропічній Африці була розпочата як компенсація за національне припущення, викликане втратою Ельзасу та Лотарингії у 1871 році. У цьому є геополітичний зміст побудови настільки різномірної конструкції, елементи якої розташовувалися на всіх континентах, від Антильських островів до Таїті, від Алжиру до Сайгону. Саме мрійливий Наполеон III був автором ідеї франко-арабської імперії. Третя Республіка, що лише декларативно зберегла вірність ідеям Французької революції, спробувала застосувати до імперії якобінську логіку: культурні та національні розходження народів повинні розчинитися.

Однак Франція XIX ст. також не уникла впливу свого часу. Французька імперія відіграла важливу геополітичну роль у другій світовій війні, тобто незадовго до свого розпаду. У 1940-1945 рр. імперія була одночасно предметом суперечки між вішистським режимом і де Голлем, оскільки кожний розглядав її як джерело сил і засіб власної легітимізації, а також між Францією та іншими учасниками війни (Німеччиною, Італією, Японією, Великою Британією, США і навіть СРСР), які вважали, що після поразки в 1940 р. Франція втратила свої права на заморські володіння.

У 1914-1918 рр. французька імперія виявилася

поза театром бойових дій, хоча вона й поставляла солдатів і робочу силу. У 1940-1945 рр. імперія – Північна та Центральна Африка, а також Індокитай знаходилися в «зоні війни», і тому обидва французькі уряди – у Віші та Лондоні, а потім у Алжирі – проголосили своє прагнення захищати заморські володіння, але їх втрата була вже визначена поразкою метрополії в боях 1940 року. Ця проблематика Франції повинна була б викликати усвідомлений геополітичний крок, спрямований на вирішення проблеми подальшого існування статусу колоніальної держави у країні, що виявилася нездатною самостійно захищати свою територію.

У період 1871-1945 рр. у Франції не було геополітики, порівнянної з англо-американською та німецькою. Практично територіальне питання не було актуальним для Франції в цей час. Стосовно Ельзасу та Лотарингії, то не виникало ані найменших сумнівів – це були французькі провінції, які Німеччина загарбала. У той час, коли в останній учені вважали себе здатними повчати політиків, французька професура намагалася зберегти чистоту науки від впливу мінливих інтересів.

Найвидатнішим геополітиком Франції є Шарль де Голль (1890-1970 рр.), який не був ученим у загальноприйнятому розумінні цього слова, але був політиком. Оригінальність де Голля, його відмінність від традиційних французьких політиків складається саме в спонтанному геополітичному мисленні. На його думку, нації, хоча і

вписуються у визначений історичний і географічний контекст, прагнуть бути вічними, позачасовими суб'єктами: Франція, Німеччина, Росія, Китай... Де Голль сприймає світ як величезну сцену, де протистоять, а іноді й співпрацюють ці суб'єкти. Час і простір завжди поруч і нагадують людям, що вони смертні, а їх утворення, у тому числі й нації, недовговічні. Він зумів стати виразником поглядів французької геополітики, намагаючись сполучити два звичайно протилежних елементи: з одного боку, прихильність географічному й історичному реалізму, вираженому у свій час Наполеоном висловом: *«Кожна держава проводить ту політику, яку їй диктує географія...»*, а з іншого – переконання в тому, що як велика держава Франція повинна захищати визначені принципи, зокрема, право народів на незалежний розвиток. На відміну від цього, для англо-американської геополітики основне питання полягає в тому – якими повинні бути основні напрями діяльності держави, що знаходиться в апогеї своєї могутності і, отже, вступає у фазу занепаду. Для німецької геополітики це питання полягало в тому, як забезпечити місце під сонцем для «спізнаної нації». Стосовно Франції, відповідь де Голля на питання забезпечення статусу великої держави, загалом, базувалося на чотирьох рекомендаціях:

- знову знайти втрачену незалежність у превалюючій сфері шляхом створення ядерних сил стримування, що повинні дати можливість у принципі самостійно гаранту-

вати оборону національної території;

- раціонально керувати своєю спадщиною шляхом взаємодії з колишніми французькими володіннями;
- забезпечити собі підсилення могутності, завдяки створенню європейської організації з ініціативи Франції;
- і надалі проводити незалежну зовнішню політику, не оглядаючись на будь-кого.

Саме завдяки Шарлю де Голлю у Франції слово «геополітика» раптом вийшло за межі вузького кола фахівців та перетворилося на один із тих термінів, що застосовуються будь-коли. Успіх геополітики у Франції вимірюється кількістю книг, атласів, журналів, курсів лекцій і семінарів, присвячених цій дисципліні. Якоюсь мірою цей зліт популярності здається природним. Франція є четвертою промисловою державою світу, вона ґрунтовно включена в усі міжнародні економічні потоки, є членом багатьох європейських і світових структур, французи, традиційно зосереджені на своїх власних справах і донедавна вважали, що світ обертається навколо них, але дедалі частіше відчують, що Франція не є центром Всесвіту. Система інформації поступово пристосовується до цієї еволюції. Французи починають більше цікавитися географією та змушені відтепер мати ґрунтовніші пізнання про зовнішній світ, що неможливо без сталих уявлень про геополітику.

У 1989 р., після падіння залізної завіси, катастрофа комуністичних режимів у Східній Європі наочно

виявила метаморфозу ідеології та повернення на політичну авансцену одвічних геополітичних факторів. Імовірно, люди ніколи не перестануть знову відкривати для себе очевидні факти. Здавалося б, що у наш час всі повинні бути прихильниками світського раціоналізму, піклуватися про правильне використання ресурсів, звільнитися від ненависті та схильності до насильства, характерних для «темних часів». Однак чим значніше скорочуються відстані завдяки прогресові засобів транспорту та зв'язку, тим більше люди прагнуть підкреслити свої індивідуальні риси, тим активніше вони відновлюють свої співтовариства та

тим енергійніше повертаються у своє минуле.

На початку ХХІ ст. геополітика характеризується різнобарвністю ідеологічних настанов. Старий територіальний інстинкт успадковано від багатовікового землеробства, що поєднує виникнення нових відносин між людиною і землею, що характеризуються поступовим звільненням людини від влади землі, але земля як і раніше визначає роль держави-нації.

Спираючись на досить вагомий методологічний доробок, геополітична стратегія Франції має чітко окреслені специфічні риси. Характерною рисою французької геополітики стала настанова

про перевагу національних інтересів над політичними, ідеологічними, економічними та багатьма іншими. Ідея про перевагу національних інтересів у міжнародних відносинах стала теоретичною платформою політики активного зовнішньополітичного націоналізму Франції, але лише в рамках захисту специфічних національних інтересів. Національний фактор тісно пов'язаний із фактором сили, що виступає неодмінним атрибутом нації.

Наріжним каменем геополітики П'ятої Республіки стала концепція національної величі: *«Франція лише в тому разі є Францією, коли вона знаходиться в перших рядах... Франція, позбавлена величі, перестає бути Францією»*. Звернений до глибин країни заклик до «національної величі» передбачав зусилля та витрати на користь прогресу: *«Розквіт французів є засобом, а не метою. Мета – це Франція»*. Гасло «величі» закликала до досягнення Францією рангу великої світової держави.

Сучасна геополітична доктрина Франції базується на необхідності проведення курсу на виживання, який усунув би загрозу ядерного знищення країни та забезпечив мир, як єдину й істотну можливість розквіту Франції. Вирішення цього питання базувалося: по-перше, на традиційному «силовому вимірі». Йшлося про створення сучасного ядерного потенціалу та втілення стратегії «стримування», запобігання агресії проти Франції з будь-якого боку. По-друге, йшлося про незалучення Франції до конфліктів, які не торка-

ються її національних інтересів. Ця теза знайшла втілення у відомій формулі де Голля: *«Якщо Франції доведеться брати участь у війні, необхідно щоб це була її війна»*. І, по-третє, у більш широкому розумінні йшлося про створення такого міжнародного клімату, який зменшив би та усунув можливість війни у першу чергу на європейському континенті.

Геополітична доктрина орієнтувала Францію на компенсацію фінансово-економічної слабкості за рахунок активізації зовнішньої політики шляхом маневрування на міжнародній арені, підсилення військового потенціалу і максимального використання політичних, моральних та інших резервів. Втілення в життя концептуальних настанов на незалежність і безпеку Франції нерозривно пов'язане із традицією французького політичного балансування та ідеєю міжнародної рівноваги, що в багатосторонніх відносинах стали найважливішими принципами і методами реалізації стратегії П'ятої Республіки. Геополітична доктрина пов'язувала досягнення світової рівноваги із забезпеченням миру шляхом розвитку багатосторонніх відносин з усіма важливими в політичному та військовому відношенні державами світу. Водночас, необхідно зазначити, що специфіка національного інформаційного середовища полягає в тому, що за винятком фахівців термін «геополітика» вживають у Франції на початку ХХІ ст. як одне зі зручних слів, досить звучних і невизначених для характеристики деяких реалій нашої епохи.

Сучасний В'єтнам – робота на майбутнє

**Вадим ГРЕЧАНІНОВ,
генерал-лейтенант**

Світ розвивається, регіони зближуються, люди багатьох країн і континентів, які говорять різними мовами, поступово стають загальним людством і намагаються розумно та концептуально, на базі консенсусу вирішувати спільні завдання. Ознакою того, що це відбувається, хоча і з труднощами, є прагнення людей до спілкування та обміну думками з численних проблем безпеки у світі, що суперечливо розвивається. На нашу думку, організатором відкритого, легітимного обґрунтованого вирішення міжнародних проблем повинні виступати, у першу чергу, провідні (великі) країни світу: Китай і США.

Прикладом такого досить широкого спілкування є XII щорічна конференція «Діалоги в Шанґрі-Ла», що відбулася 1-3 червня в Сінгапурі. Цьогоріч до участі у форумі було залучено

представників 31 держави, включаючи прем'єр-міністрів, міністрів оборони, міністрів закордонних справ, командувачів видами збройних сил, чиновників зовнішньополітичних відомств і органів безпеки, незалежних дослідників і вчених. У шести спеціальних дискусіях, п'яти загальних засіданнях на форумі було зроблено головний акцент на обговоренні таких важливих тем: підхід США до вирішення проблем регіональної безпеки; захист національних інтересів і запобігання конфліктам; військова трансформація; забезпечення прозорості стратегій; нові тенденції у сфері безпеки в Азійсько-Тихоокеанському регіоні та посилення співробітництва у сфері оборони країн АТР.

В'єтнам постійно бере участь у форумах-діалогах «Шанґрі-Ла», що регулярно проводяться з 2002 р., і проявляє оперативність у вирішенні питань стосовно збільшення складу високопоставлених чиновників-учасників форуму, винесення низки ініціатив і пропозицій, спрямованих на забезпечення регіональної безпеки, зокрема, нарощування діяльності у сферах дипломатії та оборони, боротьби з викликами безпеки на морі.

Знаковим моментом на конференції став виступ Прем'єр-міністра

В'єтнаму Нгуєн Тан Зунґа. Він уперше з такої трибуни заявив про політику національної безпеки й оборони В'єтнаму.

Це було політично обґрунтоване та дипломатично вивірене слово державного діяча, відповідального за долю не лише своєї країни, а й усього Азійсько-Тихоокеанського регіону. Прем'єр-міністр у своєму виступі вказав, що співпраця та зв'язки в АТР протягом останнього часу в багатьох сферах безперервно розвиваються, що відповідає спільним інтересам усіх країн регіону. Однак чимало й викликів безпеці, тому він підкреслив, що ключову роль для АТР має зміцнення взаємної довіри між країнами. При цьому чітко висловився про необхідність дотримання міжнародного

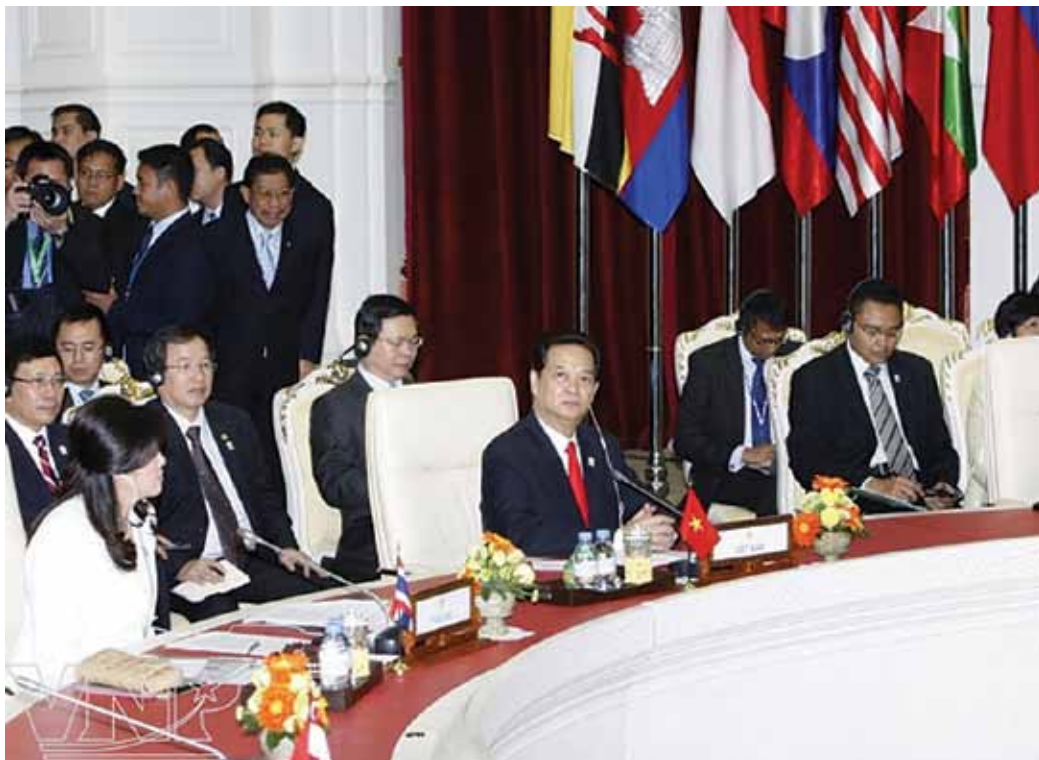
права для створення стратегічної довіри, а також підвищення ефективності багатосторонніх механізмів співпраці в галузі безпеки.

Прем'єр-міністр В'єтнаму проголосив промову, не називаючи імен, але всім було зрозуміло, кого вона стосується. Адже в доповіді було вказано й на головну проблему взаємин країн АСЕАН, які не сприймають претензії Китаю на особисті пріоритети в регіоні Східного моря.

Аналізуючи конкретно зміст доповіді в'єтнамського лідера, виділимо головні моменти.

Прем'єр-міністр вказав на те, що, нині необхідно зміцнювати стратегічну довіру до миру, співпраці та процвітання в АТР. При цьому він зазначив, що впевнений у майбут-

ньому регіону, але воно повинно виражатися в більш активній взаємодії та конкуренції, особливо у відносинах із великими державами. Продовжуючи відверту розмову, прем'єр-міністр вказав і на ризики, для запобігання яким необхідні зусилля всіх країн регіону. Ідеться про прагнення великих держав до конкуренції тільки у власних інтересах за відсутності рівності та прозорості у відносинах, поваги до міжнародного права.

Окремо прем'єр-міністр зупинився на конкретному питанні про зростання масштабів використання морського транспорту в регіоні, вказавши на те, що три чверті морської торгівлі у XXI ст. буде виконано через морські шляхи і дві третини з них пройдуть через Східне море. Завдання полягає в тому, щоб виключити тут конфлікти та інші загрози, тому необхідною є

спільна робота з метою зміцнення стратегічної довіри.

Цікавими є положення доповіді щодо стратегічної довіри між державами, поваги міжнародного права, особливо великими державами, та підвищення ефективності багатосторонніх механізмів співпраці в галузі безпеки. При цьому важливо дотримуватися принципів співпраці, рівного та відкритого діалогу між малими і великими країнами в рамках АСЕАН.

Прем'єр-міністр В'єтнаму вперше позитивно висловився щодо спірного питання стратегічної взаємодії та консенсусу в інтересах безпеки між регіональними та позарегіональними країнами, маючи на увазі співпрацю між США та Китаєм, що може розвиватися за достатньої стратегічної довіри.

Звичайно, у ході конференції всіх продовжували інтригувати юридично не обґрунтовані претензії Китаю на острови в Схід-

ному морі та 80% самого водного простору моря, у межах U-подібної лінії. Ці претензії серйозно впливають, зокрема, на суверенітет, територіальну цілісність, дотримання морського права В'єтнаму і, отже, на забезпечення національної безпеки держави. Рішення міжнародних організацій і СБ ООН з цієї проблеми до кінця не вироблено. Потрібно, як висловлюються фахівці, для отримання рекомендацій і прийняття рішення провести спеціальне дослідження.

Аналізуючи проведену конференцію, мимоволі виникає порівняння політичної ситуації в АТР із обстановкою в Чорному морі та відносинах між Україною і Росією. Головним характерним ідентичним моментом цих двох спірних позицій сторін в АТР і Криму є прагнення великої країни вирішити питання на свою користь на шкоду слабшій, маючи аргументом твердження, що це зона її пріоритетних інтересів і, відповідно, впливу. Хто переможе в цій ситуації, покаже час.

Стосовно позиції В'єтнаму в АТР можна сказати, що участь у форумі та виступ прем'єр-міністра свідчать і про зростаючий вплив позиції країни, ріст її авторитету в АТР і світі. Рішення В'єтнаму взяти участь у миротворчій діяльності під проводом ООН засвідчує, що країна інтегрується зі світовим співтовариством і готується взяти участь у загальноприйнятих для розвинених держав діях з безпеки у світі та боротьби з тероризмом.

Дипломатія як мистецтво

Микола КУЛІНИЧ,
ректор Дипломатичної
академії України при МЗС,
Надзвичайний і Повноважний
Посол

Дипломатична академія України при Міністерстві закордонних справ відзначила своє 18-річчя. За цей час понад 800 її випускників отримали якісну підготовку й стали гідним поповненням дипломатичних лав МЗС. Академія при цьому здобула заслужений авторитет не лише в межах Української Держави, а й за кордоном. Її випускниками є представники Грузії, Туркменістану, Вірменії, Азербайджану, Індонезії, Болгарії та інших держав.

Створення Дипломатичної академії України в 1995 р. – вимога часу, адже розширене Міністерство закордонних справ потребувало молодих кваліфікованих фахівців. На сьогодні академія не може стояти осторонь світових політичних процесів. Змінюється життя, змінюється зовнішня політика і дипломатія, змінюється плинність міжнародних подій,

тому й ми повинні на це реагувати. Умовно кажучи, якщо вчора події на Балканах були на першому місці, то сьогодні події на Близькому Сході більше привертають нашу увагу. Змінюються світові тенденції, а відповідно – і ми, і наші навчальні програми. Намагємось оперативно реагувати на виклики та загрози часу, адже дипломатія – це живий організм, сукупність методів, знань, набір дипломатичного інструментарію, який постійно вимагає якісного оновлення. За 18 років вдалося сформулювати якісно нову програму, увівши поряд із фундаментальними дисциплінами абсолютно прагматичні предмети, що враховують нинішні потреби держави в конкретних фахівцях регіонального або функціонального профілю.

Сьогодні дипломатія з мистецтва перетворилася на змістовну ефективну роботу, саме дипломати становлять розгалужену висококваліфіковану інтелектуальну опору для керівників держави. А прийняття доленосних рішень – це, звичайно, прерогатива керівництва, хоча підготовчу роботу все ж таки повинні виконати дипломати різних рангів. Дипломатія – це віддзеркалення життя, вона повинна не тільки враховувати, а й керуватися такими категоріями, як професіоналізм, порядність, патріотизм.

Перспективний навчальний план ДАУ при МЗС орієнтований на поглиблення спеціалізації в таких галузях, як практична дипломатія, дипломатична та консульська служба, регіоназнавство та країнознавство, європейська інтеграція, зовнішня політика, національна та регіональна безпека, економічна дипломатія тощо.

Стратегічні цілі та завдання сучасного розвитку Дипломатичної академії визначаються функціями, які вона виконує як галузевий навчальний заклад дипломатичної служби країни.

Дипломатична академія здійснює розвиток професійної компетентності працівників дипломатичної служби та інших органів державної влади у сфері зовнішніх зносин.

На сьогодні основним завданням діяльності цього вищого навчального закладу є забезпечення професіоналізації персоналу органів дипломатичної

та державної служб у сфері зовнішніх зносин. Історично так сталося, що під час формування органів зовнішніх зносин України до зовнішньополітичної діяльності та міжнародного співробітництва залучалися громадяни України, які в першу чергу володіли іноземними мовами.

Саме з метою надання державним службовцям, які працювали та працюють у сфері зовнішніх зносин України, фахової підготовки, відповідним Указом Президента України було утворено Дипломатичну академію України.

Основними формами розвитку професійної компетентності державних службовців у сфері зовнішніх зносин є підготовка магістрів за спеціальністю «зовнішня політика» та підвищення кваліфікації у сфері зовнішніх зносин. Щорічно в академії навчаються за спеціальністю «зовнішня політика» близько 150 слухачів і підвищують кваліфікацію

понад 600 державних службовців. Але час іде, а з ним змінюються потреби та вимоги до рівня професійної компетентності працівників органів державної влади у сфері зовнішніх зносин, до обсягу знань і кола вмінь сучасного дипломата та державного управлінця.

Нові вимоги до зовнішньополітичної діяльності та державного управління продукуються тими кардинальними змінами, процесами та явищами, що відбуваються в сучасному світі, тим впливом, який глобальні зрушення здійснюють на життєдіяльність будь-якої країни, у тому числі й України.

Сучасна зовнішня політика та державне управління країни повинні базуватися на чіткому розумінні сутності глобальних процесів, характеру та змісту їх впливу на політику, дипломатію, економіку та соціальну сферу країни.

Чітка картина того, що і яким чином відбувається як усередині країни, так і на міжнародній арені, дає змогу державним управлінням обрати адекватні, найбільш ефективні інструменти реагування на зовнішні впливи та внутрішні трансформаційні виклики.

Саме тому, на наше пере-

конання, основою сучасної професійної підготовки у сфері зовнішніх зносин повинно стати набуття компетентності стратегічного мислення, стратегічного планування й управління.

Випускник Дипломатичної академії повинен уміти оцінити міжнародне середовище та його вплив на країну, визначити адекватні зовнішнім загрозам і можливостям цілі та завдання зовнішньої або внутрішньої політики країни та запропонувати відповідні ефективні інструменти. Досягнення цієї мети потребує оновлення існуючої моделі навчання. На часі є перехід від фахової підготовки до проблемної, від набуття знань та навичок за певною професією до набуття знань і вмінь продукувати нові знання для вирішення проблем, що породжуються зовнішнім середовищем.

Активне входження України в міжнародне співтовариство, її участь у інтеграційних процесах і стратегічних партнерствах підштовхує до необхідності забезпечення цілеспрямованого управління цими процесами. Україна вже сьогодні потребує фахівців, здатних стратегічно мислити, готувати концептуальні документи зовніш-

ньої та внутрішньої політики та забезпечувати їх реалізацію.

Випускник Дипломатичної академії повинен на базі аналізу та оцінки міжнародного середовища вміти підготувати концептуальний документ політики.

Таке бачення напрямів професійного розвитку працівників органів державної влади у сфері зовнішніх зносин підводить нас до розуміння необхідності кардинального оновлення діяльності Дипломатичної академії, до застосування нового змісту та моделі навчання в ній. До того ж, подібні завдання ставляться визначеною Президентом України стратегією модернізації державного управління.

Звичайно, упровадження моделі проблемного навчання для набуття компетентності стратегічного мислення, планування та управління в Дипломатичній академії потребуватиме кардинального перегляду всіх сторін діяльності навчального закладу. Однак, вирішальним фактором якісної трансформації академії є створення системи фундаментальних і прикладних наукових досліджень дипломатичних систем, глобальних і регіональних трансформацій.

Дипломатична академія повинна стати провідним центром досліджень сучасних міжнародних процесів як для потреб наукового забезпечення оновлення навчального процесу в стінах нашого навчального закладу, так і науково-аналітичного супроводу діяльності органів державної влади у сфері зовнішніх зносин.

У сучасних умовах основою ефективності будь-яких дій є знання, а єдиний засіб їх здобуття – це наукові дослідження. Без науки та знань не можливі жодні позитивні зрушення. Це аксіома сучасності.

Наше бачення змін може залишитися нереалізованим, якщо не згуртувати довкола Дипломатичної академії, не залучити до її освітньої та наукової діяльності найкращих українських фахівців. Зміцнення кадрового потенціалу – це наступний стратегічний пріоритет розвитку Дипломатичної академії.

Варто зазначити, що держава здійснює належне фінансування нинішнього функціонування Дипломатичної академії. Для фінансування якісного оновлення її діяльності плануємо ефективно та цілеспрямовано використати інші джерела фінансування, залучивши до співпраці на контрактній основі з нашим навчальним закладом зацікавлені сторони. У першу чергу йдеться про бізнес. Українські підприємства, особливо експортноорієнтовані, також потребують фахівців із стратегічним мисленням, які можуть забезпечити поєднання внутрішніх потреб із зовнішніми можливостями. Є значний потенціал партнерства з українським бізнесом у підготовці топ-менеджменту.

Бачення майбутнього для нас чітке, місія нашого вищого навчального закладу зрозуміла, цілі та завдання визначені Міністерством закордонних справ України. Настав час приступити до практичного втілення пріоритетних задумів і планів.

Дипломатія: майстерність слова, мистецтво дій, мовленнєва комунікація

УДК 327: 94

Вячеслав ЦІВАТИЙ,
перший проректор з науково-педагогічної та навчальної роботи Дипломатичної академії України при МЗС, кандидат історичних наук, доцент кафедри дипломатичної та консульської служби, заслужений працівник освіти України

В умовах глобалізованого світу ХХІ ст. більшість держав світу перейшла до модернізації своїх освітніх систем. Україна також успішно долучилася до цього процесу. На сьогодні цілком очевидно, що освіта безпосередньо пов'язана з конкурентоспроможністю випускників. Освіта створює той самий «людський капітал», який у поєднанні з «фізичним капіталом» дає в кінцевому підсумку збільшення продуктивності та якості.

Досвід останніх десятиріч засвідчує, що подальший прогрес нашої молоді держави, формування громадянського суспільства багато в чому залежать від того, наскільки активно в цих процесах задіяна українська дипло-

матія в цілому та кожен дипломат особисто.

Наявність комунікативних компетенцій – це необхідна умова життєдіяльності особи та її професійного зростання в сучасному світі, і в першу чергу – дипломатів. Уся професійна діяльність фахівців у сфері зовнішніх зносин поєднана зі спілкуванням: з колегами, партнерами, великими і малими групами, людьми одного віку та різного, колективами, які мають подібні життєві пріоритети та ні, тощо. Цілком закономірно, що для того, щоб стати професійно успішним, необхідно набути знання, уміння та сформувати відповідні навички мовленнєвої взаємодії як у сфері професійній, так і на рівні повсякденного спілкування.

Саме тому інтегрована підготовка до ефективної мовленнєвої взаємодії повинна стати складовою частиною формування відповідних компетенцій на всіх етапах навчання іноземних мов. У Дипломатичній академії України при МЗС пріоритетною формою навчання є поєднання навичок публічного виступу з проектним навчанням (роботою над індивідуальними творчими проектами). Така модель апробована на нормативних дисциплінах, зокрема – «Компаративна історія, теорія і практика дипломатії», «Дипломатія

ABSTRACT

The article focuses on the experience and peculiarities of teaching foreign languages at Diplomatic Academy of Ukraine under the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine as an integral part of the language training of diplomats. Special attention in the process of foreign language teaching is paid to national peculiarities of etiquette and culture of communication, as well as diplomatic and business correspondence. The content and methods of professional training of diplomats and civil servants who deal with foreign policy issues, methodological basis, principles, mechanisms of the organization and methods of foreign language teaching for special purposes have been analyzed.

Keywords: diplomat, foreign policy, foreign languages, communication, culture of communication, training model.

іноземних держав», «Миротворча і превентивна дипломатія», «Риторика і ораторське мистецтво», а також є обов'язковою складовою навчання іноземних мов професійного спрямування, тобто – у сфері зовнішніх зносин.

Готуючи фахівців у сфері зовнішніх зносин до ефективної мовленнєвої взаємодії, неможливо залишити поза увагою і такий важливий аспект публічного виступу, як його адресність. Саме тому слухачам пропонується при підготовці своїх презентацій і публічних виступів підготувати проект з урахуванням групового портрету аудиторії. Уміння утримувати увагу аудиторії відноситься до числа найважливіших прагматичних аспектів публічних промов.

Ще одним із напрямів у навчанні публічним виступам в академії є підготовка до професійно-орієнтованих презентацій із використанням засобів візуальної підтримки як статичних, так і динамічних.

При прослуховуванні презентацій із застосуванням програми Microsoft Power Point магістранти повинні, наприклад, оцінити такі параметри, як кольороподіл вирішення слайдів, вибір шрифтів, організацію подання візуального ряду тощо.

Такі завдання дають можливість слухачам Академії не лише отримувати практичні навички результативної мовленнєвої взаємодії, а й долати психологічні бар'єри, що можуть бути супутніми при ефективній публічній комунікації.

Формування комунікативних компетенцій, визначених у якості цільових, програма професійної підготовки неможливі без інтегрованого навчання результативній мовленнєвій взаємодії. Це передбачає володіння не лише інформаційною складовою висловлювання, а і його прагматичним аспектом. Теоретичні та практичні курси професійної підготовки, навчання іноземним мовам у поєднанні з проектним навчанням, із

розвитком навичок публічних виступів дає змогу магістрантам отримати навички позитивного впливу на аудиторію й успішно конкурувати на ринку праці.

Значущим для успішної професійної діяльності є не лише певні комунікативні моделі, а й спеціальні вміння, що реалізуються в здібності вирішувати життєві й професійні проблеми, здібності до іншомовного спілкування тощо. Отже, комунікативна компетенція є затребувана, адже сучасна освіта вимагає нагальної сутнісної модернізації професійної підготовки з урахуванням швидкозмінних вимог ринку праці.

Вирішення проблем усторонньої підготовки дипломатів і забезпечення умов безперервного оновлення їх професійних знань, оволодіння сучасними технологіями застосування цих знань на практиці, багато в чому залежать від ефективності освітньої діяльності таких навчальних закладів, як Дипломатична академія України при МЗС. Один із пріоритетних напрямів її діяльності – це навчання іноземних мов, оскільки однією з обов'язкових вимог прийому працівни-

ків на дипломатичну службу є володіння двома іноземними мовами.

У Дипломатичній академії України при МЗС слухачам надається можливість, ґрунтуючись на раніше отриманій повній вищій освіті та певному досвіді практичної роботи, фундаментально оновити професійні знання, вивести їх на рівень останніх досягнень теорії та практики у сфері зовнішньої політики і дипломатії, підвищити свій рівень володіння двома іноземними мовами.

Мовлення дипломата відрізняється високим почуттям гідності, адже він представляє свою державу, яка має і традиції, і авторитет. Без дотримання дипломатичного етикету навряд чи можна досягти бажаного успіху. Дипломат повинен вирізнятися високою мовленнєвою культурою, володіти кількома мовами, мати ґрунтовні знання з історії, культури, історичної географії, економіки, політики як загалом, так і тієї держави, з якою ведуться перемовини. Дипломат повинен мати швидку реакцію, розуміти натяки, цінувати дотепність, бути гнучким і красномовним. Дипломатові

необхідно вловлювати кожну реакцію свого співбесідника, розгадувати приховану думку. Володіючи культурою мовлення не тільки на рівні норм літературної мови, дипломат доможеться успіху дотепністю, ерудицією, витонченістю, харизмою.

Високий професіоналізм дипломата в сучасному світі – найважливіша умова реалізації національних інтересів, забезпечення міжнародної стабільності, прогнозування зовнішньої політики держави.

Дипломатична академія України при МЗС має власний досвід і науково-методичні розробки з навчання іноземних мов дипломатів і їх мовленнєвої комунікації (як на магістерській програмі за спеціальністю 8.18010006 – Зовнішня політика, так і на Вищих курсах іноземних мов). В академії підготовлено навчальні посібники і тестові завдання з більшості іноземних мов, розроблено відповідні авторські програми професійного спрямування для працівників дипломатичної служби. Значна увага в ході навчання іноземної мови акцентується на національних особливостях етикету та мовленнєвої культури, дипломатичному та діловому листуванні іноземною мовою тощо. Адже належний рівень та обсяг мовних знань професійного спрямування, на наше переконання, усе частіше стають невід'ємним атрибутом дипломатії високого класу.

Саме тому в ході навчання іноземної мови на магістерській програмі та Вищих курсах іноземних мов ДАУ при МЗС реалізується інтегрований під-

хід до вирішення навчальних завдань відповідно до авторських методик навчання іноземних мов: інтерактивні методи; методи інтенсивного навчання; телекомунікаційні технології; комп'ютерне навчання іноземних мов; технології мультимедіа; альтернативні підходи тощо.

Ці завдання реалізуються завдяки технічним і мультимедійним засобам навчання, якими обладнані навчальні аудиторії ДАУ при МЗС, зокрема: мультимедійний клас, комп'ютерні класи, аудиторії із супутниковим телебаченням та відео-, аудіообладнанням. Слухачі мають можливість користуватися всіма наявними технічними засобами як під час аудиторних занять згідно з розкладом, так і для самостійної підготовки. Особливо активно для самостійної підготовки з іноземних мов використовуються комп'ютерні класи.

Мультимедійний підхід у Дипломатичній академії України при МЗС до навчання іноземних мов забезпечує такі переваги навчального процесу, як: комплексне навчання всіх основних видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо); індивідуалізація навчання залежно від рівня підготовки групи та кожного окремого слухача з урахуванням швидкості та складності виконання навчальних вправ; збільшення обсягу навчального матеріалу для одночасного опрацювання під час занять; збільшення кількості видів робіт і швидкості їх виконання; ефективна обробка великого обсягу інформації; оптимізація процесу тестування та

перевірки виконаних завдань; оптимізація навчання перекладу тощо.

У сучасних умовах важливого значення набуває можливість систематичного обміну досвідом навчання іноземних мов дорослої аудиторії або навчання іноземних мов професійного спрямування (іноземних мов для професійного спілкування), зокрема можливість – поділитися власним досвідом і науковими здобутками у навчанні іноземних мов; показати можливості практичного ефективного поєднання як традиційних, класичних форм навчання, так і віднайти можливості для широкого застосування найсучасніших інноваційних технологій, в основі яких лежить якісне інформаційне забезпечення із залученням найсучасніших технічних засобів навчання (ТЗН), вивчати національний і світовий досвід упровадження інноваційних технологій, інтерактивних методів і мультимедіа в навчальному процесі.

У контексті викладеного вище, Дипломатична академія України готова до співпраці щодо впровадження в навчальний процес спільно з іноземними партнерами електронних підручників і навчальних посібників, які дають змогу поєднати переваги модульної побудови навчально-методичного комплексу дисципліни (НМК) і мультимедійну ефективність його використання в навчальному процесі при навчанні іноземних мов професійного спрямування.

Практичне володіння іноземною мовою на рівні, достатньому для вільної

усної та письмової професійної та повсякденної комунікації, є не тільки невід'ємним компонентом успішного функціонування в багатоманітному полі професійної діяльності, а й становить важливу складову самодостатності сучасної особистості, сучасного дипломата. Умовою формування такої особистості виступає зсув наголосу з інформаційного навчання на навчання, що розвиває, на навчання впродовж життя і професійної діяльності. Насамперед, ідеться про ефективне інформаційне забезпечення та використання в навчальному процесі при навчанні іноземних мов найсучасніших технічних засобів навчання (ТЗН).

З урахуванням змін, що відбуваються у сфері функціонального управління дипломатичною службою та її інституційного розвитку, виникає необхідність наблизити зміст і форми професійного навчання дипломатів і державних службовців, які займаються питаннями зовнішніх зносин, до нових вимог і завдань сучасного державного управління. А також – визначити, що воно є не лише однією з пріоритетних серед наукових та освітніх галузей, а, насамперед, сферою практичного управління державними (публічними) ресурсами. Це стосується як працівників дипломатичної служби, які обіймають посади в центральному апараті Міністерства закордонних справ України, так і працівників закордонних дипломатичних і консульських установ України. Тому одним із головних завдань академії є забезпечення навчан-

ня іноземних мов.

Поглиблене вивчення, професійне знання історії, культури, права, релігії, мистецтва, національних особливостей етикету та дипломатичного протоколу, мовленнєвої культури держави перебування дипломата, володіння декількома іноземними мовами, дає йому змогу освоїти духовний досвід минулого, порівняти його з особистим досвідом, долучитися до загальнолюдських духовних цінностей.

Отже, узагальнюючи викладене вище, варто зазначити, що підготовка дипломатичних кадрів ХХІ ст. в ДАУ при МЗС здійснюється за оновленою моделлю, що перш за все зорієнтована на підготовку професіоналів найвищого гатунку. І одне із провідних місць цієї моделі відведено іноземній мові як системоутворюючому елементу моделі сучасного дипломата. Адже успішне інтегрування України в політичне, бізнесове й освітянське середовище світу вимагає від фахівців будь-якої галузі володіння іноземними мовами на рівні,

достатньому для ефективного функціонування в професійній і повсякденній сферах.

Професіоналізація навчання іноземних мов висуває за головну мету підготовку фахівця, здатного використовувати іноземну мову як інструмент професійної діяльності, зокрема – дипломатичної. Адже іноземна мова – це інструмент у діалозі культур і народів, яким треба вміти користуватися – чим вільніше, тим результативніше.

Застосування принципу інтеракційного навчання сприяє ефективному та швидкому розвитку іншомовної комунікативної компетенції дипломата й одночасно забезпечує умови для зростання інтелектуального потенціалу найбільш активного та дієвого прошарку суспільства, який формують фахівці у сфері зовнішніх зносин.

Дипломат у сучасному суспільстві живе в багатовимірному просторі культури. Його буття визначається тим, якими знаннями, навичками та вміннями він володіє, якими володіє мовами культури.

Тут кожен обирає свій шлях. Завдання сучасної системи підготовки дипломатичних кадрів, і в першу чергу в Дипломатичній академії України, полягає в тому, щоб надати всім, хто навчається, широкі можливості вибору, навчити кожного вільно рухатися в просторі ідей, у світі образів, поглибити мислення й емоційне сприйняття дійсності, допомогти виробити цілісний погляд на світ, сформуватися повноцінним громадянином.

Демократизація освіти – найважливіша складова процесу демократизації світової спільноти. Вона стосується й управління освітою, й реалізації навчального процесу. Демократизація проникає й у сам зміст освіти, що все більше орієнтується на реалізацію в її системі невід’ємних прав людини. Держава в демократичному суспільстві не має права нав’язувати тому, хто навчається, будь-які світоглядні цінності, однак зобов’язана зробити все, щоб вільне самовизначення особистості здійснювалося усвідомлено, на основі фундаментальних знань.

За короткий проміжок часу відбулася глибока

зміна пріоритетів у навчальному процесі академії. Нам вдалося впровадити принципово нові підходи до організації навчального процесу, його оптимізації та кадрового забезпечення. Це зумовило зосередження головних зусиль на вивченні кращого освітнього та дипломатичного досвіду, на постійному системному та компаративному аналізі тих позитивних і негативних процесів і тенденцій, що відбуваються в провідних країнах світу й нашому регіоні та мають безпосередній вплив на інтереси і безпеку України.

Дипломати – це найкращі представники політичної еліти. А тому, варто нагадати твердження, яке стало аксіоматичним, що саме політична еліта, як вирішальна сила історичного та соціально-політичного процесу, визначає мету та сенс політичних процесів і тому несе відповідальність за їх напрям, ефективність і наслідки. Основні характеристики підготовки дипломата: постійна незавершеність отриманих знань, виключення оцінок, що претендують на істинність узагальнень, принципова відмова від моноцентричних уявлень на користь визна-

ння співіснування різних, що не піддаються зведенню в єдине ціле, наукових ідей, стилів мислення, між якими можливий продуктивний діалог.

Отже, фахівцям у сфері зовнішніх зносин, випускникам Дипломатичної академії України, необхідно володіти не лише саме компетенціями, а й уміти їх передавати – на вербальному та невербальному рівнях – іноземною мовою. Тому одним із пріоритетних завдань у ході підготовки фахівців у сфері зовнішніх зносин є навчити згаданим вище компетенціям, сформувавши у них відповідні моделі мовленнєвого етикету, так щоб вони могли адекватно використовувати їх в іншомовному середовищі при виконанні своїх професійних завдань і обов’язків.

ПОСИЛАННЯ

¹ Циватий В.Г. *Дипломатія і підготовка дипломата ХХІ століття: традиції, інновації, моделі* / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії

України. – К., 2004. – Вип. 10. – Ч. I. – С. 11-31.

² Див. дет.: *Інтерактивні методи і мультимедіа в навчанні іноземних мов: Зб. наук. праць. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Дипломатична академія України при МЗС України, 14 листопада 2008 року) / За заг. ред. В.Г. Циватого, Н.А. Шпак. – К., 2009. – 134с.

³ Циватий В.Г. *Дипломат і іноземна мова: інституціональні витоки і модель підготовки* / В.Г. Циватий // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – К., 2007. – Вип. 13. – С. 231-234.

⁴ Див. дет.: *Обучение иностранным языкам: от профессионализации к профессионализму* / под ред. Е.В. Воеводы. – М.: МГИМО, 2012 – 231с.

⁵ Див. дет.: *Іноземна мова професійного спрямування як складова підготовки дипломатів та фахівців у сфері зовнішніх зносин: Зб. наук. праць. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, Дипломатична академія України при МЗС України, 31 травня 2013 року) / За заг. ред. В.Г. Циватого, Н.А. Шпак, Л.А. Соколовська. – К., 2013. – 192 с.

АНОТАЦІЯ

У статті розглянуто досвід і особливості викладання іноземної мови в Дипломатичній академії України при МЗС як складової підготовки дипломатів і фахівців у сфері зовнішніх зносин. Значна увага при навчанні іноземних мов акцентується на національних особливостях етикету і мовленнєвої культури, дипломатичному і діловому листуванні іноземною мовою. Проаналізовано зміст і форми професійного навчання дипломатів і державних службовців, які займаються питаннями зовнішньої політики, науково-методичне забезпечення, принципи, базові механізми організації та методика викладання іноземних мов професійного спрямування.

Ключові слова: дипломат, зовнішня політика, комунікації, мовленнєва культура, іноземна мова, модель підготовки.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается опыт и особенности преподавания иностранного языка в Дипломатической академии Украины при МИД как составляющей обучения иностранным языкам дипломатов и специалистов в сфере внешних сношений. Особое внимание при обучении иностранному языку акцентируется на национальных особенностях этикета и речевой культуры, дипломатической и деловой переписке на иностранном языке. Проанализировано содержание и формы профессионального обучения дипломатов и государственных служащих, которые занимаются вопросами внешней политики, научно-методическое обеспечение, принципы, базовые механизмы организации и методика преподавания иностранных языков профессионального направления.

Ключевые слова: дипломат, внешняя политика, коммуникации, речевая культура, иностранный язык, модель подготовки.

Європейський фонд підтримки демократії – новий інструмент громадської дипломатії Європейського Союзу

Марина ГАВРИЛОВА,
випускниця Дипломатичної
Академії України при МЗС,
магістр зовнішньої політики

Новим кроком у розвитку зовнішньополітичного арсеналу Євросоюзу відзначився 2013 рік – розпочав свою діяльність новий Європейський фонд підтримки демократії (European Endowment for Democracy). Ця організація, цілком можливо, суттєво вплине на політичну ситуацію в країнах-сусідах ЄС, у тому числі й Україні.

Просування демократії у світі є одним із основних принципів зовнішньої політики ЄС. Стаття 21 Договору про Європейський Союз визначає, що «діяльність Союзу на міжнародній арені здійснюється, виходячи з принципів, що спрямовували його створення, розвиток і розширення та які Союз прагне просувати поза своїми межами: демократія, правова держава, усезагальність і неподільність прав людини й основних сво-

бод, повага до людської гідності, принципи рівності та солідарності, дотримання принципів Статуту Організації Об'єднаних Націй і міжнародного права». Механізм просування був у цілому визначений у висновках Ради ЄС щодо підтримки демократії в рамках зовнішніх зносин Європейського Союзу (від 17 листопада 2009 р.). Відповідно, до 2011 р. ЄС створив декілька інструментів для просування демократії.

Так, у структурі Генерального Директорату Єврокомісії з розвитку та співробітництва у 2006 р. з цією метою було розроблено Європейський інструмент із демократії та прав людини (ЄІДПЛ), на реалізацію якого на період 2007-2013 рр. було виділено бюджет у 1,1 млрд. євро. У 2007 р. в рамках Єврокомісії запрацював Інструмент стабільності, у 2010 р. – Європейська служба зовнішньої діяльності, до компетенції якої належало в тому числі й просування демократії. У країнах Євросоюзу діють формально незалежні, але тісно пов'язані з урядами організації, що займаються питаннями побудови демократії та громадянського суспільства (Вестмінстерський фонд за демократію, система німецьких фондів (Stiftungen)).

Ідея створення незалежної європейської організа-

ції, яка відповідала б за активне розповсюдження демократії, не є новою. У червні 2007 р. вона обговорювалася під час Брюссельського круглого столу з демократичної підтримки, але не знайшла прихильників серед експертів. Однак, потужний імпульс був наданий їй подіями «Арабської весни», а також провалом діалогу між ЄС і Білоруссю. Несподіваність цих подій для Євросоюзу та його нездатність своєчасно відреагувати на них зумовили нагальність перегляду як загального підходу у відносинах із сусідніми країнами, так і механізм просування демократії в країнах Європейської політики сусідства. Очевидним стало те, що ЄІДПЛ із його забюрократизованим баченням фінансування великих проектів не може повноцінно працювати в умовах, коли в деяких країнах постійно виникає передреволюційна ситуація.

Новий підхід до підтримки демократії: пріоритет роботи з громадськістю

Ідея заміни парадигми «забезпечення стабільності» на парадигму «демократизації» у відносинах ЄС із сусідами знайшла підтримку в європейських експертних колах. Очевидним було те, що «технократичний», аполітичний підхід до таких відносин, який мав наслідком фінансування політичних і соціальних проектів через інституції ЄС, не зміг забезпечити належний захист інтересів Євросоюзу під час розгортання подій «Арабської весни». По-перше, такий підхід мав наслідком досить тривале ухвалення кожного проекту, що стало однією з причин недостатньої, на думку експертів ЄС, підтримки демократичних рухів у арабських країнах в умовах, коли обставини, які змінювалися щодня, вимагали оперативного реагування та

Проект створення нового механізму демократизації сусідів був підтриманий Верховним представником ЄС із закордонних справ і політики безпеки Кетрін Ештон.

Польський дипломат Єржі Помяновський – виконавчий директор EED.

фінансування відповідних заходів. По-друге, фінансування громадських проєктів у країнах південного сусідства через офіційні організації ЄС не було спрямоване на широку підтримку демократичних активістів, оскільки Євросоюз керувався, у першу чергу, принципом стабільності відносин з урядами цих країн.

Водночас, керівництво Польщі, яка повинна була головувати в Раді ЄС у другій половині 2011 р., використало такий збіг обставин для того, щоб запропонувати «новий підхід» у політиці ЄС із просування демократії – замість реформування ЄІДПЛ (це мало зайняти багато часу) створення іншої організації, що відповідала б за «невідкладну допомогу» демократичним ініціативам у сусідніх країнах. Польща має надзвичайно багатий досвід організації проєктів у сфері підтримки демократії: засноване у 2000 р. з подачі Польщі та США Співтовариство Демократій, а також Міжнародний фонд солідарності, утворений у 2001 році з ініціативи Президента Польщі з метою надання допомоги країнам, що трансформуються в напрямі ринкової економіки та приватної власності. Важ-

ливим досвідом, що вплинув на польську концепцію «демократизації», стало тривале співробітництво польської опозиції (у 1980-ті роки) та польської влади (у 1990-ті) з американським Національним фондом підтримки демократії.

Ідея, презентована польським міністром закордонних справ Радославом Сікорським у лютому 2011 р. під час засідання Ради ЄС, полягала у використанні досвіду роботи Національного фонду підтримки демократії та євроамериканських ініціатив з підтримки білоруської опозиції з метою створення загальноєвропейського неурядового фонду сприяння соціальним ініціативам у країнах, які проходять процес «демократизації» (особливо – у країнах учасниках Європейської політики сусідства). За словами міністра, такий фонд мав би «підтримувати групи, що створюють громадянське суспільство в недемократичних країнах, тому що ми вже більше не можемо бути безпорадними та вибирати лише між тираном і фанатиком».

Проект створення нового механізму демократизації сусідів у загальному вигляді був підтриманий Верховним представником ЄС із закордонних справ і полі-

тики безпеки Кетрін Ештон, яка ще в лютому 2011 р. запропонувала концепцію «глибинної демократії» (deep democracy), до якої неодноразово поверталася в офіційних промовах. Ця концепція, що виникла у світлі подій у країнах Магрибу та Єгипті, полягала в необхідності побудови в країнах південного сусідства ЄС не тільки «поверхневої демократії» (зміни керівництва країн через демократичні вибори), а й «глибинної демократії» – такого порядку, за якого існують дотримання норм закону, свобода слова, повага до прав людини, незалежні суди та неупереджене управління, захищені права власності та діють незалежні професійні спілки.

Обговорення й оформлення проєкту

Концепція «глибинної демократії» та ідея становлення фонду з підтримки демократії в дещо зміненому вигляді увійшли в схвалену Єврокомісією та Верховним представником ЄС із закордонних справ і політики безпеки в травні 2011 р. комунікацію «Нова відповідь на сусідство, що змінюється», підготовлену в результаті стратегічного огляду ЄПС. Відповідно до цього документа, Європейський фонд підтримки демократії (ЄФПД) мав бути створений як одна з трьох профільних організацій, відповідальних за підтримку прогресу в напрямі становлення «глибинної демократії». Фонд повинен був надати більшої злагоженості й ефективності зусиллям Союзу, окремих країн-членів, а також великих європейських неурядових фондів, які вже діяли у сфері демократизації. Вод-

ночас, як основна функція ЄФПД була визначена «підтримка політичних суб'єктів (особливо політичних партій, незареєстрованих неурядових організацій і профспілок), які намагаються здійснити демократичні перетворення в країнах, де відбуваються стрімкі політичні зміни або де існують репресивні політичні режими». Таким чином, запропонована Фондові роль була досить нечітко визначена, адже він мав стати певним «координативним центром» для забезпечення синергії дій уже існуючих організацій, та, водночас, повинен був виконувати певні самостійні завдання «на місці».

Рада ЄС підтримала документ, представлений Єврокомісією, у своїх висновках від 20 червня 2011 р., приділивши при цьому окрему увагу проєктові започаткування ЄФПД. У свою чергу, в липні 2011 р. під час слухань в Європейському Парламенті звіту щодо заходів зовнішньої політики ЄС на користь демократизації (так званий Звіт де Кейзер) мала місце жвава дискусія навколо запропонованої концепції діяльності Фонду. Основні зауваження парламентаріїв підсумовував член комітету закордонних справ Європарламенту Александер граф Ламбсдорф: «Ми маємо отримати роз'яснення від Європейської служби зовнішньої діяльності, Комісії та польського президентства в Раді... Де повинно бути розмежування між тими інструментами, які ми маємо, і ЄФПД? Хто що робить, якими інструментами та коли?» Відповідно до зауважень, фінальна версія звіту була доповнена (визначені гео-

графічні межі діяльності Фонду, а саме – країни східного та південного сусідства ЄС), і хоча не всі внутрішні протиріччя було знято, парламентарі привітали створення ЄФПД як гнучкого експертного інструменту для підтримки політичних активістів, що прагнуть демократичних змін у недемократичних країнах і країнах у перехідному стані.

Паралельно з розглядом Звіту де Кейзер Александер граф Ламбсдорф подав на розгляд Європарламенту проект рекомендацій Раді ЄС щодо ЄФПД (Проект Ламбсдорфа), відповідно до якого Європарламент повинен був запропонувати створити ЄФПД як неприбуткову організацію, що фінансується за рахунок грантів, при цьому пропонувалося надати Європарламенту право на перевірку в ході створення Фонду, встановлення його річних завдань, пріоритетів, очікуваних результатів і фінансових витрат.

До грудня 2011 р. проект ЄФПД доопрацьовувався з метою вироблення такої моделі, яка була б погоджена всіма політичними гравцями в ЄС. Основними питаннями, що потребували вирішення, виступали, по-перше, статус Фонду, по-друге, джерела його фінансування і, по-третє, його конкретні завдання та повноваження. У вересні того ж року польський міністр у справах Європи М. Довгілевич озвучив попередній проект: Європейський фонд підтримки демократії мав стати неурядовим фондом, що фінансується добровільно за рахунок держав ЄС і займається розповсюдженням коштів між політичними активістами для

створення опозиції диктаторам і підтримки незалежних засобів масової інформації в країнах, де існує передреволюційна ситуація. Необхідно зазначити, що ідея створення Фонду не була сприйнята однозначно позитивно. Так, наприклад, уряди Франції та Великої Британії зайняли нейтральну позицію в цьому питанні, а Європейська Комісія виступила однозначно проти створення такої інституції.

Тим не менше, завдяки наполегливій праці польських дипломатів в грудні 2011 р. процес підготовки документів щодо створення ЄФПД вийшов на фінішну пряму. Так, 1 грудня 2011 р. до роботи було залучено Комітет постійних представників ЄС, 15 грудня було погоджено остаточний проект документів щодо створення Фонду, а вже 20 грудня 2011 р. Рада ЄС прийняла Декларацію № 18764/11 про створення Європейського фонду підтримки демократії. Фонд створювався як міжнародний траст, що діє за законодавством однієї з країн ЄС, із простою структурою та низькими затратами. Його завданням мало стати сприяння та заохочення «глибинної та стійкої демократії» в країнах, де існують ускладнення в «демократизації» (у першу чергу – країнах, що входять до Європейської політики сусідства) шляхом прямої допомоги бенефіціарам на позапартійній основі.

На підставі Проекту Ламбсдорфа Європейським Парламентом 29 березня 2012 р. було схвалено рекомендації Раді ЄС щодо формату створення

ЄФПД, у яких містилися численні пропозиції щодо того, яким чином можна забезпечити його незалежність. Останнім кроком у напрямі реального функціонування Фонду стало погодження 25 червня 2012 р. статуту ЄФПД та включення його до нової Рамкової стратегії ЄС відносно прав людини та демократії.

Механізм і повноваження Фонду

Восени 2012 р. Європейський фонд підтримки демократії був створений як приватний фонд за законодавством Бельгії. Він є автономним від структур Європейського Союзу та управляється власними органами, що призначаються на три роки. Водночас, до Ради Фонду входять представники всіх держав-членів ЄС та інституцій Союзу. Керівними органами Фонду є Рада Директорів і Виконавчий комітет. Рада Директорів (41 особа) від-

повідає за загальне функціонування Фонду та дотримання ним політичних принципів ЄС. Виконавчий комітет (7 осіб, обраних із Ради Директорів) керує щоденною роботою ЄФПД.

Відповідно до затверджених повноважень Фонд працює, у першу чергу, шляхом надання грантів, отримувачами яких може бути досить широке коло суб'єктів, обраних незалежно від партійної приналежності (за умови, що такі отримувачі поважають демократичні цінності та права людини, а також діють, виходячи з ненасильницьких принципів): продемонстративні рухи і особи, що виступають за плюралістичну багатопартійну систему, засновану на демократичних принципах, соціальні рухи організації та окремі особи, які займаються формуванням громадянського суспільства, молоді лідери, незалежні ЗМІ та журналісти, неуря-

У Брюсселі 27 травня відбулося відкриття Європейського фонду підтримки демократії. У церемонії відкриття взяли участь Міністр закордонних справ Польщі Радослав Сікорський, його колега з Литви Лінас Линкявічюс, керівник комітету Європарламенту з міжнародних справ Ельмар Брок, керівник Комітету Європарламенту по Білорусі Філіп Качмарек, колишній Міністр закордонних справ Словаччини, експерт Німецького фонду Маршалла Павол Демеш, депутат Європарламенту Марек Мигальський, президент польського Фонду міжнародної солідарності Кшиштоф Становський, представники МЗС Бельгії, багатьох посольств, експерти, аналітики, громадські діячі.

дові організації, у тому числі ті, що діють у вигнанні. При цьому Фонду доведеться працювати не тільки і не стільки з типовими отримувачами грантів Євросоюзу, а перш за все з тими, хто до цього часу був на другому плані для цієї організації (наприклад, медіа-активісти, блогери та невеликі незареєстровані ЗМІ).

Таким чином, повноваження Фонду з надання грантів зазначеним суб'єктам є досить широкими, оскільки, відповідно до Статуту ЄФПД, рішення про вибір тих чи інших отримувачів коштів приймає виключно Виконавчий комітет Фонду на підставі розроблених Радою Директорів керівних засад, без додаткового погодження з будь-якими іншими інституціями. Однак, ураховуючи те, що до складу Ради Директорів входять 27 представників міністерств закордонних справ країн-членів ЄС, а також 9 представників Європарламенту та по одному представнику від Європейської Комісії та Верховного представника ЄС із закордонних справ і політики безпеки, автономність прийняття Фондом рішень про розподіл коштів є дещо відносною.

У листопаді 2012 р. відбулося перше засідання Ради Директорів Фонду, було призначено його Виконавчого Директора (кадровий дипломат, заступник Міністра закордонних справ Польщі Єржі Помяновський) і отримано перші кошти від Європейської Комісії – 6 млн. євро для фінансування апарату Фонду. Крім того, Польща та Швеція також зобов'язалися надати власні кошти, у результаті чого

на кінець першого кварталу цього року Фонд отримав фінансування в розмірі 18 млн. євро. Знаковим є те, що такі країни, як Німеччина, Франція, Велика Британія й Італія не надали коштів до бюджету Фонду.

Процес створення ЄФПД був досить тривалим (1,5 року) і складним, адже практично кожен суб'єкт зовнішньополітичної діяльності ЄС намагався отримати певну компетенцію у відносинах із Фондом. Це, у свою чергу, сприяло тому, що Фонд отримав певний набір конкурентних переваг і ризиків діяльності.

З точки зору європейських політиків та експертів, очевидними перевагами Фонду перед іншими механізмами ЄС є його невходження до вертикалі органів Євросоюзу. Як формально незалежна організація він може виступати суб'єктом у ситуаціях, за яких ЄС не може діяти офіційно через необхідність підтримувати дипломатичні відносини з певними урядами. Крім того, незалежність дає Фондові змогу самостійно обирати отримувачів коштів і встановлювати досить загальні правила фінансування, що матиме наслідком більш оперативне й індивідуальне фінансування політичних активістів у країнах, на які спрямована робота Фонду, без того ступеня контролю за їх діяльністю, якого вимагають офіційні програми Євросоюзу.

Водночас існує низка ризиків, які можуть призвести до невдалої реалізації проекту. Перш за все, Фонд став однією з кількох організацій, які на загальноєвропейському рівні

займаються демократизацією. Уже нині можна відзначити певне збігання їх повноважень. Наразі є незрозумілим, яким чином буде вирішено це питання та як зможе Фонд, маючи порівняно невеликий бюджет, конкурувати з Європейським інструментом з демократії та прав людини, бюджет якого набагато більший. На відміну від стабільного фінансування організацій у системі ЄС, фінансування Фонду є добровільним, а тому залежатиме від позицій урядів країн-донорів щодо того, чи відповідає надання грантів Фонду короткостроковим інтересам того чи іншого уряду. Необхідно також пам'ятати про те, що кошти, які будуть виділятися Фонду з бюджету ЄС, проходитимуть звичайну бюрократичну процедуру схвалення, що ставить обсяги та швидкість фінансування проектів Фонду в залежність від настроїв Брюсселя. Включення до Ради Директорів Фонду представників усіх країн-членів ЄС також може вплинути на швидкість фінансування проектів, адже це призводить до збільшення кількості центрів впливу всередині самого Фонду та створює ризик конфлікту інтересів при розподілі фінансування. Крім того, незважаючи на формальну незалежність, Фонд, очевидно, є «проектом» ЄС, а тому підтримка ним опозиційних діячів може викликати звинувачення Євросоюзу у втручанні у внутрішні справи відповідних країн.

ЄФПД та Україна

Незважаючи на можливі ризики та недоліки в існуванні та функціонуванні Фонду, саме по собі створення такої інституції

привертає увагу та викликає інтерес і в Україні, особливо з огляду на прийняття Верховною Радою України 22 лютого 2013 р. Заяву «Про реалізацію євроінтеграційних прагнень України та укладення Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом».

На сьогодні ЄС співпрацює з Україною у сфері просування демократії, фокусуючись в основному на неурядових проектах, тобто на фінансуванні, як правило, громадських організацій, що мають на меті демократизацію та створення громадянського суспільства в Україні. За офіційними даними, наразі фінансуються понад 30 таких проектів. Наприклад, на 2012 р. Єврокомісією було передбачено фінансування в рамках тематичної програми «Розвиток недержавних структур та органів місцевого самоврядування» у розмірі 950 тис. євро, а в рамках ЄІДПЛ бюджет для України на 2012 р. становив 1,2 млн. євро.

Планується, що влітку цього року розпочнеться робота ЄФПД, який надаватиме більш швидко та гнучку допомогу ширшому колу суб'єктів, що не фінансуються в рамках інших програм, проектів та інструментів ЄС, у тому числі діяльність фонду пошириться на Україну. Наскільки активною й ефективною вона буде, покаже час, однак, цілком можливо, що діяльність недержавних акторів, політичних активістів та інших активних розбудовувачів громадянського суспільства в Україні різко зросте, у тому числі не без допомоги Фонду.

Основні засади сучасної енергетичної дипломатії Російської Федерації

УДК:327

Євген МАГДА,
кандидат політичних наук,
доцент

Актуальність теми дослідження обумовлена, насамперед, значенням ролі Російської Федерації в зовнішній політиці України та формуванні стратегічних завдань і векторів її здійснення. Із багатьох точок зору системоутворюючим чинником у двосторонніх відносинах залишається енергетичний. Саме він визначає баланс економічних відносин двох країн і має суттєвий вплив на соціально-економічну та політичну стабільність нашої держави. Щодо інтересів Росії український вектор енергетичної дипломатії є лише одним із багатьох, який утім залишається принципово важливим у контексті формування та розширення зони політичного впливу Москви.

Питання міжнародних енергетичних відносин і сучасної енергетичної дипломатії привертають усе більшу увагу вчених

різних профілів. Видано чимало робіт з окремих аспектів зазначеної проблематики. Разом з тим, спостерігається дефіцит спеціалізованих комплексних праць, присвячених дослідженню міжнародного транзиту вуглеводнів, ролі енергетики в забезпеченні економічної безпеки учасників глобального енергетичного ринку. У теорії міжнародних відносин залишається недостатньо дослідженим взаємозв'язок енергетичної безпеки, енергетичної геополітики, енергетичної дипломатії та енергетичної конфліктології з зовнішньополітичними проблемами. У цілому джерела, наукові праці, важливі для дослідження ролі енергетичного чинника в системі сучасних міжнародних відносин і зовнішньої політики Російської Федерації, можна розділити на три основні групи.

До *першої групи* належать офіційні документи, що регламентують діяльність вищих органів державної влади у сфері реалізації зовнішньої політики РФ у паливній та енергетичній сферах¹. У них

¹ *Энергетическая стратегия России на период до 2030 года, утверждена распоряжением Правительства Российской Федерации от 13 ноября 2009 г. №1715-р; Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020 года.*

The article deals with the basic trends of Russian energy policy. International energy policy of Russian Federation is analyzed in wide international political and economic context. Author claims that energy diplomacy became systematically important for Russian foreign policy.
Key words: energy diplomacy, Russian Federation, energy security

сформульовано концептуальні засади, пріоритети та цілі енергетичної політики і дипломатії Російської Федерації, визначено проблеми забезпечення національної безпеки. До цієї групи відносяться також послання, розпорядження, укази та заяви Президента РФ, інших офіційних осіб, а також документи, що виходять від Уряду, обох палат Федеральних зборів. Із міжнародних джерел правомірно виділити договори й угоди Російської Федерації із зарубіжними організаціями, групами країн та окремими державами, що стосуються співпраці в енергетичній сфері: у рамках СНД, із країнами ЄС, АТР, Міжна-

родним енергетичним агентством тощо. В один ряд із ними за важливістю доцільно поставити документи та матеріали ООН, ЄС, ОПЕК, МЕА, АТЕС, що зачіпають ті чи інші аспекти енергетичної безпеки та співпраці в енергетичній сфері².

² *Concluding Document of the Hague Conference on the European Energy Charter // The Energy Charter Treaty and Related Documents. A Legal Framework for International Energy Cooperation / Energy Charter Secretariat. Brussels. 2004; The Energy Charter Treaty // The Energy Charter Treaty and Related Documents. A Legal Framework for International Energy Cooperation / Energy Charter Secretariat. Brussels. 2004; Final Act of the Energy Charter Conference with Respect to the Energy Charter Protocol on Transit // www.encharter.org; Green Paper: A European Strategy for Sustainable,*

До другої групи джерел відносяться роботи російських авторів у галузі теорії міжнародних відносин і дипломатії, присвячені безпосередньо дослідженню актуальних проблем міжнародних відносин і глобального співробітництва в енергетичній сфері в усій широті їх політичного спектра, а також пошуку ефективних способів, методів і технологій реалізації зовнішньої політики Росії на міжнародних ринках видобутку, реалізації та транзиту вуглеводнів.

До третьої групи джерел можна віднести дослідження головно західних авторів, які приділяють значну увагу стратегії реалізації енергетичної компоненти зовнішньої політики та проблем енергетичної дипломатії. Ідеться насамперед про таких учених і політиків, як З. Бжезинський, Д. Єрґін, Е. Зіглер Чарльз, Г. Кіссінджер, Д. Роберт Каплан, М. Коллон, А. Коен, Ф. Хілл, О. Столяр, Х. Симонян³, серед яких

Competitive and Secure Energy / Commission of the European Communities. Brussels. 2006; White Paper: An Energy Policy for the European Union / Commission of the European Communities. Brussels. 1995 // ec.europa.eu. Council of the European Union. The European Union and Central Asia: The new Partnership in Action, 2009; Into EurAsia. Monitoring the EU's Central Asia Strategy. / Centre for European Policy Studies (CEPS), Brussels. Fundacion para las Relaciones Internacionales y el Dialogo Exterior (FRIDE), Madrid, 2010; US Policy in Central Asia: Balancing Priorities. Hearing before the Sub-Committee on the Middle East Central Asia of the Committee on International Relations //

З. Бжезинський. Великая шахматная доска. М.: Международные отношения, 2010; Зиглер Чарльз Э.

чимало колишніх високопосадовців, які мали відношення до прийняття зовнішньополітичних рішень.

У цілому, незважаючи на певний ступінь розробленості загальних і окремих проблем, які так чи інакше стосуються реалізації енергетичної складової зовнішньої політики РФ, її концептуальна, інституційна і технологічна сторони залишаються поки що недостатньо дослідженими як у вітчизняній, так і зарубіжній політичній науці та потребують подальшого осмислення.

Метою розвідки є визначення інтересів РФ у галузі енергетики в рамках загальної зовнішньополі-

Стратегия США в Центральной Азии и Шанхайская организация сотрудничества // Мировая экономика и международные отношения. – 2005. – №4; Киссинджер Г. Дипломатия. – М., 1997; А. Коэн. Дорога и а з а в и с и м о с т и : энергетическая политика Казахстана. Алматы: «Атамұра», 2007; Kaplan Robert D. The Geography of Chinese Power. How Far Can Beijing Reach on Land and at Sea? // Foreign Affairs. May-June, 2010; Коллон М. Нефть, PR, Война: Глобальный контроль над ресурсами планеты. – М.: Крымский мост, 2009; Ерґин Д. Добыча, всемирная история борьбы за нефть, деньги и власть. – М.: De-Ново, 1999; Hill F. «Energy Empire»: oil, gas and Russia's Revival. Washington D.C., The brooking Institution. 2004; Она же. «The Russian Federation» // The Brookings Foreign Policy Studies Energy Security Series. 2006; Она же. Siberia, Russia's Economic Heartland and Daunting Dilemma. Washington D.C., The Brookings Institution, 2003; Stolyar O. Geopolitics in the Caspian: can Russia keep control in its own backyard. Princeton. 1998; Simonian H. The geopolitics of the Caspian region. London, Tauris. 2003.

тичної стратегії держави, а також шляхів і методів забезпечення пріоритетів у енергетичній сфері засобами дипломатії.

Значний академічний і практичний інтерес до аналізу напрямів зовнішньополітичної діяльності Росії у сфері енергетики пов'язаний із активізацією протягом останнього десятиріччя зусиль керівництва РФ зі зміцнення її геополітичної та економічної безпеки, здійснення більш динамічної й активної зовнішньої політики. Чинником, що актуалізував глобальне та регіональне значення енергетичної дипломатії РФ, є стан світової економіки та енергетичного ринку. Сучасний етап міжнародних відносин характеризується зростаючою роллю енергетичного чинника у світовій політиці, що перетворився на сферу перетину інтересів найбільших міжнародно-політичних акторів: США, Росії, Китаю, ЄС.

РФ як найбільший виробник і експортер енергоресурсів, маючи значні запаси вуглеводнів, необоротно залучена до глобальних енергетичних процесів. У цій сфері посилюється конкурентна динаміка боротьби за регіональні енергетичні ринки та в цілому за світовий енергетичний ринок. Це підштовхує Росію до пошуку ефективних методів зовнішньополітичної діяльності, диверсифікації транзитних і транспортних комунікацій (що спричиняє колізії також в українсько-російських відносинах), встановлення надійних партнерських зв'язків із виробниками та споживачами енергоресурсів. Основним джерелом попо-

внення ВВП Росії залишається (і вочевидь, довгий час залишатиметься) експорт енергоносіїв. З цієї причини важливим завданням російської енергетичної дипломатії є забезпечення стабільних умов для здійснення цього процесу в інтересах посилення геополітичного впливу країни.

Видається, що ефективна енергетична дипломатія може реально вплинути на майбутнє зміцнення позицій Росії на світовій арені в силу таких факторів.

По-перше, розвиток країною дипломатичних відносин у енергетичній сфері тісно переплітається з її міжнародною політикою в цілому. У сучасній зовнішній політиці РФ експорт і транзит вуглеводнів стали системоутворюючим чинником, від якого залежить становище Росії на світовій арені. У результаті, під впливом цього чинника, у російській зовнішній політиці формується важливий стратегічний напрям, що має велике значення для реалізації державних інтересів у цілому, – енергетична дипломатія.

По-друге, Російська Федерація під впливом зовнішніх факторів стикається з необхідністю уточнення акцентів і пріоритетів у енергетичній політиці. Беручи безпосередню участь у функціонуванні низки міжнародних і транснаціональних організацій, Росія залишає за собою право обмежувати будь-чий політичні й економічні впливи у тих сферах і регіонах, які вважає зоною своїх інтересів. На глобальному рівні як пріоритетний напрям енергетичної дипломатії виступає діяльність РФ у «Великій вісімці», що дає їй змогу пору-

шувати питання глобальної енергетичної взаємодії та обстоювати свої позиції в діалозі з великими споживачами сировини. На регіональному рівні основну увагу зосереджено на розвитку енергетичного діалогу з Європейським Союзом. Росія використовує «трубопровідну» або «потокową» дипломатію як інструмент збереження та розширення впливу на політичному полі Євразії. Формальна диверсифікація постачання енергоносіїв до Європи шляхом розбудови мережі паралельних «потоків» від Балтики до Чорного моря спричиняє втягнення в орбіту енергетичної та інфраструктурної взаємодії з РФ нових акторів поза «усталеними маршрутами».

По-третє, будучи провідною світовою державою за запасами природного газу й одним із основних виробників нафти, Росія все більш активно інтегрується у світовий енергетичний ринок, домагається встановлення вигідних цін на енергоресурси. Зростанню її політичного й економічного впливу сприяють випереджаючі темпи споживання природного газу в порівнянні з іншими видами енергетичної сировини та динаміка приросту виявлення запасів газу, що значно випереджає аналогічну динаміку приросту розвіданих запасів нафти. У середньостроковій і довгостроковій перспективах ці фактори можуть призвести до стратегічних змін у міжнародних експортних потоках і глобальному транзиті енергоресурсів. Природний газ, поряд із нафтою, стає переважаючим інструментом геополітики, важливість використання

якого демонструє ситуація на головному для РФ експортному напрямі – європейському.

По-четверте, державне регулювання енергетичної галузі в Росії пов'язане зі стратегічним значенням ПЕК для національного й оборонного потенціалу країни. У РФ формування концептуальних основ енергетичної політики ведеться з початку 2000-х років. У 2009 р. ухвалено Енергетичну стратегію Росії на період до 2030 р., розроблену з урахуванням нових зовнішньополітичних завдань і посиленням ролі країни у світовій торгівлі енергоресурсами. Накопичений у цей період досвід зовнішньополітичної та дипломатичної діяльності щодо реалізації енергетичних проєктів потребує багатостороннього вивчення та становить науково-теоретичний і практичний інтерес.

Із розвитком глобалізації та неминучим підвищенням вимог до конкурентоспроможності національних економік енергетичний фактор буде справляти все більший вплив на міжнародні економічні відносини та зовнішню політику в цілому. Його всебічний аналіз має насамперед практичну цінність для виявлення напрямів, методів, можливостей зовнішньополітичної діяльності з метою підвищення ефективності та безпеки будь-якої держави й економіки.

Енергетична політика Росії на сучасному етапі є одним із ключових напрямів зовнішньої політики країни; її цінності та пріоритети значною мірою визначають стратегію і вигляд поведінки РФ на світовій арені. Основним

інструментом реалізації енергетичної політики стають нові форми та методи зовнішньополітичної діяльності держави, до яких відноситься так звана енергетична та потокова дипломатія. Завдяки інтенсивному розвитку у зовнішній політиці РФ цих нових напрямів діяльності російські енергетичні проєкти стають перспективними для міжнародного співробітництва, зміцнення зовнішньополітичних і зовнішньоекономічних зв'язків. До завдань сучасної російської енергетичної дипломатії нині входять не лише сприяння економічному розвитку країни, вихід і закріплення її на нових, перспективних світових ринках вуглеводнів, а й формування та зміцнення міжнародної репутації, іміджу та авторитету, забезпечення енергетичної безпеки, посилення її ролі та впливу у світових процесах – як світової енергетичної держави. Цей статус з точки зору позиціонування Росії у світі є багато в чому компенсаційним порівняно з низкою структурних відставань від провідних високотехнологічних економік або ж військово-технологічним відставанням від, наприклад, США.

Пріоритети російської енергетичної дипломатії включають у себе два основних рівні – стратегічний (глобальний) і тактичний (операційний). На стратегічному рівні основним завданням енергетичної дипломатії є використання енергетичного потенціалу російської економіки для реалізації зовнішньої політики країни: у інтересах зближення Росії з провідними світовими лідерами та регіональними економічними домінантами, пошуку союзників, забезпечення її економічної та політичної присутності в різних регіонах світу, для використання економічних факторів як інструменту зовнішньополітичного впливу на союзників та конкурентів на світовій арені. На глобальному рівні енергетичний потенціал визначає її вагу у світовій політиці: не випадково РФ – амбітний і активний учасник «Великої вісімки», члени якої є імпортерами енергетичних ресурсів. Крім того, країна у своїй зовнішній енергетичній політиці спирається на підтримку провідних експортерів вуглеводнів, інтереси яких багато в чому збігаються з російськими.

На тактичному рівні енергетична дипломатія

покликана обстоювати інтереси російських експортерів вуглеводневої сировини, зацікавлених у розширенні ринків збуту, обсягів експорту нафти та газу і в утриманні цін на вуглеводні на високому рівні, що приносить прибуток видобувній галузі, а не транзитерам або посередникам. Ці інтереси не завжди збігаються з інтересами найбільших імпортерів вуглеводневої сировини: вони вимагають від Росії забезпечення надійних поставок енергоресурсів за низькими цінами. Для тиску на РФ провідні імпортери діють не поодиночки, а організовано: їх інтереси обстоюють міжнародні лобістські організації, зокрема, Міжнародне енергетичне агентство. Росія, виходячи зі своїх державних інтересів, прагне декларативно враховувати думку імпортерів, проте традиційно дотримується вкрай непоступливої позиції, докладаючи значних зусиль для обстоювання власних комерційних і політичних інтересів. У багатьох випадках аналітично розрізнити ці інтереси важко або неможливо з огляду на тісну зрошеність енергетичного корпоративного сектору з провідними політичними структурами й акторами РФ.

Енергетична дипломатія Росії використовує різні методи й інструменти політичного впливу на імпортерів вуглеводневої сировини. Одним із них є придбання найбільшими російськими нафтогазовими монополіями («Газпром» та ін.) зарубіжних компаній, що забезпечують транзит і доведення потоку вуглеводнів до кінцевих користувачів. Тим самим реалізується важли-

вий принцип «прямих» поставок енергоресурсів споживачам, оминаючи посередників і уникаючи залежності від їхніх транзитних можливостей. Такі цілком прагматичні з комерційної точки зору кроки часто містять паралельний політичний зміст розширення впливу РФ через заволодіння стратегічними інфраструктурними об'єктами за допомогою російського корпоративного сектору. Через це політика російських нафтогазових компаній неоднозначно сприймається імпортерами (насамперед західними): деякі європейські держави (Німеччина) вбачають у цьому прагнення РФ підпорядкувати собі, монополізувати весь ринок вуглеводнів ЄС, диктувати свої умови та ціни. Іншим важливим інструментом енергетичної дипломатії Росії є створення нових маршрутів транспортування вуглеводнів у обхід сумнівних партнерів і зон політичної нестабільності. Це формує принцип альтернативності вибору маршрутів постачання вуглеводнів і знижує її залежність від позицій країн-транзитерів.

У реалізації енергетичної політики на регіональному та глобальному рівнях РФ спирається й на природні переваги: колосальну ресурсну базу і транзитний потенціал. Реалізація нових трубопроводних проєктів, як і освоєння нових (шельфових) родовищ, таких як Штокман у Баренцовому морі, постійно збільшують цей потенціал і міжнародну вагу Росії в енергетичній сфері. У прямому взаємозв'язку з цим фактором зростає вплив країни в міжнародних органі-

заціях («Велика вісімка») і її можливості з формування інститутів і механізмів регулювання світового ринку вуглеводнів.

Багато завдань енергетичної політики РФ на сьогодні вирішує за допомогою «спеціальних агентів» – найбільших російських природних монополій («Газпром», «Роснефть», «Транснефть» тощо). Це не випадково: вказані монополії, що мають колосальні можливості, каналами ділової комунікації та мережею партнерів, постачальників, контрагентів у країнах-імпортерах, здатні справляти прямий вплив на політичні структури (у тому числі – міжнародні) там, де діяльність дипломатів, у силу різних причин та існуючих процедур, ускладнена, з іншого боку, висока частка участі держави в справах цих корпорацій створює ситуацію, коли різні виконавчі органи цих монополій фактично інтегровані в структуру державного управління, що перетворює їх на прямий інструмент реалізації зовнішньої політики Росії. Ці чинники обумовлюють важливе значення вказаних компаній, яке буде зберігатися в майбутньому і

має тенденцію до зростання, для енергетичної дипломатії Росії.

Отже, можна стверджувати, що енергетична дипломатія протягом останніх років стала системоутворюючим чинником російської зовнішньої політики. Цьому сприяли як світові економічні тренди (збільшення ваги енергетичного чинника, активізація використання газу в порівнянні з нафтою), так і внутрішні інституційні процеси в російській владі та корпоративному секторі. Перетинання інтересів держави та провідних природних монополій дали можливість використовувати в зовнішній політиці РФ широкий спектр ефективних інструментів, що поєднують засоби традиційної дипломатії з активною комерційною експансією на зовнішніх ринках і потужними інфраструктурними транзитними проєктами. Завдяки цьому енергетичний чинник став домінуючим у позиціонуванні РФ як одного зі світових лідерів, компенсуючи своїм стратегічним і геополітичним значенням інші аспекти відставання від провідних держав та економік.

АНОТАЦІЯ

У статті проаналізовано основи та провідні тенденції енергетичної дипломатії РФ на сучасному етапі. Міжнародна енергетична політика Росії розглядається в широкому міжнародно-політичному контексті, на фоні все більшого зростання економічної ваги енергетичних проблем. Проведений аналіз дає змогу стверджувати, що енергетична дипломатія протягом останніх років стала системоутворюючим чинником російської зовнішньої політики.

Ключові слова: енергетична дипломатія, РФ, енергетична безпека.

АННОТАЦИЯ

В статье проанализированы основы и ведущие тенденции энергетической дипломатии на современном этапе. Международная энергетическая политика РФ рассматривается в широком международно-политическом контексте, на фоне все большего роста экономического веса энергетических проблем. Проведенный анализ позволяет утверждать, что энергетическая дипломатия за последние годы стала системообразующим фактором российской внешней политики.

Ключевые слова: энергетическая дипломатия, РФ, энергетическая безопасность.

Ексергетичні «козирі» – шлях до виграшу

Ірина ВИШНЕВСЬКА,
аспірант Інституту світової
економіки і міжнародних
відносин НАН України

У теорії міжнародних відносин не існує єдиної формули комплексної сили держави, оскільки кожна наукова школа пропонує власний комплект «козирних карт», однак їхня міць зводиться до одного: переваги має та країна, яка спирається на найвищі показники.

Однак ідея автора цієї статті різко розходиться з традиційним трактуванням. Найвищі показники КСД не гарантують державі виграш. Наприклад, Х. Дж. Маккіндер велике значення надавав геополітичному положенню держави; хоча в цьому ракурсі Росія й була серцем світу, «серединою землі», проте це не допомогло їй стати гегемоном, навпаки, вона втратила свої позиції.

Потужність держави залежить від використання ексергетичних «кози-

рів», від розуміння правил «ексергетичних ігор». На нинішньому етапі виграш отримає той, хто перший почне робити ходи по ексергетичних діагоналях, використовувати «ексергетичні дамки», урахувати співвідношення ексергії отриманого результату до ексергії витрат на цей результат тощо.

На сучасній світовій арені відбуваються специфічні процеси, однак вони не відображаються в теорії міжнародних відносин. За цих обставин відсутній категоріальний апарат із цього напрямку дослідження. Ось чому доводиться запозичити поняття «ексергія» з інших галузей науки, де ця категорія вивчається.

Ексергію певною мірою можна порівняти з тією потужною силою лаконічного підтексту, який необхідно читати «між рядками» і використовувати його, не перевитрачаючи час та енергію на зайве. Ексергію часто розглядають на прикладі використання «дарової» енергії природи: приливів, вітру, сонця тощо.

Що ж у системі міжнародних відносин використовується для енергетичних перевтілень? Це ті «козирні ресурси», які знаходяться не в рівновазі з оточуючим середовищем, а в сонному стані. Однак їх можна розбудити. Пам'ятаєте слова з дитячої гри про Кота та Мишу? «Що робить

Мишка? – Спить. – Можна її розбудити? – Можна». Проте герої гри жодних енергетичних трансформацій не здійснюють, натомість ексергетичні ресурси несуть такий потенціал, який проявляється за умови ініціативи ззовні.

Аналізуючи ефективність роботи, важливо враховувати співвідношення ексергії отриманого результату до ексергії витрат на цей результат. Схематично розглянемо межі енерговитрат (рис. 1).

Рівень А-В характеризується найвищим показником якості в досягненні цілі за найменших енергетичних вкладень. Він детермінує використання «дарової» енергії, тож є найефективнішим.

У точці В відбувається перегин, отож В-С детермінується зниженням ефективності. На цьому рівні ціль досягається також, однак за рахунок вагомих енерговитрат.

У точці D витрати стають невиннованими.

Донедавна архітектура системи міжнародних відносин будувалася на рівнях В-С, С-D. Гонка озброєння – приклад нарощування енерговитрат за межею критичної точки (точка D). У розпаді СРСР значну роль відіграли причини неефективних енерговитрат і відсутність застосування ексергетичних методів у формуванні політики.

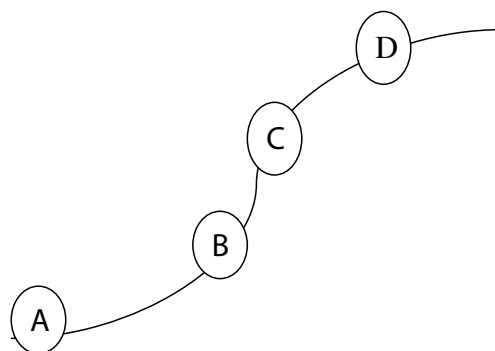
Проаналізувати важли-

вість врахування граничних відрізків А-В, В-С, С-D допоможе парадоксальна ситуація, в яку було потрапили Сполучені Штати, не врахувавши рушійну силу ексергії.

У цьому розрізі дослідження важливо відмітити, що офіційний Вашингтон намагається підтримувати статус наддержави, для чого, насамперед, необхідна політика руху. За традиційних умов, коли політика будується на рівнях В-С та С-D, політика руху приводить Сполучені Штати в парадоксальну ситуацію (рис. 2), за якої гегемон втрачає статус наддержави.

G – «точка парадоксу», утворена перетином двох площин: α (політика руху США) та $\acute{\alpha}$ (політика не руху), які звужуються до G-парадоксу. Парадокс у тому, що якщо США не будуть рухатися, то втрачуть статус наддержави; якщо будуть рухатися, то поступово прийдуть до виснаження внаслідок необхідності здійснювати великі капіталовкладення у військову справу для підтримки статусу гегемона.

За допомогою сил НАТО Сполучені Штати присутні в гарячих точках планети, але ця політика руху програє перед стратегією КНР. По-перше, військове втручання не завжди сприймається позитивно, тому американцями витрачається зайва енергія на подолання опору та досягнення

легітимності дій перед світовою громадськістю; по-друге, і на цьому слід особливо акцентувати, політика Сполучених Штатів не дає прибутків, окрім так званих бонусів для підтримання статусу світового лідера.

На відміну від американців, Китай обирає таку політику, щоб без зайвих зусиль на боротьбу з опором бути бажаним гостем у будь-якому куточку планети та ще й отримувати з усього цього дивіденди.

Для отримання ексергетичного ефекту передбачається використання таких ресурсів, котрі можуть знаходитись у кількох фазах. Наприклад, вода може перебувати в стані рідини, пари або льоду. Китайці розглядають гроші і як виграш, і як засіб досягнення мети, і як ідеологію. У цьому криється секрет фокусу, що нагадує танцюристок східних танців, які стоять на сцені одна за іншою, створюючи ілюзію однієї танцюристки; та коли від неї починають розходитися в різні боки численні руки, починаєш усвідомлювати наявність прихованого.

Оскільки традиційна політика руху в межах В-С, С-Д (рис.1) не була ефективною для США, оскільки вела до втрати статусу наддержави, то закономірним став перехід Вашингтона на рейки ексергії.

Почесний професор міжнародних відносин в Американському Університеті Дж. Гольдштейн у книзі «Перемога у війні на війні: Падіння збройних конфліктів по всьому світі» досліджує тенденцію щодо зниження кіль-

кості війн: після Другої світової війни практично не змінилися кордони за допомогою сили; національні армії на сьогодні не борються між собою – усі поточні війни є цивільними.

Це – наслідок переходу військової галузі на ексергетичні ресурси, коли відпадає необхідність витрат на:

- утримання військовослужбовців (на їхню зарплату, пенсійне забезпечення, обмундирування, житло, харчування тощо).

- ВПК.

Армія, зброя для гіпотетичної країни А втрачають традиційну функцію, оскільки за нових умов ведення війни виникає можливість застосувати стратегію «дестабілізаційної змії» у ворожій країні В, де її ж населення виконає функцію і зброї, і солдат на користь держави А. Ексергетичним ресурсом стає, як не парадоксально, сама людина. Точніше – її емоції, котрі до певного часу перебувають у пасивному стані.

Ексергія передбачає повернення відходів із нульовою ексергією. Що в цій ситуації є «відходами»? Як не сумно усвідомлювати, але це – люди.

Використавши їх як ексергетичний ресурс, гіпотетична країна А залишає їх у непривабливо трансформованому ними ж середовищі, не піклуючись про їхню зарплату, пенсію, оскільки то – проблема обезсиленої держави В чи новоутворених С і Р.

Людські емоції – постійний ресурс, який легко привести до активного стану. Споконвіку його використовували задля боротьби із зовнішнім ворогом. Патріотизм був надійним інструментом для цього. Однак зараз відбуваються так звані превентивні війни, коли емоції народу з «ненадійної» держави активізуються всередині неї ж. Виконавши замовлення на користь чужої держави, ексергетичний ресурс переходить у нульову ексергію і, таким чином, уже не становить небезпеку для зовнішніх ворогів.

У книзі С. Московічі «Сторіччя натовпів: Історичний трактат із психології мас» характеризує роботу цього ресурсу як вибух збудженої, неприборканої, піддатливої народної маси (mobile vulgus). В. Заводюк та С. Ісупов ексергетичний

ресурс називають «антропомасою», яка зірвалася з ланцюга. У книзі «Біомаса і особа» автори стверджують, що схильність до інстинктивних масових дій залишається однією з декількох тваринних якостей нижчого порядку, збережених людиною. Хоча в натовпі кожен Homo sapiens цього не усвідомлює, оскільки вважає свій вчинок героїчним і готовий до мучеництва заради великої колективної мети. Однак Тард скептичний до такого героїзму: «у колективній душі немає нічого загадкового, це просто душа вождя». У його праці знаходимо досить ґрунтовні дослідження натовпу/публіки: натовпи не тільки легковірні, а деколи й божевільні, нетерпимі, постійно коливаються між збудженням і крайнім пригнобленням, вони піддаються колективним галюцинаціям. Ці характеристики вказують на фази, у яких перебуває ексергетичний ресурс.

Зазвичай ексергетичні ресурси виконують свою справу в так званих закритих системах. Відкриті системи мають розкіш не лише вільно взаємодіяти з середовищем, а й ство-

рювати його, натомість закриті – лише обмінюватися з середовищем енергією та інформацією. Так звана відкрита система може трансформувати закриті, використавши їхні внутрішні ексергетичні ресурси.

У контексті дослідження ексергії, постає доцільність розгляду дисипації (далекій від рівноваги стан), яку ввів у науковий лексикон Нобелівський лауреат І. Пригожин. Якщо ставиться мета утримати систему в незмінному стані, то важливо підтримувати нульовий баланс за рахунок тотожності ентропії обміну та ентропії дисипації; якщо ж ціль – змінити систему, то ентропія дисипації повинна перевищити обмінні потоки. У відкритих системах переважають обмінні потоки над дисипативними, ось чому такі системи мають значні переваги, у тому числі – можливість корегувати закриті системи, а то й створювати в них ентропію (саморуйнацію, самознищення). Для відкритих систем це є необхідністю, відповідно до пояснення Ервіна Шредингера: жива система експортує ентропію, щоб підтримати свою власну ентропію на низькому рівні.

Модель темної скриньки схематично вказує на те, що активізований ексергетичний ресурс може виконати роботу в закритих системах (рис. 3). Ексергетичний ресурс на вході мав параметри активності (+), а пройшовши через «темну скриню», у якій відбулися трансформації, перейшов у стан рівноваги з навколишнім середовищем,

приймавши нульове значення на виході.

Досить часто система виявляється закритою не з власної волі. Її може не приймати до себе відкрита система з різних причин. По-перше, щоб мати територію для руху (що є ключовим завданням для збереження статусу наддержави). Тобто, до закритої системи планується застосування силового/військового втручання. По-друге, закрыта система має чітко визначене призначення: обслуговувати чи поповнювати ексергією відкриту систему. По-третє, закрыта система у своїй основі може становити небезпеку для злиття з відкритою, за аналогією з міхуром зі старим вином, у який не можна вливати молоде, бо і міхур прорветься, і все вино вилється.

Аналізуючи наслідки зовнішнього впливу на внутрішній ексергетичний ресурс, може скластися думка, що всі негаразди в країні – це акти ворожої держави. Однак не варто забувати, що часто-густо дисипативний стан виникає в суспільстві внаслідок ендегенної боротьби за владу. Ще

ніколи непримиримість не вела до стабільності та процвітання, діалог – так.

У чому варто шукати основну причину втрати Україною значного шматка території та політичних позицій після Паризької мирної конференції (1918-1919 рр.)? У боротьбі за владу всередині української делегації. Незважаючи на те, що Г. Сидоренко був призначений головою української делегації, В. Панейко та С. Томашівський у травні 1919 р. заснували окреме бюро й діяли самостійно, причому за спинами товаришів. Граючи «на противагу», «самі альянти вступають у переговори з Совнаркомом», починаючи симпатизувати більшовикам. Діючи аналогічно персонажам байки «Лебідь, Рак і Щука», українські делегати лише нашкодили власній державі. Паплюження відщепенцями голови української делегації Сидоренка щодо його непрофесіоналізму перед впливовими іноземними високопосадовцями аж ніяк не могло підняти імідж України. Удвічі неприємніше, що то були просто наклепи. Стахів

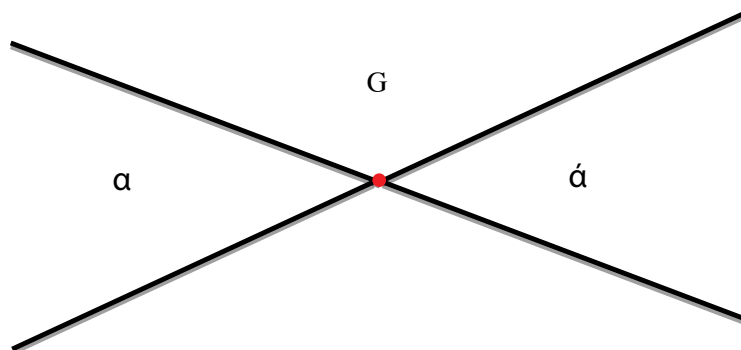
пише, що «Гр. Сидоренко умів у відповідній формі поводитися з дипломатичними представниками і їхніми експертами в Парижі. Це виразно засвідчує адютант полковника Гавса в Американській Делегації в Парижі».

І хоча Г. Сидоренко був порядною людиною, однак його діяльність програвала в порівнянні з головою польської делегації. На думку істориків, Сидоренко не налагоджував контакти, тоді як Падеревський часто зустрічався з офіційними особами в «неофіційній обстановці». Наприклад, з Гаузом відвідував концерти. Отож, у гаузівському щоденнику в лютому буде записано: «Я надзвичайно вболіваю, аби зробити для Польщі якнайкраще... Я так турбуюся про її добробут, що, де тільки можна, прагнути йти назустріч бажанням її населення».

На цьому етапі ми підійшли до розгляду нових ексергетичних «козирів»: симпатії-антипатії.

Простежимо за братами нашими меншими, скажімо, вовками. Чому вони живуть зграями? Щоб добути собі харч? Якщо

Рисунок 2

так, то чому в зграї збирається до 15 вовків, якщо, за дослідженнями Л. Меча, на практиці з лосем можуть упоратися 2-3 вовки? А чому зграя згодом розділяється на 2 групи? Не вистачає харчу? Та одним лосем можна нагодувати 40 вовків. Так, О. Муррі робить висновок, що об'єднуючим фактором групи слугує особиста прив'язаність, а не взаємодопомога. На сучасному етапі досить прогресивною вважається парадигма взаємопов'язаності економік держав, що, наприклад, дає змогу запобігти військовому зіткненню США та КНР. Однак можливі альтернативні ексергетичні ресурси, здатні об'єднати соціум. І такі активізовані «дарові» ресурси як, скажімо, симпатія, дружба можуть істотно вплинути на загальний хід історії, створити несподівані віражі, навіть якщо хтось із «носіїв» є пересічною особою.

У сучасному суспільстві, яке швидко трансформується, виграш отримують ті країни, які не діятимуть за вказівкою, а йтимуть на випередження, використовуючи ексергетичні «козири». Важливо враховувати підбір компонентів, які в поєднанні створюють так звану ексергетичну хімію; поліфонію механізмів; ступінь ефективності ексергетичних ресурсів і можливість ексергетичних воєн.

Системи детермінують такі види ексергії:

- ексергія робочого тіла;
- ексергія потоку енергії.

У системах з ексергією робочого тіла використо-

вуються внутрішня та зовнішня енергії робочого тіла.

Можна вивести формулу ексергії робочого тіла як суму робочого тіла ($\bar{A}$) та навколишнього середовища ($\hat{S}$):

$$A = \bar{A} + \hat{S}.$$

Системи з ексергією потоку енергії (E) складаються з джерела енергії ($\bar{E}$), робочого тіла ($\bar{A}$) та навколишнього середовища ($\hat{S}$):

$$E = \bar{E} + \bar{A} + \hat{S},$$

Робочим тілом є незмінне тіло, яке здатне розширюватися чи стискатися за певних умов, здійснюючи при цьому необхідну функцію. Людські емоції можуть бути робочим тілом.

Джерела енергії умовно можна поділити на 2 типи: постійні та невідновлювальні. У цьому разі людські емоції відіграють роль постійного ексергетичного ресурсу.

У системі міжнародних відносин постійність ексергетичного ресурсу може досягатися шляхом переведення роботи на самопідтримувальні цикли ексергетичних процесів. Метод «дестабілізаційної змії» є ефективним у цьому разі (та чи завжди моральним?). Це – так звана робота в напрямі створення new-perpetuum mobile. Ідея вічного двигуна – не нова. Наприклад, про Perpetuum mobile можна прочитати у вірші (датованому приблизно 1150 р.) індійського поета, математика й астронома Бхаскара, а також побачити на кресленнях Леонардо да Вінчі. І хоча згодом у наукових колах було вирішено покласти край пошукові вічного двигуна з огляду на неможливість його

створення (до речі, Патентне відомство США не видає патенти на таке відкриття вже понад 100 років), однак на сучасному етапі еволюційно людство дійшло до ексергетичного аналізу, що дало можливість по-новому оцінити «пальне», здатне завести Perpetuum mobile нового покоління, у тому числі й у системі міжнародних відносин. А оскільки в ній укріпилося протистояння країн, то закономірним стає перехід до ексергетичних ігор, які рекомендують для отримання виграшу ходити першими, використовувати найбільш ефективні ексергетичні «козири», враховувати співвідношення ексергії отриманого результату до ексергії витрат на цей результат тощо.

Прикладом самопідтримувальної ексергетичної системи є еволюційно вдосконалений людський організм, що функціонує за злагодженої роботи внутрішніх органів, за певної температури тіла, артеріального тиску, наявності кисню, продуктів харчування тощо. Ця система й оточуюче середовище забезпечують роботу цього запущеного «вічного двигуна», який самопідтримується на циклічній основі (поява нового покоління). Проте якщо людину перенести на Місяць без спеціальних споряджень, то в такому безкисневому середовищі система перестане працювати. Однак за звичних умов можлива підміна одного з видів «пального», коли індивід почне діяти нестандартно, хоча буде думати, що самостійно приймає рішення. Це аналогічно

фокусу з крабом. Після кожної лінки він втрачає орган рівноваги, тому змушений самостійно класти пісок клешнею в міхур. Але якщо підсунути крабу замість піску залізні піщинки, то з'являється можливість у будь-який момент змусити тварину рухатись у потрібному для нас напрямі, піднісши магніт. Бідолаха перебуватиме в повній ілюзії, мовляв, він якось випадково перевернувся на спину.

Які ж ексергетичні ресурси можуть спонукати людину діяти подібно згаданому крабу? Це можуть бути мему (вони ж «віруси розуму»), ресурси хімічного походження, вібрації/частоти і навіть їжа та бактерії.

Одним із перших бумів обговорення можливості корегувати поведінку людей «вірусом розуму» (термін увів пізніше Річард Броді) розпочався після виходу у світ роману І.В. Гете «Страждання юного Вертера», коли Європою прокотилася епідемія суїциду «від нещасного кохання». Автор був страшенно наляканий таким явищем, оскільки звинувачував себе в цьому. Французька письменниця Анна Луїза Сталь запевняла, що жодна красуня не спричинила стільки самогубств, як гетівський Вертер. Наразі під впливом ЗМІ, кінофільмів, Інтернету ми інфіковані тисячами мемів. Вони паразитують на нашій свідомості, розмножуються, передаються іншим, а ми не усвідомлюємо, що піддаємося їх дії.

У системі міжнародних відносин панують мему, які корегують світову

політику. Вони часто є хибними установками. Ми думаємо, що чинимо раціонально, згідно з власним рішенням, однак це може бути робота мемів і, відповідно, наш шлях – хибний. Меми – один із найбільш відомих і найчастіше застосовуваних ексергетичних ресурсів, особливо в передвиборчих перегонах.

Треба визнати, що часто ексергетичні ресурси є засекреченими. У деяких випадках можемо виловити інформацію з перших публікацій наукового дослідження, та коли стає зрозумілою можливість його застосування у ВПК, то всі кінці обриваються або з цинічністю переводяться в русло жартів, як це колись було з Бікіні: щоб покласти край пересудам з приводу ядерного випробування на атолі, так назвали дуже відверті трусики. Подібний випадок, який може зацікавити нас у розрізі вивчення ексергетичних ресурсів, трапився в другій половині минулого століття з американським науковцем Дж. Мак-Конеллом, опубліковані дослідження якого стали потенційно настільки небезпечними, що науковця довелося зробити загальним посміховиськом. Хоча він Америку вдруге не відкривав, а лише продовжив працювати над уже існуючим, довівши, що «навчена» (можна сказати в прямому сенсі) їжа корегує поведінку тих, хто її споживає. Отож, ще в минулому столітті в лабораторних умовах науковці працювали над дресируванням живих істот шляхом батога (електричного струму) та пряника, а коли «учні» закінчували

такий «лікбез», то ставали харчем, який потім програмував поведінку поїдаючих, оскільки вони починали діяти так, як колись видресировували тварин, що стали тепер раціоном. Позитивні результати були отримані після ін'єкцій мишей і щурів, які почали діяти «за програмою». Цікава інформація була отримана з дослідів на борошняному черв'якові. Після «школи» його залишили живим, отож, він мав змогу стати личинкою, а потім жуком. Треба сказати, що дивним чином крилата комаха почала діяти точнісінько так, як було навчено черв'яка.

Цю інформацію було забуто надовго. Як далеко пішла наука за ці роки? Можна лише здогадуватися... Останнім часом почали впливати факти впливу на живий організм генномодифікованих продуктів, зокрема, можливість згортати дітородні функції у мишей, декілька поколінь яких харчувалося ГМО.

Інформації щодо смертельної хімічної зброї наразі вистачає, однак про можливість непомітно корегувати поведінку людей за допомогою

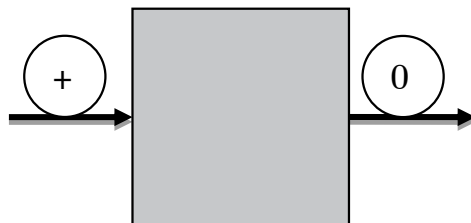
хімічних випарів – не густо. Скажімо, цікавим стає виявлення спільного «ексергетичного ресурсу», який самовільно спричинив агресивну поведінку ацтеків біля вулкану Попокатепетль (проводили людські жертвоприношення), або ригенів островів Тихого океану (займалися людодідством), самураїв Японії (поїдали тріпочучу печінку вбитого ворога), іспанських конкістадорів (під проводом Е. Кортеса пролили море крові) і стародавніх ісландців (у сагах розповідається про криваві вбивства без видимих причин). Усі ці тваринні прояви відбувалися на територіях з перевищеною концентрацією ртуті. Якщо допустимою є 0,3 мкг/м куб, то, наприклад, у пробах повітря столиці Рек'явік було 0,62 мкг ртуті/м куб, на вулканічному острові Суртсей – 5,6 мкг/м куб, а за 70 км від Рейк'явіка, біля Великого Гейзера – 37,0 мкг/м куб. Нелюдську поведінку кортесівців пояснюють Альмаденські ртутні копальні.

Наразі існує інформація щодо розробки прожектора, невидимі промені якого створюють в атмо-

фері акустичні хвилі, здатні послабити зір армії супротивника, викликати запаморочення, нудоту, страх. Інфразвук низької частоти, проникаючи навіть крізь бетонні та металеві перешкоди, здатен змінити звичну амплітуду коливань людського організму (зазвичай, серце налаштоване на частоту близько 6 Гц, очі – 40-100 Гц, голова – 20-30 Гц, руки – 2-5 Гц, шлунок – 2-3 Гц, кишечник – 2-4 Гц, вестибулярний апарат – 0,5-13 Гц), спричинивши порушення функціонування внутрішніх органів, агресивний стан, придушення волі тощо. Для створення контрольованого людського матеріалу «зомбі» проводяться дослідження із застосуванням низьких частот діапазону 0,15-0,35 Гц. Особливість цього діапазону полягає в тому, що дія на клітину низькою частотою в межах 0,15-0,35 Гц може запам'ятовуватися та зберігатися достатньо тривалий час.

Відсутність у міжнародних відносинах теоретичного пояснення ексергії з її застосуванням на практиці може свідчити про те, що вона випала зі

Рисунок 3

«скриньки державних таємниць». Тому ексергетична гра найімовірніше розрахована на програш-виграш, коли виграш однієї сторони означає програш іншої та навпаки.

На сучасному етапі переваги отримали ті країни, які використали потоки глобалізації як ексергетичний «козир» (більш детально читайте в «З.С.», 2012. – №11. – С. 44-45). За звичкою ексергетичним ресурсом виступає ідеологія. Наприклад, китайський ексергетичний «козир» складається з набору «дарових»: реанімованої ідеології «Великого Китаю» (яку не потрібно розкручувати) і грошей (які самі по собі стали ціллю Номо сарієнс). Однак ідеологія як ексергетичний ресурс – із категорії «надбудови» (див. «З.С.», 2012. – №12. – С. 43), тому її можна девальвувати ексергетичними ресурсами з «основи».

Перспективними в контексті ексергетичних ресурсів майбутнього міжнародної системи є напрями дослідження ритму, лігандизму, функцій бієкції (взаємна однозначність) та сур'єкції (багатозначність) щодо 4-векторної енергії-імпульсу тощо. Дієвим є також застосування методу «перевернутих окулярів» (див. «З.С.», 2012. – №12. – С. 46), вприснувши кардинально протилежну цінність у державний організм, поставивши стару з ніг на голову. Номо сарієнс як ексергетичний ресурс у таких ситуаціях набуває особливих багатofазових характеристик.

Використання ексергетичних «козирів» дає

багато позитивних можливостей та оригінальних нестандартних рішень; однак унаслідок того, що людство продовжує грати в ігри «виграш-програш», малодослідженість цього напряму діяльності починає становити загрозу, адже виникає можливість виникнення непередбачуваних ситуацій і настання подій «диких карт».

І все-таки ексергія, як і всі відкриття у військовій галузі, рано чи пізно почне служити людству в мирних цілях. Наразі у світі спостерігаються дві тенденції: з новим ентузіазмом підхоплена традиційна установка на накопичення, збільшення (фінансів, бізнесу, складових КСД тощо), тобто, ліплення Колосса на глиняних ногах, та нова, прихильники якої за мінімальних затрат отримують максимум користі/задоволення, що є головним принципом ексергії. Мамардашвілі в книзі «Картезіанські роздуми» пише: «Ми рушаємо з місця для акту пізнання лише у тому випадку, коли поставлені в ситуацію сприйняття або відчуття такого, яке само себе роздирає, само собі суперечить і само себе виключає... Коли ми знаходимося у «нестійкому протистоянні». Або вправо упадемо, або вліво – це стан нестійкості, нестійкого протистояння одного іншому, коли одне виключає інше. І ми знаходимося усередині цього протистояння і тримаємо його, але утримати неможливо – ми або туди, або сюди впадемо, і тоді почнеться рух». Рух за традиційним сценарієм передбачає руйнацію Колосса на глиняних

ногах: впали Римська імперія, Османська, СРСР. Нова тенденція пов'язана з космополітизмом на основі принципів ексергії, що дав паростки на глобалізаційному ґрунті (хоча може розвиватися й іншим шляхами – у бік Колосса). Сидячи в кабінетах, сподіваючись на кар'єрне підвищення чи ведучи інтриги за владу та гроші, ми втрачаємо можливість відчуття духу космополітизму, яким заряджені сотні тисяч пересічних європейців, американців та інших. Залишивши рідні пенати, бекпекери подорожують із країни в країну, насолоджуючись культурним спадком, природою, свободою, спілкуванням із такими ж, як і самі. Дух взаємодопомоги в чужій країні об'єднує космополітів-бекпекерів. Задля заробітку вони не бояться праці, навіть низькокваліфікованої (хоча їхнє новаторське конструктивне мислення, помножене на досвід, могло б знадобитися і при системотворенні), однак гроші для них перемістилися на другий план, вони потрібні лише для простого раціону та дешевого житла. Отож, за мінімальних фінансових затрат вони отримують максимум задоволення, що виражається в духовному/естетичному еквіваленті. У цьому разі зникає боротьба за ресурси. Один ексергетичний ресурс, скажімо, дендропарк, у змозі задовольнити духовні, естетичні потреби мас. У культурі японців одвіку використовуються ексергетичні ресурси у свята «милування цвітінням сакури» (Сакура-Ханамі), «кленовим листям» (Момі-

дзі), «Місяцем п'ятнадцятої ночі» (Цукімі), «милування світлячками» (Хатаругуру) тощо. У цьому разі ексергетичним ресурсом виступають не лише природа чи культурний спадок, а й людські потреби чи інстинкти. Налагоджується система-організм без атавістичних апендиксів. Щорухає космополітами-бекпекерами? Не лише потреба в прекрасному, а й інстинкт міграції. Сучасна наука доводить, що міграція населення сприяла руйнації цілих імперій. Певне, з цієї причини такими жорсткими для нас є візи в розвинені країни. Аналізуючи Парето, який говорив, що «хоча раціональна сторона людських вчинків здається важливішою, однак людські інстинкти є явищем стійкішим і тому – основним», виникає переконання в безглуздості вести боротьбу з людськими інстинктами, оскільки значно раціональніше використовувати їх як ексергетичний ресурс. Сучасні космополіти не загрожують країні відвідування, адже їх потреба – насолоджуватись, мігрувати далі. Якщо в їхніх національних державах традиційно існує ідентифікація «свій-чужий» або імпліцитне несприйняття якогось народу внаслідок історичної пам'яті, то в процесі бекпекінгу цей мем втрачається, а натомість спостерігається консолідація. Майбутнє – за ексергетичним мисленням. Людство повинно навчитися раціонально використовувати ексергетичні ресурси, а не вивержувати Колосса на глиняних ногах.

Чи допоможе «зелена» економіка вирішити проблеми глобального розвитку?

Тетяна ПЕРГА,
кандидат історичних наук,
старший науковий
співробітник ІСЕМВ НАН
України

На початку ХХІ ст. людство одночасно переживає кілька криз (кліматичну, паливну, продовольчу, водну, зменшення біорізноманіття, фінансової системи та економіки в цілому), які, накладаючись одна на одну, спричиняють синергетичний ефект і загрожують безпечному існуванню та сталому розвитку як окремих націй, так і багатьох регіонів. Аналіз причин їхнього виникнення вказує на спільну природу та свідчить про недосконалість сучасної економічної моделі (і відповідної парадигми) розвитку. Пересічні громадяни вже яскраво відчули на собі стрибок цін на паливо під час фінансово-економічної кризи 2008 р. та пов'язане з ним зростання цін на продовольство та сировинні товари. Це стало проявом структурних недоліків і ризиків розвитку, які не були усунені, попри

широке коло рішень на міжнародному та національному рівнях, а навпаки стають усе більш очевидними. Проблеми розвитку єврозони, які досі не подолано, також демонструють тонку грань між балансом та хаосом і змушують замислитися, що нас чекає завтра та післязавтра.

Процес пошуку більш ефективних моделей економічного розвитку, що триває вже не одне десятиріччя, значно прискорився внаслідок останньої економічної кризи, яка поставила перед усіма країнами світу завдання нагальної розробки антикризових, мінімізаційних і превентивних заходів. У результаті погляди багатьох теоретиків і практиків звернулися до «зеленої» економіки.

Знаковою подією міжнародного рівня, що знаменувала початок нового етапу в міжнародній політиці стосовно економічної екологізації світового розвитку та офіційно дала старт широкомасштабному розробленню відповідних стратегічних орієнтирів та їх імплементації, стало проголошення ЮНЕП восени 2008 р. Глобального зеленого нового курсу (ГЗНК), спрямованого на сприяння оздоровленню фінансової системи, подолання рецесії в економіці, переведення посткризового розвитку на екологічно чисту та стійку модель і збільшення кількості робочих місць.

Головними секторами, на яких було рекомендовано

сфокусувати увагу, є: чиста енергія та чисті технології; відновлювані джерела енергії та використання біомаси; стале сільське господарство, включаючи органічне; обмеження емісій від процесу збезлісіння та деградації лісів і сталий розвиток міст, включаючи планування, транспорт і «зелене» будівництво; ефективне використання матеріалів у виробничих процесах та утилізація відходів [1].

Для впровадження елементів «зеленої» економіки в окреслених секторах було запропоновано розробити комплекс заходів у таких напрямках, як державні інвестиції, фінансові стимули, реформи в політиці та ціноутворенні, інфраструктура та зайнятість у трансформованих секторах економіки. До речі, піонером у впровадженні окреслених пропозицій став Європейський Союз, країни-члени якого включили до пакетів національних антикризових заходів і деякі з перерахованих вище.

Розвиваючи викладені положення, ЮНЕП присвятила свою нову доповідь 2011 р. «Назустріч «зеленій економіці»: шлях до сталого розвитку та викорінювання бідності» аргументації необхідності інвестування у 2012-2050 рр. 2% світового ВВП (приблизно \$1 300 000 000 при нинішньому світовому ВВП) у такі ключові сектори, що можуть ініціювати прискорення переходу до

ресурсоефективної економіки з низькими викидами вуглецю: сільське господарство, житлово-комунальне господарство, енергетика, рибальство, лісове господарство, промисловість, туризм, транспорт, утилізація та переробка відходів і управління водними ресурсами. Хоча й було наголошено, що ці інвестиції повинні бути підтримані реформуванням національної та міжнародної політики [2].

Головна пропозиція ЮНЕП полягає в тому, що «зелена» економіка повинна стати моделлю, яка підвищує добробут людей і забезпечує соціальну справедливість, істотно знижуючи при цьому ризики для навколишнього середовища та його збідніння. Передбачається, що зростання доходів і зайнятість мають забезпечуватися державними та приватними інвестиціями, зменшенням викидів вуглецю і забруднення, підвищенням ефективності використання енергії та ресурсів, а також запобіжними заходами щодо втрати біорізноманіття та екосистемних послуг. Ці інвестиції необхідно каталізувати і підтримувати за допомогою цільових державних витрат, реформ у галузі політики та зміни системи регулювання.

Окреслена доповідь, підготовлена за участю світових експертів, органів управління та наукових структур, як розвинених країн, так і країн, що розви-

ваються, доводить, що в сценарії «зеленої» економіки економічне зростання та екологічна стійкість – поняття зовсім не взаємовиключні. Три головні месиджі цього документа до світової спільноти, економістів, можновладців, політиків та всіх зацікавлених сторін виглядають таким чином:

- «озеленіння» економіки не лише породжує зростання та, зокрема, прирощення природного капіталу, а й забезпечує більш високе зростання ВВП і ВВП на душу населення;
- викорінювання бідності та краща підтримка і збереження стану природних ресурсів є нерозривно пов'язаними;
- створюються нові робочі місця в кількості, яка з часом перевищить число робочих місць, зниклих у «коричневій» економіці [3].

Моделювання, проведене при підготовці доповіді показало: очікується, що відношення викидів до біологічної ємності, яке становить на сьогодні 1,5, знизиться до 2050 р. до 1,2 та наблизиться до рівня 1. Це відповідає сталому розвитку, натомість за звичайного розвитку він може перевищити коефіцієнт на рівні 2 [4]. Це обґрунтовує середньо- та довгострокові вигоди від переведення найбільш перспективних секторів на «зелену» модель розвитку.

Лісовий сектор

Загальновідомо, що ліси є ключовим елементом «екологічної інфраструктури», адже в них знаходиться 80% наземних біологічних видів. Тому саме від їхнього стану багато в чому залежить благополуччя понад 1 млрд. людей. З огляду на це, пріоритетним об'єктом

інвестування повинно бути зниження темпів вирубки лісів. Економічний аналіз свідчить – якщо у два рази загальмувати цей процес, ефект утримі перевищить вигоди від політики регулювання зміни клімату Землі.

Інвестування 0,03% ВВП у 2011-2050 рр. у вигляді призначених для збереження лісів виплат власникам лісових угідь, а також приватне фінансування у відновлення лісів можуть підвищити додану вартість у лісовій галузі більш ніж на 20%. Ці заходи не лише сприятимуть збільшенню кількості вуглецю, що поглинається лісовими масивами, а й поліпшенню показника офіційної зайнятості в окресленому секторі.

Наголосимо, що нині у сфері лісництва вже створено та апробовано багато прогресивних економічних механізмів, які довели свою ефективність. Наприклад, програми виробництва сертифікованої деревини, сертифікація продукції з деревини із «дошових» лісів, плата за екосистемні послуги, програми спільного використання та різні партнерства місцевого рівня.

Сільське господарство

У більшості досліджень і пропозицій «озеленіння» сільського господарства пов'язується не лише з покращенням якості природного капіталу, а й із розв'язанням продовольчої проблеми та підвищенням рівня життя в багатьох країнах, що розвиваються. Аналіз, проведений на прикладі окремих ферм, показує, що «зелені» сільськогосподарські технології можуть істотно підвищити врожай, особливо на невеликих фермах, унаслідок

використання екологічно безпечних методів роботи: ефективного споживання води, широкого вживання органічних і природних добрив, оптимальної обробки ґрунту та комплексного контролю над шкідниками.

Щорічне інвестування в «зелене» сільське господарство 100-300 млрд. дол. у період 2010-2050 рр. сприяло б підвищенню якості ґрунту та збільшенню світових врожаїв найважливіших культур на 10% порівняно з показниками, яких планується досягти при збереженні нинішніх інвестиційних стратегій.

Нестача водних ресурсів

На початку XXI ст. нестача водних ресурсів стає все більш очевидною, причому не лише в країнах третього світу, а й у промислово розвинених державах, у тому числі – європейських. Згідно з прогнозами щорічне інвестування 100-300 млрд. дол. у водний сектор у період 2010-2050 рр. матиме результатом підвищення ефективності в сільськогосподарському, промисловому та муніципальному секторах та зменшить до середини поточного століття попит на водні ресурси приблизно на 20%, а також на споживання підземних і поверхневих вод, як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективах.

Рибальство

Важливість сталого та екоорієнтованого розвитку цього сектору обумовлюється економічними та соціальними факторами, його місцем у розв'язанні продовольчої проблеми та покращенням життя людей, які працюють у цій сфері.

Однак на початку XXI ст. спостерігаються значні дисбаланси його розвитку, пов'язані зі значним субсидуванням (за приблизними оцінками – 27 млрд. дол. на рік), через що створено надлишкові потужності, які удвічі перевищують здатність рибних ресурсів до відтворення. Процес «озеленіння» потребує переорієнтації державних витрат та виводу з експлуатації зайвих суден і надання скороченим працівникам інших робочих місць.

Одноразова інвестиція в розмірі 100-300 млрд. дол. реально сприятиме збільшенню річного вилову риби з нинішніх 80 млн. т до 90 млн. т у 2050 р., незважаючи на тимчасове падіння улову до 2020 року. У цей період рибні запаси будуть відновлюватися.

Заміна викопного палива джерелами відновлюваної енергії та технологіями з пониженим рівнем викидів вуглецевих сполук

Факти свідчать, що сучасна структура глобального енергетичного сектору, базована на викопному паливі, не лише сприяє збільшенню «парникового» ефекту, а й створює постійний ризик підвищення ціни на сировину, зростання її волатильності. Це зрештою впливає на економічний розвиток як у національному, так і глобальному масштабах. Скажімо, на частку нафти припадає 10-15% загального імпорту енергоносіїв африканських країн. При цьому вона поглинає в середньому понад 30% їхніх доходів від експорту. Деякі африканські держави, включаючи Кенію та Сенегал, витрачають більше половини свого доходу від експорту на імпорт енерго-

ресурсів. В Індії цей показник сягає 45%.

Результати багатьох досліджень демонструють, що переорієнтація інвестування з джерел енергії з високим рівнем вмісту вуглецю на чисту енергетику, могла б утричі збільшити ступінь проникнення відновлюваних джерел у виробництво енергії - з 16% до 45% у 2050 р. та значно підвищити енергетичну, економічну та фінансову безпеку в низці країн. Тим більше, багато країн третього світу мають потужні природні ресурси для впровадження альтернативної енергетики.

Зменшення матеріаломісткості виробництва та підвищення його енергоефективності

Цей напрям розвитку «зеленої» економіки обумовлюється тим, що нині промисловість є головним споживачем природного капіталу. Так, цей сектор відповідає за 35% світового споживання електроенергії, понад 20% світових викидів вуглецю та видобуток понад 25% первинних ресурсів. Виробництво є також одним із найбільших споживачів водних ресурсів (приблизно за 10% світової потреби у воді). Очікується збільшення цієї частки до 2030 р. до 20%. За обсягом це порівнюється до сільськогосподарських і міських масштабів.

«Озеленіння» виробничого сектору передбачає також широке коло заходів щодо продовження терміну служби товарів за рахунок перепроєктування, ремонту, модернізації та утилізації – процесів, що становлять основу виробництва із замкненим циклом. Так, технології, засновані на переробці використаної

продукції та деталей, що надходять через систему їх збирання, дають змогу щорічно заощаджувати приблизно 10 700 000 барелів нафти.

Утилізація відходів

Окреслений сектор економіки має досить великий потенціал до «озеленіння», адже ємність світового ринку відходів, від збору до утилізації, оцінюється в 410 млрд. дол. на рік при об'ємі регенерації або утилізації на рівні лише 25%.

У світовому масштабі розвитку за сценарієм «зелених» інвестицій, ступінь утилізації у 2050 р. міг би утричі перевищити аналогічний показник «коричневої» економіки. При цьому кількість відходів, призначених для поховання, могла б зменшитися більш ніж на 85%. Очевидні переваги для клімату: викиди метану з поховань відходів, що прогнозуються на 2030 р., могли б зменшитися на 20-30% без будь-яких витрат і на 30-50% – із витратами менше 20 дол. за 1 т еквіваленту вуглекислого газу на рік.

Удосконалення процесу утилізації відходів завдяки впровадженню елементів «зеленої» економіки, може забезпечити майже стовід-

соткову утилізацію е-відходів при тому, що нині цей показник становить згідно з оцінками 15%.

Останнім часом усе більш прибутковим і перспективним напрямом стає повторне використання матеріалів та отримання енергії з відходів. Здійснені дослідження доводять: щорічно у світі, головним чином у сільській місцевості, генерується 140 млрд. метричних т сільськогосподарських відходів, енергетичний потенціал яких відповідає аналогічному потенціалові 50 млрд. т нафти. Тому повноцінне впровадження у сферу утилізації відходів елементів «зеленої» економіки передбачає до 2050 р. перехід на повне використання цієї біомаси для отримання компосту або електроенергії [5].

Модернізація ЖКГ

Доведено, що «зелена» економіка є більш сприятливою для сталого розвитку міст і зменшення шкідливих викидів у атмосферу.

Найважливішою умовою створення «зелених» міст є модернізація транспортної інфраструктури, будівництва та впровадження сталого та екоорієнтованого планування і містобудування. Опалення, освітлення,

охолодження та вентиляція споруд є одним із найбільших у світі джерел викидів «парникових» газів у атмосферу (з обсягом викидів у 8,6 млрд. т у перерахунку на еквівалент вуглекислого газу). Крім того, у містах споживається понад третина світових матеріальних ресурсів, включаючи 12% усієї прісної води. Частка цього сектору в генеруванні твердих відходів сягає 40%. Згідно з прогнозами вплив житлово-комунального господарства на довкілля подвоїться та досягне в наступні десятиріччя 15,6 млрд. т у перерахунку на еквівалент вуглекислого газу (приблизно 30% усього вуглекислого газу, що генерується в енергетичному секторі) [6].

Щодо транспортної інфраструктури, то, як показало моделювання, щорічні інвестиції в «озеленіння» цього сектору в розмірі 0,34% світового ВВП, починаючи приблизно з суми 195 млрд. дол. у період 2010-2050 рр., сприятимуть зниженню споживання палива на основі нафти максимально на 80% порівняно зі сценарієм звичайного розвитку й одночасно може підвищити зайнятість на 10%.

Глобальні зміни клімату Землі

Теоретично доведено, що перехід на «зелені» моделі більшості секторів економіки дасть змогу істотно знизити викиди парникових газів. Спрямування згідно зі сценарієм «зеленого» інвестування в розмірі більше половини від коштів на підвищення енергоефективності різних галузей і більш активне використання відновлюваних джерел енергії, включаючи біопаливо другого покоління,

дасть змогу знизити світове питоме енергоспоживання приблизно на 40% до 2030 р. та щорічні викиди вуглекислого газу, пов'язані з енергетикою, до 20 Гт у 2050 році. У той час як сьогодні вони становлять близько 30 Гт. Разом зі зниженням викидів вуглецю за рахунок переведення на «зелені» технології сільського господарства очікується, що прогнозований сценарій інвестування дасть змогу зменшити концентрацію викидів до 2050 р. до 450 частин на мільйон. Тобто дотягтися до рівня, необхідного для того, щоб у людства з'явилася можливість обмежити глобальне потепління двома градусами Цельсія [7].

Боротьба з бідністю

Щодо потенціалу «зеленої» економіки у зменшенні глобальної бідності, то нині цей зв'язок активно вивчається як на матеріалі окремих позитивних прикладів, так і на базі даних моделювання. Разом з тим, уже доведено, що ця модель створює широкі можливості для поліпшення економічної ситуації країн, що розвиваються. Беручи до уваги структуру їхнього агропромислового комплексу, виділяється кілька найбільш перспективних напрямів упровадження елементів «зеленої» економіки, які, по-перше, ураховують існуючі та потенційні можливості, а по-друге, не вимагають великих і спеціальних зусиль і витрат. Серед них: «озеленіння» сільського господарства, інвестування в розбудову інфраструктури надання населенню базових екосистемних послуг, зміна у структурі енергетичного сектору та розвиток туризму.

Соціальний потенціал

Щодо соціального потенціалу «зеленої» економіки, то передбачається, що вона здатна забезпечити такий же рівень робочих місць, як і «коричнева», а в ряді секторів (сільське господарство, будівництво та експлуатація житла, лісове господарство і транспорт) – сприятиме помітному підвищенню зайнятості в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі. Хоча в секторах, де спостерігається сильне виснаження природного капіталу, наприклад, рибальство, перехід до нової моделі може призвести до втрати певної кількості робочих місць у коротко- та середньостроковій перспективі. Це, як ми зазначали, пов'язано з необхідністю відтворення рибних запасів і скорочення в цей час їх вилову. Це актуалізує розроблення превентивних і мінімізаційних соціальних заходів, розширення інвестування в процес освіти та перекваліфікації трудових резервів.

Отже, нині «зелена» економіка є досить перспективним і прогресивним механізмом досягнення сталості, що може адекватно відповідати викликам і загрозам розвитку. Вона стимулює економічне зростання, збільшення доходів і зайнятості та спростовує твердження про компроміс між економічним розвитком і екологічною усталеністю.

Навпаки, однією з кінцевих цілей окресленої моделі є збереження та відновлення природного капіталу, що вимагає широкого комплексу дій: структурної перебудови багатьох секторів економіки, інвестицій у чисті (енергоефективні та

«низьковуглецеві») технології та людський капітал, активізації участі держави та приватних партнерів, розв'язання проблеми субсидій, розширення міжнародного співробітництва тощо.

Разом з тим, упровадження її елементів, навіть у якості широкомасштабного експерименту, вимагає значного фінансування. Запропоновані ЮНЕП 2% світового ВВП в умовах перманентної глобальної кризи вбачаються найбільшчим часом нездійсненим завданням. Натомість, пропонується перейти до сегментарного «зеленого» інвестування в найбільш показових секторах. Позитивні результати такої апробації стимулюватимуть розширення екологізації економічного розвитку та відповідних політичних процесів.

[1] *Global green new Deal. Policy brief* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.unep.ch/etb/publications/Green%20Economy/UNEP%20Policy%20Brief%20Eng.pdf>

[2] *Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности. Обобщающий доклад для представителей властных структур / Программа ООН по окружающей среде. – Сен-Мартэн-Бельвю: Ватт 100, 2001. – С. 1-52.*

[3] *Там же. – С. 13.*

[4] *Там же. – С. 14.*

[5] *Там же. С. 14-23.*

[6] *Slicing the Pie: Sector-based Approaches to International Climate Agreements / Institute of World Resoueces. – New York, 2007. – P. 29.*

[7] *Climate Change 2007: Mitigation of Climate Change AR4, Chapter 10 Waste Management* [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://www.ipcc.ch/pdf/assessment-report/ar4/wg3/ar4-wg3-chapter10.pdf>

Латинська мозаїка

УДК 94:327

Владислав АКУЛОВ-МУРАТОВ,
кандидат наук з державного
управління

Ольга БУДЬКО,
здобувач Дипломатичної
академії України при МЗС

Частина 3. Війна за незалежність – історична основа політичних ідей і регіонального устрою сучасної Латинської Америки

Поворотним пунктом у латиноамериканській історії стала Війна за незалежність Латинської Америки (1789-1826 рр.), що закінчилася поваленням колоніального гніту, утворенням самостійних держав і буржуазними перетвореннями ліберального спрямування. Це було початком розвитку та здійснення власної незалежної політики на континенті, але її наслідки спричинили безліч негативних явищ, що вкоренилися та переслідують Латинську Америку досі.

При осмисленні періодів колоніалізму, війни та незалежного розвитку можна концептуально виділити дві основні політичні тенденції. Перша – Чорна легенда про колонізацію Іberoамерики, яка подавала колоніалізм як тиранію, обґрунтовувала право на повстання, виправдовувала розрив із метрополіями, відрікалася

від колоніального минулого й утверджувала західноєвропейські цінності. А деструктивні наслідки війни та неприйняття своїх цінностей вона вважала наслідком невігластва латиноамериканців, яке зникне в міру асиміляції нового досвіду, масової європейської імміграції та освіти населення. Це був політичний фундамент революціонерів-лібералів, які жорстоко боролися з політиками-консерваторами, що, самі того не розуміючи, перетворили Латинську Америку на сировинний придаток Заходу, встановивши в ній систему неокolonіалізму, чого прагнули не допустити консерватори, проводячи політику державного розвитку на основі національних цінностей та індустріалізації.

Консервативне крило революціонерів реабілітувало колоніальне минуле та протиставило Чорній легенді Рожеву. Вони теж воювали за незалежність, але вважали, що не можна відмовлятися від матеріальної та духовної культури колоніального минуло-

Summary
The article explores the genesis of Latin America. The research methodology includes the methods of historic psychology, as well as historiographic, philosophic, political, economic, and culturological analysis. This combination of methods allows building an authentic picture and understanding the logic of historic phenomena, intentions and ideas that guided the actions of the participants. Only the complex research allows having an integral picture of the historic and cultural development processes in Latin America, as well as possible ways of its future development.
Key words: Latin America, analysis, economy, politics, culture, complex research.

го, що сформувало цивілізаційну самість латиноамериканців і забезпечило перемогу у війні саме внутрішнім іберійським началом. І стверджували, що насадження в Латинській Америці чужих їй західних підвалин призведе до хаосу, анархії, розпаду суспільства та нового рабства – лише наступність минулого, сьогодення та майбутнього є умовою свободи.

З другої половини XIX ст. в латиноамериканській політиці домінуючою стала точка зору ліберал-позитивізму, який вважав, що завойована свобода створила умови для вкорінення в Іberoамериці західної цивілізації, а рушійною силою війни був народ і освічені вожді. Однак революції не створили умов для наступу цивілізації, натрапивши на перешкоду варварських порядків, що склалися за 300 років колоніалізму. Звідси – принципова відмінність іbero-католицької колонізації Нового Світу на півдні від англо-пуританської на півночі, де підкорення проводилося цивілізованою Англією, заохочувало заселення територій європейцями. Приїжджі підприємливі та працьовиті колоністи не змішувалися з індіанцями і не нав'язували їм свого

панування, а очищали від них ґрунт для привезеної цивілізації, чому сприяла глибоко індивідуалістична протестантська релігія, що вимагала не поневолювати аборигенів, а подавати їм приклад або ж знищувати, якщо вони залишалися глухими до закликів поселенців. Зрештою, розвиваючи торгівлю та підприємництво, ці піонери створювали суспільство ще більш вільне та розвинуте, ніж у метрополії, і колоніальна спадщина, що дісталася США, уже від початку була цивілізованою.

У результаті революцій другої половини XIX ст. ліберали, встановивши панування в Латинській Америці, стали долати «ущербність» латиноамериканського «субстрату» за допомогою етнічних чисток і зміни населення – винищення індіанців і масового переселення європейських колоністів – в Аргентині, Уругваї, Чилі, Бразилії, і за рахунок виховання його диктаторськими режимами типу мексиканського порфіріато (1876-1911 рр.).

На початку XX ст., коли гостра духовно-культурна криза Латинської Америки поставила її перед третьою серією революцій, з'явилися політики-модерністи національно-демократичної орієнтації,

які розвивали ідеї консерваторів і піддали критиці та ревізії ліберальну концепцію історії. Вони допомогли латиноамериканцям подолати створений лібералами комплекс ущербності перед Заходом, повернувши віру в цінність та історичне призначення своєї цивілізаційної самотності.

Цей політичний напрям відрізнявся строкатим складом. Розвиваючи тезу про іберійське начало, він акцентував увагу на цивілізаційній місії Іспанії та Португалії, протиставляючи Чорній легенді Рожеву, підкреслював провідну роль креольської аристократії у формуванні латиноамериканських націй, завоюванні незалежності

та захисті, спільно з консервативними диктаторами і католицькою церквою, національної самотності Латинської Америки від натиску зовнішніх і внутрішніх цивілізаторів. Звучали висловлювання про буржуазну природу Конкісти й іберійської колонізації, однак зятим антикомунізмом ревізійністи заслужили різке неприйняття з боку дуже різних політиків, і лівих, і центристських орієнтацій.

Тому хоча розвиток політичної думки в Латинській Америці в першій половині XX ст. проходив за активної ревізії ліберально-позитивістських побудов, до його 60-х рр. ліберальна політична тра-

диція, що стала набагато лабільнішою, залишалася найбільш поширеною.

Комуністичний рух у Латинській Америці виник на основі та досвіді соціалістичних, синдикалістських і анархо-синдикалістських організацій. Виділившись у самостійну політичну силу, комуністи виробили власну оцінку сьогодення та майбутнього Латинської Америки. Однак щодо її минулого, то в їх «марксистську» концепцію перекочували, іноді доведені до ще більшої крайності, ніж у лібералів, усі головні постулати Чорної легенди традиційного лібералізму.

У 20-ті рр. XX ст. перуанські апрісти, соціалреформатори національної орієнтації, відображаючи специфіку андських країн і захищаючи самотність Індое Америки, пов'язували майбутнє континенту з індіанським ренесансом і революцією, а також конструктивним антиімперіалізмом, чим суттєво відрізнялися від лібералів, соціал-демократів і комуністів. В оцінці минулого та тодішнього стану континенту вони не тільки виходили з панування феодалізму, а навіть висунули тезу про те, що в Латинській Америці – імперіалізм: ввезення з кінця XIX ст. іноземного капіталу є не вищим і останнім, а навпаки, першим і нижчим етапом капіталізму, який виконував на континенті ту ж роль, що і європейський капіталізм у період катастрофи феодалізму та становлення нового способу виробництва. Тобто імперіалізм, руйнуючи місцевий феодалізм, сприяв розвитку монополістичного капіталізму. А одна з

основ парадигми апризму, що отримала яскраве сучасне продовження та розвиток, – чітке розходження цивілізаційного становлення Північної та Латинської Америки на основі філософсько-культурних цінностей: 1) США створювалися на основі освоєння територій у результаті зусиль піонера, пуританина та єврея; в основі їхньої культури – цінності Реформації, практично орієнтована воля і початкова спрямованість у майбутнє; 2) Латинська Америка виникла як продукт завоювання народів у результаті зусиль конкістадорів і місіонерів; в основі її культур – цінності Контрреформації, які втілювали Іспанія та Португалія, пов'язані із Середньовіччям і його силою Церкви, і слабкістю, і екзотичністю розуму, орієнтацією в минуле. Тому, як концепція життя та дисципліни духу, іспанський католицизм не придатний до стимулювання у своїх колоніях трудових навичок і створення багатства. Більше того, він ніс із собою, перш за все, релігійний культ, а не дух. Звідси США – це капіталізм, а Латинська Америка – феодалізм із вбудованою в нього буржуазністю. Причому, між капіталізмом як самодостатньою суспільною формою та буржуазією як класом, сформованим в умовах феодалізму, немає знака рівності, хоча адекватною формою її самореалізації є саме капіталізм. Звідси й неможливість єдиної версії соціалізму для таких різних цивілізацій.

На рубежі 40-50-х рр. XX ст. ліберальна традиція отримала значне під-

Бразилія. Собор Dom Bosco на честь святого італійського священика Іоанна Боско, що передрік будівництво міста, у якому процвітатиме велика цивілізація і воно стане землею обітованою.

кріплення від реформістського напрямку десаррольїзм (від ісп. *desarrollo* – розвиток), що вивчав сучасність і сформувався навколо Економічної комісії ООН для Латинської Америки (ЕКЛА). Досліджуючи причини відставання країн Латинської Америки від передових держав світу та механізми їх пограбування останніми, десаррольїсти виявили роль лібералів XIX ст. у перетворенні континенту на відсталу й експлуатовану периферію світового капіталізму та запропонували шлях боротьби з цим явищем за рахунок модернізації та розвитку латиноамериканських країн на основі конструктивного антиімперіалізму апристів. Десаррольїсти виводили залежне й експлуатоване становище Латинської Америки з її відсталості щодо економічних центрів, відсталість – із дуалізму суспільства, а дуалізм – з історії континенту в ліберальному викладенні. А в ключі універсалізації розглядали патерналістські (у своїй основі) і експлуатуючі ідею справедливості, що специфічно розуміється, такі феномени латиноамериканської життє, як гамоналізм, кастизм, каудилізм, цезаризм і фашизм.

На рубежі 60-70-х рр. XX ст. фундамент ліберальної традиції в Латинській Америці був підірваний появою ревізійоністської школи депендентистів (від ісп. *dependencia* – залежність), які стверджували: не відсталість породжує залежність, а навпаки, залежність породжує та постійно формує недорозвиненість. Вони довели, що дуалізму в Латин-

ській Америці немає і не було, а з моменту Конкісти вона була включена у світову систему капіталізму, функцією якого є відчуження додаткового продукту слабких країн-сателітів, які в принципі не можуть скоротити розрив у розвитку та наздогнати передові держави-домініони, і його привласнення світовою метрополією.

Приклад успіхів світового соціалізму на чолі з СРСР привів до влади консервативних націонал-соціалістів, що спричинило агресивно-ворожу реакцію з боку провідних капіталістичних держав, пряме економічне, політичне та військове втручання яких у 70-х рр. XX ст. повернуло до Латинської Америки лібералізм різної реакції, а боргова криза 80-х років позбавила її економічного суверенітету. Остаточне закабалення було проведено в 90-ті роки за допомогою «Вашингтонського консенсусу». Проте все одно, незважаючи на це, з їх другої половини розпочинається повернення в латиноамериканську політику націоналістичних ідей соціальної орієнтації.

Особливість цього етапу історичного циклу розвитку соціуму в Латинській Америці полягає в модернізації та універсалізації минулого досвіду всіх регіональних соціокультурних процесів, незважаючи на їх історичну незавершеність, до рівня світових, що призвело до перемоги принципів відкритості над закритістю в національному розвитку.

Нинішня політична парадигма Латинської Америки розділена на два напрями. Країни її «південного конуса», що є

Нопаль – головний кактус Мексики, зображений на гербі країни.

більш економічно розвиненими та дотримуються ліберальних політичних доктрин, хочуть використовувати відповідно до теорії депендентистів наслідки світової економічної кризи 2008 р., щоб наздогнати передові держави і стати частиною світової метрополії. Країни каудилістської групи (під тиском розвинених капіталістичних країн), із переважно натуральною економікою, пануванням великого землеволодіння та торгового капіталу, що сповідають консервативні політичні погляди (незважаючи на всі внутрішні відмінності), посилюють тенденції до вторинної консервації феодальних відносин (спираючись на теорію десаррольїзму), що виявляються в державному патерналізмі. Але обидві групи держав політично мислять в одному напрямі – незалежність, єдиний латиноамериканський континент, позбавлення від підлеглого становища сателітів – і не мають кардинальних відмінностей у культурних парадигмах і расово-етнічному складі, що пояснює їх взаємні симпатії, але не відмінності в політичному й економіч-

ному розвитку.

Тому нинішній поворот «уліво» в Латинській Америці – це не рух до соціалізму, а різні форми та методи вирішення обома групами держав соціальних проблем, що накопилися в регіоні, заради збереження влади правлячими елітами. Індіоамериканський «соціалізм» – це модернізація й утримання цінностей інкського комунізму, як продукту аграрної цивілізації, що дає змогу актуалізувати автохтонне коріння латиноамериканської цивілізації. А однією з його базових проблем є пошук можливості суміщення різної цивілізаційної парадигматики, традиційної та сучасної, у процесі наростаючої універсалізації світу. Особливо – в питаннях розуміння взаємодії європейськи освіченої інтелігенції, для якої ідеали соціальної справедливості пов'язані з цінністю особистої свободи, та індіанських мас, для яких, виходячи з принципів общинного життя, несвободою виступає самотність людини, її перебування поза колективом.

Комбінація президента, який обирається прямим голосуванням, і законо-

давчих зборів, що формуються на основі пропорційного представництва, породжує в Латинській Америці інституційний конфлікт, а часто й параліч влади, оскільки вони приходять до влади на основі різних виборчих принципів і їх підтримують різні електоральні групи. Схожі за формою державні та громадські інститути Європи (США) і Латинської Америки мають різне історичне походження, структурно-функціональне та соціально-економічне наповнення: звичайні форми правління більшості не працюють у суспільствах, жорстко розділених за расовими, етнічними, релігійними або культурними ознаками. Тому відсутній стимул до формування сильних політичних партій, а в результаті – патова ситуація: жодна обцинна група не змиряється зі становищем вічної меншості, яку не допускають до влади. Необхідними є форми участі в державному управлінні спільнот у відповідності з їх характером, впливом або чисельністю на основі стейкхолдерських відносин, що може перетворитися на форму консоціативної демократії (consociational democracy), яка добре зарекомендувала себе в Малайзії, Південній Африці, малих країнах Європи та протягом 30 років у Лівані. Для подолання проблем латиноамериканським країнам необхідно більш повно використовувати можливості парламентської республіки та мажоритарної системи, що не тільки знизить рівень розбіжностей між виконавчою та законодавчою владою, а й простимулює виникнення крупно-

партійних систем. Інший шлях – розроблення та прийняття внутрішньоелекторальних установок, що заохочують партії та кандидатів апелювати не до однієї, а до різних громад, як це відбувається в Шрі-Ланці або практикувалося у Другій Нігерійській республіці.

Для реформ потрібен сильний глава виконавчої влади, тому в умовах нових демократій, більш прийнятними є президентські чи напівпрезидентські форми правління. Послідовність проведення реформ повинна розпочинатися з економічної стабілізації, і тільки потім переходити до розвитку ринку, вивільнення цін і обмінних курсів і, нарешті, до приватизації. І все ж більшого успіху домагаються саме ті, хто здійснюють усі реформи якнайшвидше й одночасно – у разі сильної виконавчої влади більше можливостей для досягнення компромісів без жертвування суттю реформ.

Проаналізуємо більш ретельно сучасний стан регіону. З початку XXI ст. в Латинській Америці спостерігається так званий лівий поворот: у більшості країн конституційним шляхом до влади прийшли ліві та лівоцентристські уряди, чого не було ніколи раніше. Вони поділяються на групи: 1) ліворадикальні режими Куби, Болівії, Нікарагуа й Еквадору з авторитарними лідерами-месіями, що входять до «Боліваріанського альянсу для народів Америки» (ALBA) і неформально очолювані Венесуелою; 2) помірні лівоцентристські режими Аргентини, Уругваю, Парагваю, Сальвадору та Перу, з неформаль-

ним лідером Бразилією, що вже пройшла період каудилізму в часи імперії; 3) лівоцентристські режими Домініканської Республіки та Коста-Рики, що входять до Соцінтерну, але проводять правоцентристський курс через глибоку інтеграцію у світовий поділ праці; 4) правоцентристські уряди Колумбії, Мексики, Панами, Гондурасу, Чилі, Гватемали. Правими себе сьогодні жодна з правлячих латиноамериканських партій не називає.

Усі вони мають спільні риси: 1) відхід від радикальної неоліберальної політики, нав'язаної з початку 90-х рр. «Вашингтонським консенсусом», що зруйнувала державний сектор економіки, систему соціального захисту та збільшила бідність населення навіть у нафтовидобувних Венесуелі й Еквадорі; 2) посилення соціально-економічних функцій держави: перерозподіл суспільного багатства та розвиток соціальних програм, 3) ідеї об'єднання всієї Латинської Америки. Це дало змогу скоротити масову бідність, підвищити грамотність, забезпечити охоплення населення охороною здоров'я, розвинути житлове будівництво і т. д., що дало імпульс економічному розвитку та дозволило Латинській Америці, на подив решти світу, з невеликими втратами пережити світову економічну кризу 2008-2009 років.

У формуванні такої ситуації (переважання лівих політичних сил) велику роль відіграла колоніальна політика щодо Латинської Америки з боку Європи та США («Маніфест долі» та «Док-

трина Монро») і їх же неокolonіальна політика другої половини XX століття. А з іншого боку – ідея створення єдиної латиноамериканської держави, як чинника всесвітньої рівноваги в багатополарному світі, узгоджена з носіями подібних ідей у ісламському світі, що дало новий імпульс боротьбі за незалежність від домініонів.

Ліворадикальні режими досягли серйозного прогресу в соціальних показниках. У Венесуелі ліквідовано безграмотність (у Болівії та Нікарагуа завершується подібний процес), введено безкоштовну медицину (за активної участі кубинських фахівців), різко знижено рівень бідності, зменшено пенсійний вік. Однак її економічні показники не високі – у наявності найвища в регіоні інфляція: масштабні соціальні програми, за значного тиску на країну ззовні, є дорогими, що зумовлює невдоволення середньозабезпечених верств населення через податковий тиск держави. Проте в дельті річки Оріноко розвідано найбільші у світі запаси нафти, що перевершують запаси Саудівської Аравії. Тому ліворадикальні режими пішли на відторгнення приватної власності (націоналізація проводиться з компенсацією на помірних умовах): Венесуела (відкидаючи навіть перспективу капіталістичного розвитку та ставлячи метою досягнення соціалізму у XXI ст.) і Болівія повернули нафтогазову галузь і значну частину великої промисловості під повний контроль держави, розширили держсектор економіки.

Найсильнішими є економічні показники у Бра-

зилії, яка перемогла голод і веде боротьбу з рабством, Болівії та Еквадорі. Тут латиноамериканський середній клас виграє від існування лівих режимів, оскільки за правих він зазнавав масового руйнування та збіднення в ході політики «Вашингтонського консенсусу» та неолиберальних реформ. Бразилія виробила власну економічну модель, неолиберально-капіталістичну по суті, але при цьому соціально орієнтовану. Людям видається допомога на приватне будівництво (програма «*Mia casa, mia vida*» за чилійською моделлю часів А. Піночета), але контроль за якістю споруджуваного житла не здійснюється, а важелі впливу знаходяться в руках лобі з нерухомості. Така ж картина спостерігається в Мексиці та Перу. Еквадор теж іде шляхом Бразилії, прийнявши екологічне законодавство. А в Аргентині продовжують панувати корупція та місництво, що дісталися в спадок від епохи Х. Перона, однак у провінції йде великий потік інвестицій, чого не було протягом десятиріч.

У лівоцентристських країнах набагато нижчі економіко-соціальні результати за триваючої генеральної лінії неолиберальної політики. Колумбія, Мексика та Чилі є повним контрастом – тут спостерігаються серйозні соціальні потрясіння та криваві конфлікти.

Комуністичні партії в Латинській Америці відносно невеликі (у Бразилії їх навіть декілька), представлені в парламентах і входять до правлячих лівих коаліцій, але ніде не є провідною силою. Латин-

Чилі. Торрес дель Пайне.

ноамериканські ліві, на відміну від Європи, зберегли традиції комуністичного та соціалістичного руху попереднього періоду – вони є антиімперіалістами, що посилюється присутністю в регіоні історичного супротивника – США. Це діючий політичний фактор, особливо після спроби створення північноамериканцями Зони вільної торгівлі Америки (Alca) – єдиного інтеграційного блоку всієї Західної півкулі, що знищило б багато галузей національного виробництва та фактично покінчило б з інститутом державного суверенітету в Латинській Америці. Тому проект Alca було відкинуто не тільки лівими, а й правоцентристськими силами більшості країн регіону.

Куба, переживши крах європейського соціалізму, на сьогодні є морально-психологічним лідером Латинської Америки, що довів можливість соціалістичного розвитку й адаптації в сучасних умовах, зберігши соціальні гарантії навіть у ситуації багаторічної економічної блокади. Існування її комуністичного режиму всередині Латинської Америки створює в регіоні якісно іншу ситуацію, ніж таке ж явище в будь-якій іншій

частині світу: латиноамериканці більш цілісні, оскільки пов'язані мовним фактором набагато тісніше, ніж Європа.

Жителі Латинської Америки перед економічною кризою 2008 р. вважали своє майбутнє оптимістичним (Gallup Internacional) – вони були впевнені в прийдешньому процвітанні, незважаючи на песимістичні настрої в Азії, Африці та Європі. Лідерами «позитивного» настрою були колумбійці, венесуельці та аргентинці. «Негатив», зумовлений поганим ставленням до своїх правителів, мало населення Перу, Гватемали та Парагваю. Рекордна кількість еквадорців (Latinobarometro) схвалювала діяльність президента Р. Корреа та його кабінету. Подібну народну підтримку мав уряд Колумбії на чолі з А. Урібе. Далі в списку схвалюваних (скрізь «за» висловилося більше половини населення країни) уряди Уругваю, Венесуели, Болівії, Мексики, Бразилії, Гондурасу, Чилі, Коста-Рики, Нікарагуа, Сальвадору й Аргентини. Цим вони зобов'язані економічному зростанню у своїх країнах.

Аргентина подолала фінансово-економічну кризу за допомогою парт-

нерів по МЕРКОСУР, особливо Венесуели, яка направила частину своїх надлишкових нафтодоларових коштів на стабілізацію її фінансового становища: здійснювалося інвестування в аргентинські галузі промисловості та сільського господарства, що допомагали Боліваріанському уряду подолати залежність національної економіки від імпорту. Тому адміністрація Дж. Буша-молодшого переконувала Конгрес США розпочати активну протидію цим процесам, стверджуючи, що У. Чавес скупить усю Латинську Америку, використовуючи кошти від продажу нафти до Північної Америки.

Сприятливою світовою кон'юктурою останніх років – підвищення цін на експортні види латиноамериканської сировини – краще за всіх змогли скористатися ті країни, у яких було налагоджено систему державного регулювання економіки та соціального перерозподілу доходів, що не дала можливості повністю привласнити їх вузькому колу олігархії. Регулювання діяльності приватного капіталу, у тому числі іноземного, і перерозподіл частини доходів експортного сектору на користь незаможної більшості значно

полегшило стан економіки Латинської Америки в цілому та спростувало основну догму активно нав'язуваного радикального неолібералізму: чим менше соціального перерозподілу і більше свободи бізнесу, тим сильнішим буде економічне процвітання.

Нині неофіційне посилення економічного протекціонізму США і ЄС у кожному господарському секторі, що динамічно розвивається, особливо у виробництві електроніки, автоматики, біотехнологій, засобах комунікації тощо, негативно впливає на економіку всіх без винятку країн Латинської Америки, незалежно від існуючих політичних режимів. Тому виникла спільність інтересів і вперше відбуваються процеси економічної інтеграції латиноамериканських країн з різними політичними ідеологіями – створено Співдружність держав Латинської Америки і Карибського басейну (CELAC), куди увійшли всі країни Західної півкулі, крім США та Канади. Навіть ворогуючі Венесуела та Колумбія, Чилі та Болівія змогли об'єднатися з метою захисту своїх економічних інтересів і розпочати пошук можливостей економічної інтеграції.

Тому спроба (за І. Валлерстайна) латиноамериканської периферії кинути виклик світовому центру посилить їх протистояння. Адже основне очікування великого бізнесу пов'язане з пониженням реальної заробітної плати в розвинених країнах із висококваліфікованими робітниками (відповідно до тренду глобалізації на

суспільство з низькою зарплатою, повільним розвитком, зростаючою поляризацією, соціальною дезінтеграцією та високими прибутками) – вартість праці в США (після утворення НАФТА), за винятком протекціоністських захищених галузей, падає через вільне переведення виробництва до Мексики, де відмінено конституційні права на працю, землю та загальну освіту, що існували з 1917 р., тому немає можливостей для державного та громадського контролю, профспілкової боротьби за права трудящих в обох країнах.

Найближче майбутнє Латинської Америки значною мірою залежить від світового співвідношення сил. Венесуела й Еквадор, як члени ОПЕК, безпосередньо пов'язані з подіями на Близькому Сході, тому вони дуже активно намагалися бути посередниками (разом із Бразилією) у лівійському, сирійському й іранському конфліктах. Адже більшості країн Південної Америки, де зосереджено близько 18,5% світових запасів нафти, просто не вистачає інвестицій для пошуків, відкриття нових і розвитку вже існуючих зон нафтогазонакопичення, а видобуток нафти фактично досяг свого піку. Майже всі вони мають нестабільну економічну ситуацію, що змушує їх уряди укладати не завжди взаємовигідні угоди з ТНК. З іншого боку, велику роль відіграє Китай, що здійснює величезні програми інвестицій у спільні економічні проекти з латиноамериканцями, і його політична й економічна стабільність, а також здоров'я лідерів

лівих урядів, яких, одного за іншим, протягом приблизно одного року, «раптово» вразили ракові захворювання, що не додає стабільності Латинській Америці та породжує різного роду підозри.

Принципово майбутнє лівих режимів у Латинській Америці залежить від того, чи вдасться їм впоратися зі зростаючими вимогами та незадоволеннями соціальними очікуваннями нового електорату, адже з часів Конкісти значна частина жителів цього регіону – індіанці, з якими ніхто ніколи не рахувався – не допускалася ні до політичного, ні до офіційного громадського життя. І якщо нинішні уряди виведуть соціальну інтеграцію на новий рівень, не налаштувавши проти себе населення, вони зможуть і далі поглиблювати соціальні перетворення та дійсно виробити якусь нову модель суспільства соціальної справедливості ХХІ століття. Адже показник бідності універсальний, і якщо вона зменшується, то в будь-якому разі це соціально ефективний

напрямок розвитку. Однак для популізму зручна саме бідність, і політичні партії, які дійсно прагнуть до її зниження, повинні розуміти, що при створенні численного середнього класу вони втратять своїх виборців – його потреби будуть уже зовсім іншими. Також існує реальна небезпека, підкріплена активними діями великих гравців світової метрополії, що соціальне невдоволення в Латинській Америці буде обернено саме проти лівих реформаторів, а зрештою – і проти самих незадоволених. Тоді вони отримають перспективу нового неоліберального реваншу, яку вже позначають Мексика, Гондурас, Чилі та Панама: нова хвиля приватизації освіти та медицини, витіснення мільйонів людей із офіційної економіки в тіньову із втратою всіх соціальних прав і гарантій, поліцейські репресії та терор напіввійськових банд, масовий соціальний протест і криваві війни.

***Продовження статті
читайте в наступних
номерах «З.С.»***

АНОТАЦІЯ

У статті за допомогою методів історичної психології, історіографічного, філософського, політичного, економічного та культурологічного аналізів розглядається генезис розвитку Латинської Америки. Такий підхід дає змогу побудувати справжню картину та зрозуміти логіку історичних подій, інтенцію та сенс дій особистостей, які брали в них участь. Лише таке комплексне дослідження дає можливість бачити цілісну панораму процесів історико-культурного розвитку та можливі варіанти розвитку майбутнього Латинської Америки.

Ключові слова: Латинська Америка, аналіз, економіка, політика, культура, комплексне дослідження.

АННОТАЦІЯ

В статье с помощью методов исторической психологии, историографического, философского, политического, экономического и культурологического анализов рассматривается генезис развития Латинской Америки. Такой подход позволяет построить подлинную картину и понять логику исторических событий, интенцию и смысл действий участвовавших в них личностей. Только такое комплексное исследование позволяет видеть целостную панораму процессов историко-культурного развития и возможные варианты развития будущего Латинской Америки.

Ключевые слова: Латинская Америка, анализ, экономика, политика, культура, комплексное исследование.

Глобальні ефекти соціальної мережі Facebook

Ольга ЗЕРНЕЦЬКА,
доктор політичних наук,
професор, головний
науковий співробітник
Інституту світової економіки і
міжнародних відносин НАН
України

Історії успіху в бізнесі, написані або самими тріумфаторами долі, як-от Лі Якокка, або про них письменниками чи журналістами, завжди викликали неабиякий читацький інтерес. Найбільш резонансними такі книжки ставали тоді, коли збігалися з початком нової ери в розвитку технологій, винахідниками яких були їхні герої. Вони неначе й уособлювали нову еру. Прикладом може бути книжка Біла Гейтса «Бізнес із швидкістю думки» (1999 р.), яка вийшла в період кульмінації інформаційно-комунікаційної революції. Вона була видана 25 мовами світу та продається у понад 60 країнах. За рейтингами «The New York Times», «America Today», «The Wall Street Journal» та веб-сервера Amazon.com. стала бестселером у всьому світі.

На це може розраховувати й книга Дейвіда Кірпатріка «Ефект Facebook», адже її вихід збігся із експонентно зростаючим розвитком соціальних мереж національного, регіонального та глобального масштабів. Її вчасно видали та доволі кваліфіковано переклали українською мовою (перекладач – Олександр Стукало). Наголошуємо на цьому, оскільки далеко не всі українські переклади наукових і науково-популярних текстів з англійської, французької, німецької мов, пов'язані з тематикою медіа, бувають високоякісними. Побутує поширена помилка: англійське слово «media» часто перекладають як «засоби масової інформації» (ЗМІ) – термін, який залишився в українському політико-журналістському вокабулярі з радянських часів, коли населення саме інформували, спускаючи інформацію «згори». При тому, що ані Маршал МакЛюен, ані Жан-Поль Сартр, ані Юрген Габермас не писали «про ЗМІ». Вони писали про медіа, вкладаючи в цей термін принципово інше значення – «засоби масової комунікації». Тому перекладач О. Стукало правильно знайшов адекватний смислу Facebook переклад: «Це нове комунікаційне знаряддя, засноване на міжлюдських стосунках, яке уможливорює появу нових типів взаємодії» (с. 16), «це нова форма медіа» (с. 217).

Тому й щодо перекладу

українською мовою «Ефект Facebook» – вдала новація. Зробити можна всього два зауваження. По-перше, книжка має підзаголовок: «The Inside Story of the Company that is Connecting the World», який О. Стукало переклав як: «внутрішня історія компанії, що об'єднує світ», а точніше було б, хоча менш пафосно: «внутрішня історія компанії, що з'єднує (зв'язує, сполучає, поєднує) світ». По-друге, описуючи створення контактів у Facebook, перекладач доволі часто вживає замість висловів «стати другом», «знайти друга», «затоваришувати», сленговий вираз, у семантичній основі якого лежить «гра» з, так би мовити, українізованою транслітерацією англійського слова «friend», створюючи такі дієслова, як «зафрендити», «зафрендять», «зафрендитися» та навіть іменник «зафрендження» (не найкращий з точки зору стилістики неологізм). Разом із тим, можливо, у якихось аспектах це й доцільно, бо в такий спосіб, свідомо чи ні, перекладачем підкреслюється «віртуальна», а не реальна, якість дружби у Facebook, поняття, що протягом тисячоліть розвитку людства стояло на вищому щаблі моральних цінностей людини та мало винятково особистісний і приватний характер багатовимірних нюансів взаємовідносин. У Facebook він зведений до бінарної опозиції «друг – не друг». Так бага-

то уваги питанню мови перекладу ми приділили тому, що загалом читати цю книжку українською мовою – справжня насолода.

За легкістю стилю автора – Д. Кірпатріка – провідного журналіста з питань технологій в журналі «Fortune» (Нью-Йорк), криється глибока обізнаність у широкому колі питань, безпосередньо пов'язаних із розвитком соціальних мереж: від написання відповідних програм і виникнення нового сервісу епохи Web 2. до атмосфери одного з гуртожитків Гарвардського університету, в якій народжувався Facebook; від небезпек для його творців, пов'язаних із неодноразово запропонованими

Кірпатрік Д. Ефект Facebook.
Внутрішня історія компанії,
що об'єднує світ. – К.:
Темпора, 2013. - 488 С.

їм фінансовими інвестиціями у стартапи, стратегій бізнесової поведінки венчурних капіталістів до проявів неабиякої зацікавленості до цієї соціальної мережі власників мега-конгломератів у сфері медіа та ІКТ, які мали серйозні наміри перекупити молоду компанію на різних етапах її становлення та розвитку (наприклад, таких гігантів, як Google, Viacom, Time Warner, News Corp. тощо); від нестримного натиску пропозицій на власника Facebook Марка Цукерберга маркетологів, рекламодавців, творців комп'ютерних ігор і ще багатьох великих гравців у сферах фінансів, права, технологій, світових комп'ютерних ринків, господарів Силіконової долини до правлячих еліт і уряду США.

Вдало поєднуючи картини напруженої творчої праці студентів-однотумців під проводом М. Цукерберга із замальовками їхнього доволі анархічного побуту, неуваги до зовнішнього вигляду, автор підкреслює вторинність усього, що стояло на заваді головної мети команди, – створення (спочатку) соціальної мережі для студентів Гарварду в лютому 2004 р., коли сервіс лише народжувався, а потім і стрімкого виходу його за межі університету.

Автор не оминає й неприємних моментів у житті Марка Цукерберга, що стосувалися розроблення соціальної мережі Facebook. Він розповідає, що ще до того, як ідея про Facebook виникла у Марка, у 2002-2003 рр. трійця студентів із Гарварду – Дівія Нарендра та брати Вінкло-ссі – працювала над

створенням гарвардської соціальної мережі під назвою Harvard Connection. Оскільки програмістів серед них не було, вони наймали інших людей. Серед них був і М. Цукерберг, який погодився їм допомагати, але потім став затягувати терміни роботи. Згодом засновники Harvard Connection «подали на нього федеральний позов, звинувативши у крадіжці інтелектуальної власності. Справу закрили в середині 2008-го з умовою, що сторони не розголошуватимуть подробиць» (с. 107).

Проте як би там не було, ще до закриття справи соціальна мережа Facebook перетнула межі країни, регіону й сягнула глобальних масштабів. У чому ж секрет її успіху у світі? Соціальна мережа Facebook принципово відмінна від усіх інших Інтернет-компаній, які їй передували, хоча б тим, що теоретично та практично ґрунтується на справжній інформації про особу. «Тут важливо бути собою. В Інтернеті вже давно звикли до анонімності, ролей, псевдонімів, нікнеймів..., тут усе це зайве. Якщо ви вигадуєте собі образ чи надто штучно поведетеся, у Facebook вам робити нічого. Будьте собою, інакше друзі вас не впізнають

чи не зафрендять. Тут швидко дізнаються, хто ви насправді, лиш перевіривши список ваших друзів. Саме вони є вашим посвідченням особи», – пише автор.

Д. Кірпатрік замислюється над соціальними і психологічними змінами, спричиненими ефектом Facebook. Він розуміє, що ще замало наукових даних, аби з упевненістю говорити про них, але наголошує, що для багатьох Facebook – джерело оманливого почуття єдності (5000 – максимально дозволена кількість друзів), що з часом вироджується в глибоку самотність. До того ж автор ставить запитання, чи не втрачають молоді люди, які днями сидять у Facebook, здатність радіти та дивуватися тому, що відбувається в реальному світі й оточує їх щоденно? З часом ейфорія від знаходження старих друзів і придбання нових, викладення у Facebook прикольних фото з вечірок, де студентські витівки часто густо були зафіксовані їхніми товаришами й без дозволу (тобто, у соціальну мережу потрапляли кадри з пляшками або келихами в руках друзів, сп'янілі обличчя, моменти, коли молодь бавилася «косячками» з травкою та інші компрометуючі

фото), почали не тільки дратувати тих, хто на них опинився, а й стали серйозною перешкодою в кар'єрному зростанні. Адже фірми, державні установи та компанії, перед тим, як наймати на роботу претендентів, відстежують їхнє життя та поведінку в Інтернет-просторі, зокрема, у соціальній мережі Facebook, де вони представлені в різних іпостасях під своїм реальним іменем і прізвищем. Опитування, проведене серед американських роботодавців 2009 р., показало, що 35% компаній відхилили претендентів на посади через інформацію, знайдену про них у соціальних мережах. Перша причина відмови: «розміщення провокативних фотографій чи недостойної інформації» (с. 276). Те саме запрактикували й університети, оскільки віковий ценз доступу у Facebook знизився до 13 років. Тепер під час вступних кампаній члени приймальних комісій в університетах і коледжах також перевіряють соцмережі.

Марк Цукерберг є переконаним сповідачем «відкритого прозорого світу». Він вважає, що відкрито визнаючи свою сутність і однаково поведаячись із усіма друзями, «ми творимо здорове суспільство». Але з часом зростає кількість людей, яким здається, що оприлюднення приватної інформації на Facebook стає надмірним. Насправді ж, як свідчить Кірпатрік, «Цукерберг теж не вірить у тотальну відкритість. Він не пише про конфіденційні зустрічі у своєму профілі» (с. 274). Але реальна політика його компанії доводить, що вона змушує користувачів

ділитися власними даними, хоча наголошує на тому, що їй «вдається створити безпечнішу, надійнішу версію Інтернету, де люди свідомі наслідків своїх вчинків, де вони послуговуються справжніми іменами».

Зовнішні експерти не підтримують ці міркування Цукерберга. Як свідчення цього, Кіпатрік наводить думку Марка Ротенберга, виконавчого директора Центру електронної приватності інформації (EPIC) і досвідченого «сторожового пса Інтернету», який пише: «Здається, з кожним роком Facebook створює дедалі більше перешкод на шляху захисту приватності користувачів... Вони позбавлені можливості просто контролювати приватність інформації, а сам Facebook, попри переконання і сповідання прозорості, не надто прозоро показує, що він робить з нашою інформацією».

Порушення конфіденційності з боку Facebook шкодить не тільки абітурієнтам і випускникам університетів. Велику загрозу становить він для політиків та офіційних осіб вищого рангу, оскільки може зруйнувати їхні кар'єри. Так, розповідає автор, «політичний кандидат із канадського Ванкувера зняв свою кандидатуру, коли в газеті з'явилася фотографія, де двоє людей натягують його труси. Йона Фавро, спічрайтера Барака Обами, публічно засудили, коли у блозі з'явилася фотографія, де він на одній із вечірок мацає груди картонної Гіларі Клінтон. На Facebook знімок вивісив хтось із друзів...» Можливо, Обама саме думав про інцидент із Фавро, виступаючи перед старшокласниками у Вірджинії навесні 2009-го: «Будьте обережні з тим, що ви розміщуєте на Facebook, – попередив він, – оскільки в еру

You Tube все, що ви робите, колись може неочікувано виринути на поверхню. А поки ви молоді, ви робите багато дурниць».

Із розвитком соцмережі дедалі гостріше постають проблеми конфіденційності. Від її прозорості постраждали люди, посада яких вимагає таємниці. За свідченням автора, після того, як у Великій Британії в середині 2009 р. оголосили, що сер Джон Соерс очолить управління контррозвідки, Таємну розвідувальну службу (колись відому, як MI6), газета Daily Mail знайшла публічні фотографії його з дружиною, розміщені нею на Facebook. Там були знімки зі свят, зображення друзів сім'ї та подробиць про те, де він жив і чим займався.

І як приклад знаменитості світового калібру, яка порушила модель Facebook, можна назвати Біла Гейтса, який закрив свій особистий профіль на цій соцмережі на початку 2008 року.

Отже, ще одна дилема, яку озвучив автор, це те, що люди прагнуть поширювати особисту інформацію скрізь, набувати популярності, але при тому хотіли б бути захищеними від неочікуваного розголошення, яке може їм завдати шкоди. Проблема в тому, що нашкодити небажаним розголошенням може тільки людина, яку користувач додав у «друзі», – таке собі «дружнє порушення приватності». Ось чому останніми роками у Сполучених Штатах, щоб на сайті не з'являлися провокативні фотографії, на університетських вечірках заборонено користуватися фотоапаратом, а в деяких закладах є навіть спеці-

альні темні кімнати, де ніхто не може зафіксувати розпивання алкоголю чи куріння трави. З іншого боку, такі застережні заходи примушують замислитися: чи насправді Facebook сприяє розвитку «прозорого відкритого суспільства», якщо стають потрібні «темні кімнати» для втаємничення ненайкращих людських проявів? Чи не призводить це натомість до вкорінення подвійних стандартів моралі?

Автор визнає, що початкове призначення Facebook, як місця, де можна знайти своїх друзів з реального світу, постійно відсувалося на узбіччя. Важлива віха в розвитку цього сайту – поява сторінок компаній (а не друзів). Тепер їхнє оновлення з'являється у стрічці новин поряд із новинами від друзів. Як би не намагалися маркетологи з Facebook позитивно подати цей крок, очевидним є одне – комерціалізація, монетизація компанії. Вона отримує величезні прибутки саме завдяки рекламі – єдиному шляху стати справжньою бізнес-компанією. Завдяки цьому Facebook перетворилася на одне з найкращих рекламних середовищ сучасності. До того ж інформація, яку вона має про своїх користувачів, – «золота жила» для ринкових досліджень і створення таргетингової реклами. Саме ці стратегії дали змогу Facebook спокійно пережити глобальну фінансово-економічну кризу 2008 р. і стати публічною компанією.

Могутність Facebook, як відзначає Кіпатрік, її потенціал і амбіції щодо контролю над користувачами та платформою

щонайменше такі самі, як були колись у Microsoft, але Facebook контролює власну платформу більше, ніж Microsoft. «Facebook може натиснути кнопку і вимкнути вас. Усіх вас. Будь-коли» (с. 446). Автор відзначає: якщо дивитися з радикальної точки зору, Facebook може перебрати на себе ключові функції урядів. Він наводить слова Ю. Мільнера, російського інвестора компанії: «Facebook Connect – це загалом ваш паспорт – ваш онлайнний паспорт. Паспорти видає уряд. Тепер з'явилася ще одна інституція, яка цим займається.

Так народжується конкуренція. Але хто сказав, що видавати паспорти конче має уряд? Ми просто перейдемо до глобального гро-

мадянства». Питання в тому, чи всі користувачі Facebook прагнуть мати глобальне громадянство? Чи це кінцева мета

М. Цукерберга, який з початку створення Facebook був більше зацікавлений у зростанні кількості користувачів, ніж у зростанні прибутків? Чи зацікавлені уряди країн світу делегувати Facebook свої повноваження? А все ж таки, коли одна приватна компанія глобального масштабу володіє інформацією про переважну більшість населення Землі, чи це не ознака її м'якого панування (монополії) у сучасному світі, панування, чимало з ефектів якого нікому, крім Марка Цукерберга, не відомі, а може, навіть і йому?..

Політологія міжнародних відносин

Нещодавно у світ вийшло непересічне видання, яке можна вважати новинкою в науковій літературі. Це навчальний посібник – «Політологія міжнародних відносин» – підготовлений і виданий завідувачем кафедри регіональних систем і європейської інтеграції Дипломатичної академії України при МЗС, доктором політичних наук, професором Сергієм Шергіним.

Унікальність видання полягає в тому, що в ньому чітко окреслено предмет,

методологічні основи та генезу такого важливого комплексу політичної науки, як галузева політологія. Предметом її дослідження є міжнародні відносини, сучасні міжнародно-політичні процеси та світова політика.

Робота цікава викладенням генезису знань, на базі яких сформувалася ця галузь політології. Серед її складових: політична філософія, соціально-політичні доктрини та концепції, теорія міжнародних відносин.

Робота С.О. Шергіна, без сумніву, становить не тільки науковий, а й суто практичний інтерес, особливо якщо взяти до уваги хронічну нестачу вітчизняних посібників і освітянської літератури, присвяченої цій сфері.

Книга привертає увагу, насамперед, широким масивом зібраних матеріалів, джерел, що само по собі дає досить цілісне уявлення про систему

знань із міжнародних відносин і світової політики. У навчальному посібнику вдало поєднується політологічний та історичний підхід, унаслідок чого в ній детально проаналізована історія становлення системи знань про світову політику та еволюція парадигмального виміру міжнародних відносин.

Значним науковим доробком автора можна вважати систематизацію понятійно-категоріального апарату. У посібнику подано досить чітку та логічно обґрунтовану систему понять, за допомогою якої здійснюється систематизація знань про політологію як науку та її предметну галузь – політологію міжнародних відносин. У результаті такого методологічного підходу авторів вдалося глибоко висвітлити особливості становлення та розвитку західної політологічної школи, російської політології, стан і проблеми фор-

мування політології міжнародних відносин в Україні.

Інша особливість цього доробку полягає в авторському баченні стану та проблемних питань розвитку вітчизняної міжнародно-політичної науки, а також у рекомендаційному підході до їх вирішення. Стислий інформаційно-оглядовий виклад матеріалу, присвяченого генезі та розбудові вітчизняних політологічних шкіл, разом із переліком основних науково-дослідних структур у сфері міжнародних відносин будуть корисними для українських політологів.

Безсумнівно, ця книга стане в пригоді не тільки студентам, аспірантам і викладачам вищих навчальних закладів, які комплексно вивчають міжнародні відносини, а й політикам і дипломатам.

**Григорій Перепелиця,
доктор політичних
наук, професор**

У Дипломатичній академії – 16-й випуск магістрів

Першого липня в Дипломатичній академії України при МЗС відбулося урочисте зібрання з нагоди вручення дипломів 59-м слухачам 16-го випуску магістрів. Їх привітали Перший заступник Міністра закордонних справ МЗС України Руслан Михайлович Демченко, голова комітету Верховної Ради України у закордонних справах Віталій Анатолійович Калюжний, патріархи української дипломатії перший Міністр закордонних справ незалежної України Анатолій Максимович Зленко, почесний доктор Дипакадемії, Надзвичайний і Повноважний Посол Юрій Миколайович Кочубей.

Ректор Дипломатичної академії М.А. Кулінич, звертаючись до слухачів, уперше назвав їх колегами, відзначивши, що диплом, який кожен із випускників отримує, є ключем для подальшого кар'єрного зростання в корпорації дипломатичного братства. У той чи інший спосіб, на тому чи іншому місці сьогоднішні випускники

повинні обстоювати інтереси країни, примножувати її авторитет у світі. І отримані фахові знання допоможуть здійснювати цю роботу якнайуспішніше. За словами ректора, на нинішніх випускників покладаються особливі надії, на них – велика відповідальність за майбутнє нашої країни та її престиж у світі.

У своєму виступі Р.М. Демченко побажав випускникам, по-перше, щоб обрана в подальшому робота приносила натхнення та радість. Якщо не буде радості – не буде й результатів. По-друге, щоб набуті

в Дипломатичній академії знання стали справжньою базою для кар'єрного та особистого зростання.

Перший заступник Міністра відзначив, що завдання, які вирішує сьогоднішня українська зовнішня політика, є дуже цікавими. Їх розв'язання вимагає інтелектуального напруження. Адже насправді успіхи в зовнішній політиці досягаються саме там, де дипломатія виходить за межі стандартів і поєднує те, що, здавалося б, поєднати неможливо, зокрема, здатність до компромісів, гнучкість, уміння слухати іншого.

Торкаючись міжнародного життя, Р.М. Демченко підкреслив, що цього року Україна головує в Організації з безпеки та стабільності в Європі. Наша країна довела, що вміє слухати інших і до неї теж уважно дослухаються. Зокрема, саме завдяки цьому на постійній основі відновили процес переговорів у рамках «5+2». Попри всі перешкоди, цього року на території України відбулося два раунди переговорів. Досягнуто домовленостей

у конкретних соціально-економічних питаннях, які полегшили життя людей по обидва береги Дністра.

«Україна може стати унікальною країною, яка матиме одночасно зону вільної торгівлі з ЄС та державами СНД, – відзначив Р.М. Демченко. – Більш того, поглиблена зона вільної торгівлі між Україною та ЄС може стати початком зближення у площині норм та стандартів між Євросоюзом, Україною та країнами СНД, включаючи Росію. Що це означає? Це означає, що, захищаючи власні інтереси, насамперед, економічні, ми водночас маємо шанс допомогти і нашим партнерам зблизитися та подолати взаємні суперечності».

Ще одне важливе спільне завдання і дипломатів-практиків, і працівників

